

Ä N G S K A S T E L L E T

Gestaltning av en askgravlund och dess närmaste omgivning på S:t Sigfrids griftegård, Borås

Emma Nilsson och Ossian Trotzig

Tack till

*

Carola Wingren för handledning och dina insiktsfulla kommentarer. Dina gedigna kunskaper inom kyrkogårdar och dess utformning har fördjupat vårt masterarbete.

Tack även till alla de personer som genom givande samtal tagit sig tiden att dela med sig av sina kunskaper.

Ett sista tack riktas till dem som ihärdigt och noggrannt läst igenom vårt masterarbete.

Sveriges lantbruksuniversitet, fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Institutionen för stad och land, avdelningen för landskapsarkitektur, Uppsala
Examensarbete vid landskapsarkitekturprogrammet, Ultuna
Kurs: EX0860, Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitekturprogrammet – Uppsala, 30 hp
Kursansvarig institution: institutionen för stad och land
Nivå: Avancerad A2E
© 2020 Emma Nilsson och Ossian Trotzig, e-post: emma.c.nilsson@gmail.com, ossian_90@hotmail.com
Titel på svenska: Ängskastellet. Gestaltning av en askgravlund och dess närmaste omgivning på S:t Sigfrids griftegård, Borås
Titel på engelska: Ängskastellet. Designing a memorial ash grove and its surroundings at St Sigfrid's graveyard, Borås Sweden
Handledare: Carola Wingren, SLU, institutionen för stad och land
Examinator: Åsa Ahrlund, SLU, institutionen för stad och land
Biträdande examinator: Hildegund Varhelyi, SLU, institutionen för stad och land
Omslagsbild: Ängskastellet. Visualisering inifrån den föreslagna askgravlund. Bild: Emma Nilsson och Ossian Trotzig.
Upphovsrätt: Samtliga bilder/foton/illustrationer/kartor i examensarbetet publiceras med tillstånd från upphovsrättsinnehavaren. Där inget annat anges är de författarens egna
Originalformat: A3
Nyckelord: askgravlund, kyrkogård, begravningsplats, kyrkogårdsgestaltning, minnesobjekt, landskapsarkitektur
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Sammandrag

De senaste decennierna har de kollektiva gravskicken ökat markant, och det är framförallt bland det relativt nya gravskicket askgravlunden en tydlig ökning skett. Askgravlundens popularitet tros bero på skötselfriheten för anhöriga, men också för att den inte upplevs lika anonym som exempelvis minneslunden.

Tankesmedjan Movium SLU har tillsammans med Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF) och Stenindustriförbundet (STEN) utlyst en studenttävling där ett idéförslag för en askgravlund på S:t Sigrfrids griftegård i Borås ska tas fram. Detta arbete tar avstamp i denna tävling och dess ramverk. Syftet är att undersöka hur en askgravlund kan utformas för att svara på behovet av en mindre anonym plats, samtidigt som dess kollektiva aspekt ska tas hänsyn till. I arbetet tas även ett större grepp, där området som angränsar till tävlingsområdet programmeras för att vidga möjligheterna att undersöka minnesplatser utanför tävlingens ramverk. Ett undersökande skissarbete har legat till grund för det slutgiltiga gestaltningsförslaget. För att få en ökad förståelse för varför behovet av askgravlunden uppkommit undersöks gravplatsens historiska och kulturella aspekter genom en litteraturstudie. I litteraturen finner vi även gestaltningsprinciper som blir vägledande i designprocessen. Studier av referensprojekt, samt platsbesök på S:t Sigrfrids griftegård kompletterar och konkretiserar litteraturen och fungerar som inspiration för gestaltningen. I samtal med sakkunniga inom ämnet bekräftas teorin och belyser aspekter som annars inte hade framgått.

Resultatet tyder på att platsen, alltid varit en viktig del i att hantera en bortgång. Därför presenteras ett gestaltningsförslag, där en askgravlund utformas med målet att vara mer personlig än dagens askgravlund, och som genom sitt stora anslag vill göra ett kraftfullt avtryck för att markera platsen. I arbetet blir begravningsplatsens komplexitet och mycket speciella karaktär belyst, vilket leder vidare till en avslutande diskussion om betydelsen av en plats och dess historia och landskapsarkitektens ansvar att uttrycka den.

Summary in English

INTRODUCTION

The condition of collective groves has increased significantly over the past decades in Sweden. From the 1960s to the early 2000s, the collective memory grove (Minneslunden) was dominating. In recent years, the memorial ash grove (askgravlunden) has completely taken over. This is mainly because the memorial ash grove is less anonymous than its model, the collective memory grove. As a result of the increased popularity of the memorial ash grove, a student competition was announced by the think tank Movium SLU, together with Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF) and Stenindustriförbundet (STEN). The aim was to design a memorial ash grove. The area of the competition is located at the graveyard of St Sigfrid, in Borås, Sweden. The proposals will be assessed by a jury, according to the following criteria; the overall impact and degree of innovation in terms of form, function, feasibility and adaption to location. Thereafter, a vote will be held via a website, where the first, second and third prize-winners will be announced.

The aim of this thesis is to make a competition proposal where we investigate how the memorial ash grove can be designed to meet the needs that have given rise to it: the wish for a maintenance-free burial ground, with a strong emphasis on the non-anonymous aspect.

Our primary aim is to find means for a more pronounced expression of the memorial ash grove, without it losing its purpose as both a collective and individual burial ground. From a wider perspective, the work intends to take into discussion the entire new part of the graveyard of St Sigfrid. Through this, we hope to achieve a more flexible view, beyond the already set framework of the competition.

KEY QUESTIONS

In what ways can the design of a memorial ash grove keep its twin aim of being a collective place for mourning and of respecting the deeply personal need?

How is it possible to design the immediate surroundings of a memorial ash grove, to integrate with the larger cemetery; and give rise to new memorial sites?

BACKGROUND

The background of the thesis describes the theoretical foundation for the design of graveyards. This part consists of a historical overview of the design of the cemetery, a cultural section on the significance of the tomb as such, as well as a more specific discussion of the principles for a cemetery's design. With theoretical help, the understanding of the burial ground has increased and the design has been deepened.

History

The history of tombs and graveyards tells us something about how we perceive graves today. Regardless of whether the funeral rite was religiously emblematic or a way of demonstrating power, the burial site itself always seems to have played a central role in dealing with the dead. Even today there is much to indicate that the burial ground is of great importance despite the present level of secularisation. In the mid-1900s, the completely collective memorial grove was introduced, which today is almost entirely being replaced by the memorial ash grove, mainly due to the less anonymous claims of the latter.

Culture

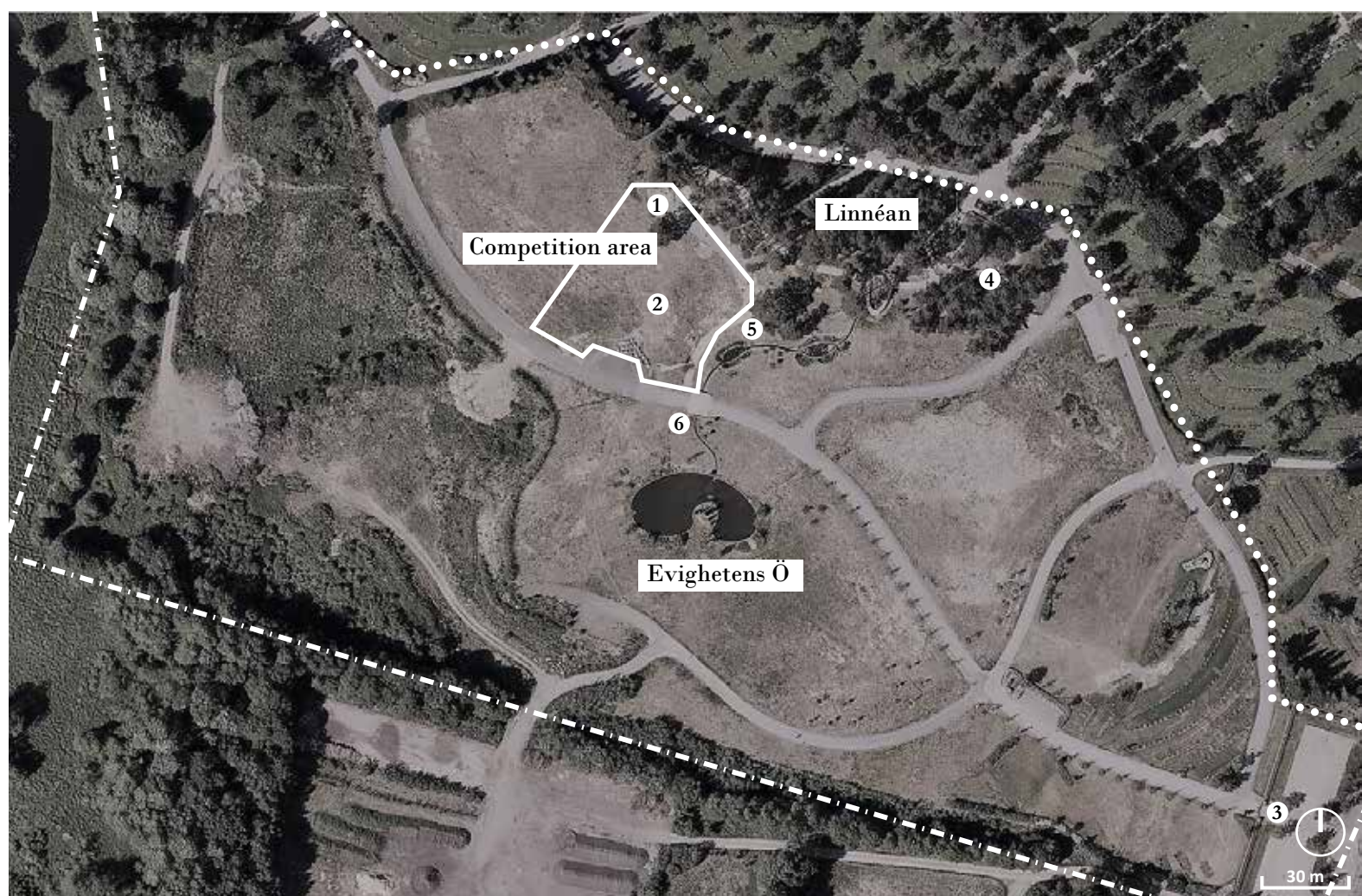
The cultural-historical part clarifies society's view of death, that seems to have been constantly renegotiated. Also, how these changes have been reflected in the design of the burial ground. Although the view and handling of death developed, however, there seems to have always remained a need for place, where one could return and visit the dead. Yet, funeral rites are one of the most important religious ceremonies. One explanation for this may be to perceive the tomb as a way of taking control of death, whereas the rite and the burial ground makes it more tangible. Also, the act itself, caring for a grave or taking the time to visit one, seems to be a manner of processing grief. However, maintenance is something that many people opt out of for practical reasons. Not having the opportunity to take proper care of our dead is considered shameful.

Design principles

Within the design of graveyards, there is relatively much written. However, there is a huge difference in traditions of design between cultures, societies and periods. In this work, we use ten advice by the landscape architect Inger Berglund (1994) that explains how to design a memorial ash grove. Among other things, it shows that views, the landscape itself and symbols are all important aspects when designing the memorial ash grove.

Reference projects

To get a broader knowledge of graveyards and how they are designed, reference projects were studied. We visited several burial sites. Together with interesting projects found on the internet we got the inspiration for the final design. The visits were then analyzed based on aspects found in literature such as entrances, spatiality, scale, sightlines, symbols, and materials.

I. Map showing the newer area of St Sigfrid's graveyard. Each number corresponds to one of the photos below. Ortofoto © Lantmäteriet.

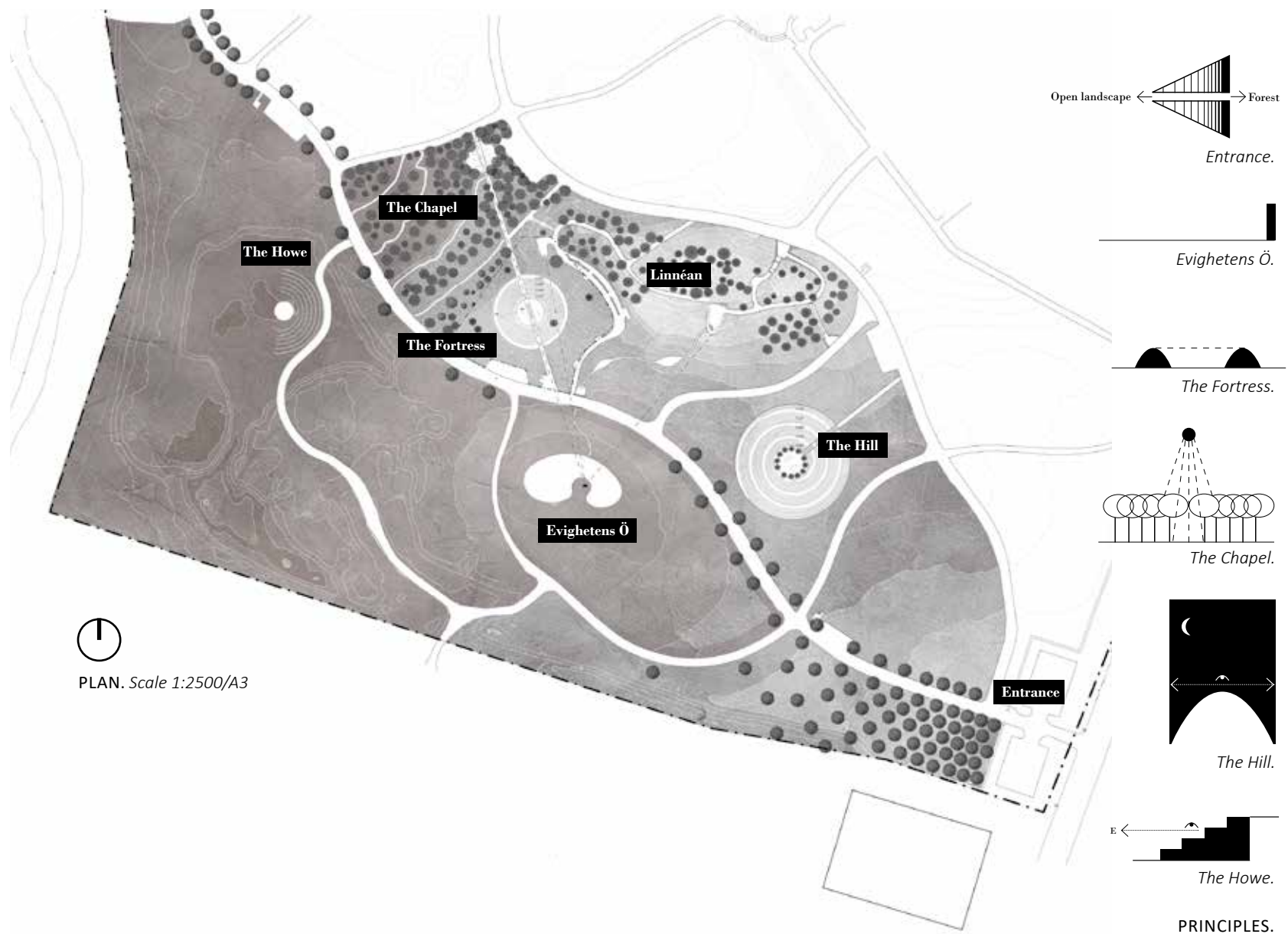
View from the north part (1) of the competition area. An overview of the competition area (2). In the background, part of Linnéan can be seen. The southern entrance is not very clear (3). In the background, the ridge appears. In Linnéan nameplates are found where individual decorations have been made (4). Photos are showing the memorial ash grove Linnéan (5) and the sculpture Evighetens Ö (6).

SITE VISIT

The graveyard of St Sigfrid can be described as a forest cemetery. Much of the original nature and vegetation is preserved. In the southern area there is a sculpture called Evighetens Ö. Right beside the competition area lies another memorial ash grove called Linnéan. We visited the graveyard in February 2020.

Main impressions from the site visit

- * The cemetery is well located in the landscape, with views of open landscape in the south and wooded heights in the east and west direction.
- * The rolling landscape is continuous throughout the cemetery.
- * The older part is slightly more hilly.
- * The new part is softer, has fewer trees and lacks exposed bedrock.
- * The sightline towards Evighetens Ö is unsatisfactory.
- * The area is exposed to wind.
- * The temporary school building is visible from the site and disturbs the overall impression.
- * The entrances are not clear.
- * Individual decoration in the form of stickers on the nameplates may indicate that these plates feel impersonal.

CONCEPT

The existing landscape is considered and plays a critical role in the design. The rolling landscapes are used as a starting point where the main idea is to amplify the height differences without losing the soft character of the southern area. The new area should not mimic the older part of the cemetery, but rather contribute to a smooth transition between the two of them. The vegetation consists mainly of indigenous plant material in order to integrate with the current character of the landscape. Sightlines will help structure the landscape.

In the south area of St Sigfrid's cemetery, the design transcends the limits of the competition. Here, different forms of memorial sites are created and relate to the overall design approach. The memorial sites are given names according to their character and are here presented as design principles.

Design criteria for the new section of the graveyard of St Sigfrid

- * Take advantage of the open landscape of the site and strengthen existing surrounding landscapes.
- * Connect older and newer parts of the graveyard.
- * Create wind-protected locations.
- * Hide the temporary school building.
- * Create different types of memorial sites.
- * Create new alternative views.
- * Clarify the entrance.
- * Create more personalized nameplates.
- * Adapt the placement of the memorial ash grove to sightline of Evighetens Ö.

PROPOSAL FOR THE COMPETITION

Surrounded by meadowland, the shape of the memorial ash grove is softly outlined, and from a distance reminiscent of an ancient burial mound. The hill opens to an inner sanctuary, and carefully embraces

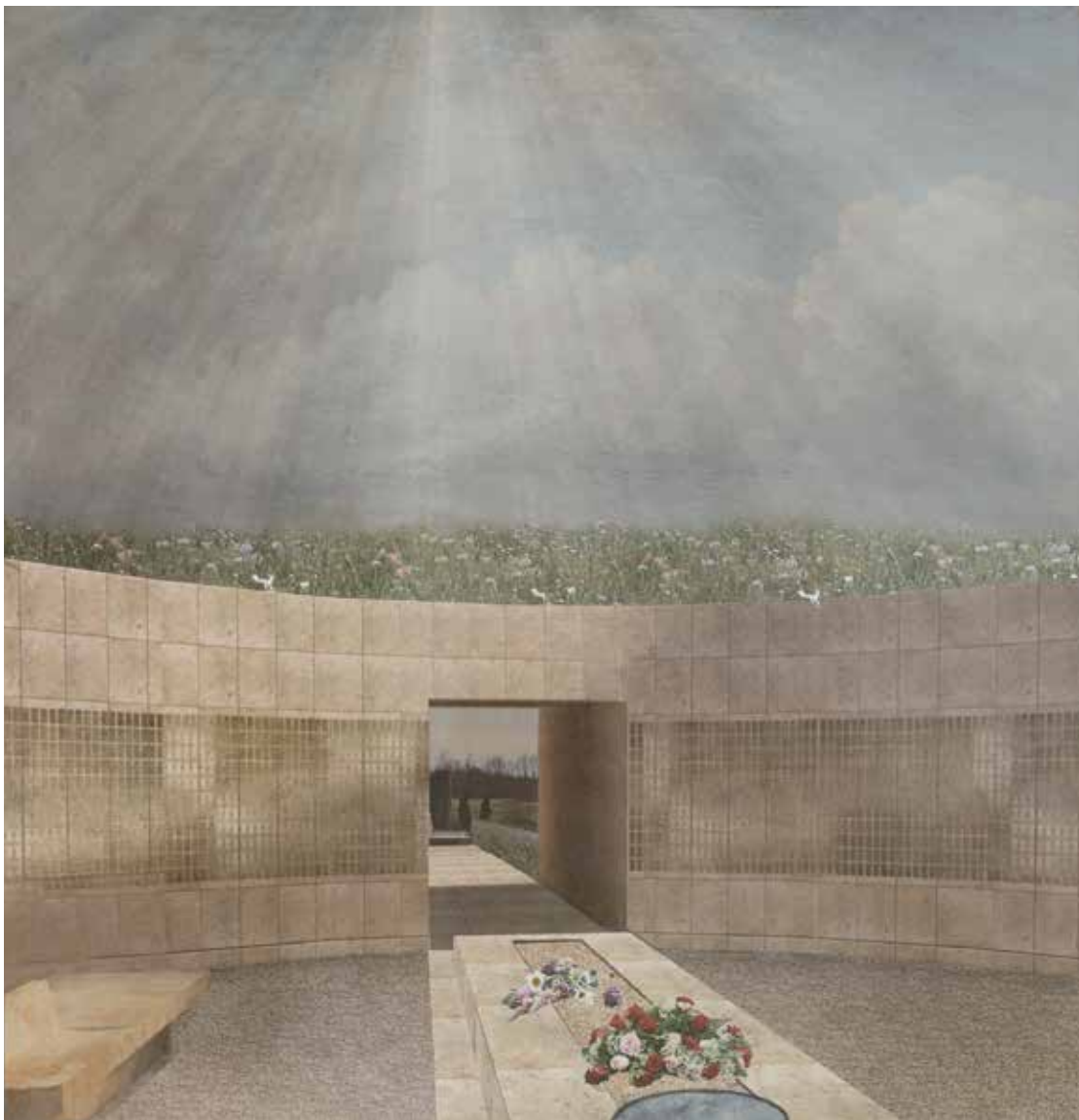
the mourner. The proportions are generous, because death and sorrow need space and also, be given space. At the same time, the proposal is subtle and in harmony with the landscape.

The proposal consists of two parts: The Fortress (Kastellet) an inner room, and the meadow outside where the ashes are buried. The entrances that penetrate the mound will be an important connection between the two parts. The entrances clarify the passage in and out of the space, and at the same time the entry and exit in the process of grief. Through the entrances, the innermost room is gradually revealed and the processional path prepares the mourner for meeting with grief, but also for later taking leave of it. The inner room thus becomes a place where grief is administered and managed. Viewed through the entrances, the surrounding landscape is framed and reinforced, and the glance is directed towards Evighetens Ö, while borrowing some of the surrounding landscape. The two window blinds create a pleasant light play and allow one to look outwards, beyond the inner room.

The nameplates are placed on the walls of limestone, the rock flour softens and emits a peaceful sound as one moves through the room. The durable material of the inner room assures that memories of the dead will remain. The benches are the strongest element in the room: designed in stone, they become sculptures and a stable place for reflection. When they are empty, they also become a symbol of the person who has left her/his place on earth. The number and position of the benches allow for distance and company at the same time.

CONCLUSION

The result indicates that *place* has always been an important part of managing death. The thesis highlights the complexity and very particular character of the cemetery. Altogether, this leads to a concluding discussion about the importance of place and its history, and the responsibility of the landscape architect for this to be expressed.

VISUALS OF THE FORTRESS (ÄNGSKASTELLET). *The Final proposal for a memorial ash grove at St Sigfrids graveyard, Borås Sweden. Visuals are showing the outside and the inside of the memorial ash grove Ängskastellet.*

Innehållsförteckning

Del I Inledning	
Introduktion och problemrymd	11
Syfte och frågeställningar	14
Avgränsningar	15
Metod och genomförande	16
Del II Bakgrund	
Från gravhög till askgravlund	19
Gravens kulturella betydelse	22
Begravningsplatsens gestaltungsprinciper	25
Referensprojekt	28
Del III Plats och analys	
S:t Sigfrids griftegård	35
Platsbesök och analys	37
Del IV Idé och gestaltning	
Program	45
Helheten	46
Delarna	48
Stjärnkullen	50
Skogskapellet	52
Del V Tävlingen	
Ängskastellet	55
Växtlista	59
Förstudie	61
Del VI Reflektion och diskussion	
Reflektion	69
Diskussion	70
Avslutande tankar	74
Källförteckning	75

Del I

Inledning

Introduktion och problemrymd

Hur angriper man som landskapsarkitekt gestaltningen av ett minne av de som inte längre finns? Frågan väcktes när Movium SLU tillsammans med Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF) samt Stenindustriförbundet (STEN) utlyste en idétävling för en askgravlund på S:t Sigfrids griftegård i Borås.

Begravningsplatsen är inte bara till för att förvara döda kroppar. Det är en plats för att minnas men också *påminnas* om det faktum att vi alla en gång ska dö. Än idag präglas begravningsplatsen av ett slags tyst överenskommelse om att vara fredad, ett stadens andrum, där inga livliga samtal eller diskussioner förs. I det sekulariserade samhälle där vi lever är begravningsplatsen ur detta hänseende särskilt intressant. De flesta begravingar sker fortfarande i Svenska kyrkans regi och begravningsplatsen är fortfarande att betrakta som en mötesplats mellan det levande och det döda. I en nutida kontext kan detta att “möta” den döda tyckas irrationellt men uttrycker att gravplatsen och gravriten är grundläggande för att hantera döden och sorgen. Begravningsritualen är en av våra äldsta bevarade kulturhandlingar och arkeologers intresse för just graven signalerar också dess roll i att förstå hur människor över tid förhållit sig till liv och död (OBS 2014). Därför är det kanske inte heller så märkligt att det finns ett fortsatt starkt behov av en tydlig plats att kunna koppla ett minne till.

På S:t Sigfrids griftegård i Borås har man sett en ökad efterfrågan av askgravlunder¹, men också i landet i stort har anläggningen av askgravlunder ökat lavinartat de senaste åren. Askgravlundens uppkomst kan kanske bäst förstås i relation till dess förlaga minneslunden, som är skötselfri för de anhöriga liksom askgravlunden men som av många ansetts alltför anonym. De senaste åren har därför allt fler valt bort minneslunden till förmån för askgravlunden (se bl.a. Nordh²; Blomqvist³; Klintborg Ahlklo 2001). Till skillnad från minneslunden, står den avlidnes namn utsatt och de anhöriga får vara med vid urnsättningen vilket har beskrivits som de främsta anledningarna till askgravlundens framväxt (Nilsson 2007).

Med dessa tankar som grund och med stöd i litteratur, referensprojekt och platsanalys vill vi undersöka hur utformningen av en askgravlund kan se ut för att motsvara de behov som föranlett den. Detta vill säga anhörigas önskemål om skötselfrihet och den personliga prägel. Med tävlingen som utgångspunkt tar vi i vår gestaltning särskilt fasta på den icke anonyma aspekten. Tanken är att skapa en distinkt plats, men utan att askgravlunden förlorar sin vidare betydelse som ett både kollektivt och individuellt gravskick. Vidare ämnar vi ta ett större grepp om den nyare delen av S:t Sigfrids griftegård. Denna del är idag outnyttjad men planeras att brukas i framtiden. Därigenom ser vi också möjligheten att undersöka andra former av minnesplatser utanför tävlingens ramverk.

Tävlingen och platsen

Tankesmedjan Movium SLU anordnar tillsammans med SKKF och STEN årligen en studenttävling som vänder sig till studenter på SLU inom landskapsarkitektur.

Årets tävling (2020) har titeln *Ge form åt Askgravlunden Linnéan i Borås* och handlar om att skapa en ny askgravlund på S:t Sigfrids griftegård i Borås. Färdigt förslag lämnas in anonymt senast den 1 april 2020. De inkomna förslagen kommer sedan att bedömas av en jury, som väljer ut tre förslag. Årets jury består av: Anna Jaderyd, Borås församling; Caroline Dahl, Tankesmedjan Movium; Monica Sandberg, Landskapsgruppen AB; Jitka Svensson, SLU; Kurt Johansson, STEN och Ronny Holm, SKKF. De kriterier som ligger till grund för juryns bedömning är:

”Förslagets helhetsverkan och innovationsgrad i fråga om form (exempelvis komposition och anpassning till platsen), funktion (exempelvis möjligheter och kvaliteter i den valda idén) samt teknik (exempelvis genomförbarhet och resurseffektivitet)” (Bilaga 1).

¹ David Grimbeck, samordnare Svenska kyrkan Borås, samtal den 17 februari 2020.

² Helena Nordh, forskar i landskapsarkitektur, telefonsamtal den 21 april 2020.

³ Stina Blomqvist, landskapsarkitekt Tengbom, telefonsamtal den 20 mars 2020.

Under normala omständigheter skulle förslagen sedan ha röstats fram på SKKF:s rikskonferens, men till följd av Corona-epidemin beslutades att konferensen skulle ställas in. Istället kommer de tre nominerade bidragen att presenteras i Tidningen *Kyrkogården*, på Moviums hemsida samt STEN:s hemsida den 17 juni 2020. Därefter ges möjlighet att rösta fram förslagen, som förblir anonyma, via en särskild hemsida. Omröstningen stängs den 5 augusti 2020 och den 21 augusti 2020 tillkännages 1:a, 2:a och 3:e pristagare på Moviums, SKKF:s och STEN:s hemsida.

I tävlingsprogrammet (Bilaga 1) ska följande ingå:

- * Motto.
- * Kortfattad text som behandlar såväl huvudidé som förslagets detaljer både funktionsmässigt och estetiskt.
- * Illustration (handskiss, fotografi och/eller datorframställd) av idéen/förslaget om platsen i närbild.
- * Illustration av platsen i sin kontext.
- * Tävlingsförslaget presenteras i A3 format, max tre sidor.

Platsen för tävlingen är Borås och S:t Sigfrids griftegård⁴. Begravningsplatsen är Borås största, den anlades i början på 1940-talet och är i landskapsstil. Området för tävlingen omfattar en yta på 2800 kvadratmeter och är belägen i den södra nyare delen av griftegården. Tävlingsområdet angränsar till den befintliga askgravlunden Linnéan i öst med den tillhörande skulpturen Evighetens Ö, som utpekats som en viktig siktlinje. I övrigt är denna del av griftegården i stort sett outnyttjad.

⁴ Griftegård är synonymt med en begravningsplats som inte ligger i anslutning till en kyrka. Ligger begravningsplatsen i anslutning till en kyrka kallas det generellt istället för kyrkogård.

Masterarbetets upplägg och struktur

Arbetets *Del I* inleds med en introduktion där problemet presenteras. Den följs av syfte, frågeställningar samt en genomgång av använda metoder. En redogörelse för avgränsningar och av relevanta begrepp återfinns också i denna del. I *Del II* presenteras vår kunskapsinhämtning i form av teori och referensexempel. Med hjälp av litteratur fördjupas betydelsen av begravningsplatser sett ur både ett kulturellt och historiskt perspektiv. *Del II* redogör även för gestaltungsprinciper särskilt viktiga för begravningsplatsen. Här sammanfattas även de referensprojekt som inspirerat utformningen av förslaget. Denna faktaisamling ligger till grund för gestaltungsarbetet. I *Del III* ligger fokus på platsen och platsanalysen som gjordes. Dessa första tre delar utgör alla bakgrunden till det resultat som presenteras i efterföljande delar. *Del IV* presenterar gestaltungsprogrammet som tar stöd i materialet från de föregående undersökningar som gjorts. Här redovisas också den övergripande idén och den mer schematiska gestaltningen. *Del V* består av tävlingsförslaget, det vill säga gestaltningen av askgravlunden. Denna del har lyfts fram separat då den är mer fördjupande och huvudfokus för arbetet. Avslutningsvis sammanfattas arbetet i *Del VI* där en reflektion över slutresultatet görs och där en allmän diskussion förs om askgravlunden och dess roll i det moderna samhället. I denna del ges också förslag på vidare forskning. Arbetets relevans för oss som landskapsarkitekter framhålls samt de lärdomar vi dragit. För en mer utförlig beskrivning av tävlingen, referensprojekten och skissen, se respektive bilagor (Bilaga 1-3).

Ortofoto © Lantmäteriet.

Ortofoto © Lantmäteriet.

Ortofoto © Lantmäteriet.

Ortofoto © Lantmäteriet.

Ortofotona visar platsen för tävlingen och detta masterarbete. Från Borås placering i Sverige, till tävlingsområdets läge på S:t Sigfrids griftegård.

Syfte och frågeställningar

Syftet är att genom en gestaltning av en askgravlund på S:t Sigfrids griftegård i Borås undersöka hur en sådan kan utformas. Detta för att svara mot de behov som föranlett askgravlundens uppkomst, att vara skötselfri för de anhöriga och mindre anonym än minneslunden. Syftet är också att utforska hur en plats kan gestaltas som befinner sig i gränsen mellan att vara både ett kollektivt och individuellt gravskick. I ett vidare perspektiv ämnar arbetet ta ett större grepp om hela den nya delen av S:t Sigfrids griftegård. Detta för att få större handlingsutrymme utöver tävlingens redan uppsatta ramar. Utformningen ska präglas av en icke-konfessionell hållning, där vi ämnar att skapa nya minnesplatser anpassade till ett sekulariserade samhälle.

Frågeställningar

- * Hur kan en askgravlund utformas som både ska vara en gemensam plats för sorg och samtidigt bevaka det personliga?
- * Hur kan den nyare delen av begravningsplatsen gestaltas som helhet för att införlivas i den befintliga griftegården och ytterligare minnesplatser skapas?

Avgränsningar

Avgränsningen i arbetet utgörs av de redan redovisade ramar som gäller för tävlingen, juryns bedömningsgrund, inlämningskraven samt tävlingsområdets fysiska avgränsning. Utöver tävlingens förhållningspunkter kommer vi också att förhålla oss till den befintliga kyrkogården, både sett till gestaltning och naturligaförutsättningar. Vi ämnar ta ett större grepp i gestaltningen och integrera de platser som idag är obebyggda och som ingår i den nya delen av kyrkogården. Här avgränsas arbetet till att skapa en illustrationsplan med tillhörande principer.

Begravningsplatsen behandlas som en artefakt, det vill säga med ett förhållningssätt där den i första hand förstås som ett kulturellt objekt. Utgångspunkten för gestaltningen är att den ska vara konfessionslös utan några direkta religiösa symboler. Litteratur som rör gestaltning begränsas till den om begravningsplatsers utformning. Vidare avgränsas litteraturen till att beröra begravningsplatsen som kulturell och historisk plats. Genom litteraturen har vi företrädesvis studerat döden och begravningsplatsen ur ett kristet, västerländskt perspektiv. Den historiska översikten avgränsas till att främst studera kristna begravningsplatser i Sverige.

Metod och genomförande

Litteraturstudie

I arbetet ingick litteraturstudier som gjordes parallellt med gestaltningen för att ge denna ett väl grundat underlag. Urvalet av litteratur bestod av artiklar och böcker som vi bland annat blev tipsade av vår handledare Carola Wingren som har bedrivit forskning kring begravningsplatser och dess utformning. Därtill fann vi även artiklar och böcker via *Google Scholar* och SLU:s biblioteks sökmotor. Olika kombinationer av sökord användes här: *Askgravlundar, Begravningsplatser, Cemetery, Design, Gestaltning, Historia, Kyrkogård*. Litteraturen fann vi också associativt genom att titta i källförteckningar till litteratur vi funnit intressant. Litteraturen bedömdes utifrån relevans samt författarens inriktning och förekomst inom ämnet.

Vi studerade begravningsplatsens historia utifrån ett arkitektoniskt perspektiv med tyngdpunkt på Sverige. Vi har under gestaltningsarbetet utgått från graven som artefakt och därför har vi tittat närmare på begravningsriten ur ett kulturvetenskapligt och filosofiskt perspektiv. På så sätt har vi fått en ökad förståelse kring vilka behov en begravningsplats fyller. Här gav filosofen Michel Foucault en viktig filosofisk ingång i ämnet och Doris Francis, doktor i antropologi bidrog med en kulturvetenskaplig analys av begravningsplatsen. Båda har präglat den syn vi har i det här masterarbetet på begravningsplatsen.

För gestaltningsarbetet blev boken *Kyrkogårdens meditativa rum* (1994) av landskapsarkitekten Inger Berglund en viktig kunskapskälla. I Berglunds bok presenteras mer konkreta gestaltningsprinciper för minnes- och askgravlundar och är en av få böcker som avhandlar gestaltningsmässiga aspekter av begravningsplatser. Även artiklen *Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of 'Östra kyrkogården' in Malmö and Järva common* (2013) av Carola Wingren professor vid institutionen för stad och land i Uppsala har varit vägledande för detta masterarbete. Wingrens artikeln berör förståelsen av en begravningsplats och hur gestaltning kan göra den meningsfull. Wingrens och Berglunds litteratur har fungerat som ett stöd för gestaltningen, och sedan använts för att stämma av olika gestaltningsbeslut.

Referensprojekt

I arbetet genomfördes platsbesök på andra begravningsplatser utöver S:t Sigfrids griftegård. Dessa platser fungerade som referenser för förslaget där framförallt skala och rumslighet togs i beaktande.

Platserna valdes utifrån geografisk närhet, rekommendationer av sakkunniga, egna preferenser samt för att vissa av dem, stil- och tidsmässigt, kan liknas vid S:t Sigfrids griftegård. För att få en övergripande förståelse för begravningsplatsen studerades även begravningsplatser från andra tidsepoker. Då det inte alltid finns en entydig distinktion mellan minneslund och askgravlund, har vi tittat på den variant som funnits på den aktuella platsen. Vi har även tittat på andra delar som vi funnit inspirerande eller på andra sätt intressanta under vissa platsbesök. Genom att titta på olika begravningsplatser och gravskick har idéer som kanske inte är typiska för askgravlunden kommit fram. Vi vände oss också till andra inspirationskällor för att inte bli låsta till hur askgravlundar brukar se ut, utan snarare undersöka hur de skulle kunna se ut.

Då det inte var möjligt att besöka vissa platser studerades även referensprojekt från internetkällor. Detta skedde i syfte att inspirera och bredda våra kunskaper. Dessa referenser studerades inte lika ingående och urvalet gjordes utifrån egna preferenser, associativt och parallellt med att skissen utvecklades. Bland annat studerades minnesmonument då dereas roll kan liknas vid askgravlunden, som en kollektiv och samtidigt individuell minnesplats. Genom att studera kapell sökte vi förstå rumsskapande element och hur möbleringen av rummet kunde organiseras. Konstinstallationer och entréer studerades för deras ofta starka uttryck och idébaserade utformning.

Följande referensprojekt besöktes:

- * Uppsala högar (500 e.Kr).
- * Uppsala gamla kyrkogård (*äldsta delen från 1600-talet*).
- * Berthåga (1965), *Uppsala, Ulla Bodorff (1913-1982)*.
- * Skogskyrkogården (1920), *Stockholm, Gunnar Asplund (1885-1940) och Sigurd Lewerentz (1885-1975)*.
- * Görvälns griftegård (1973), *Järfälla, Per Friberg (1920-2014)*.
- * Högalidskyrkans kolumbarium (1939 och 1959), *Stockholm, Ivar Tengbom (1878-1968)*.
- * Engelbrektskyrkans kolumbarium (1961), *Stockholm, Åke Tengelin (1889-1963)*.

Följande referensprojekt studerades:

- * Hyunam House (2013), *Syd Korea, IROJE Architects & Planners*.

- * Försoningskapellet (2001), Berlin, Peter Sassenroth (1963-) och Rudolf Reitermann (1965-).
- * Church on the Water (1988), Japan, Tadao Ando (1941-).
- * Observatorium (2002), Stockholm, Gunilla Bandolin (1954-).
- * Jyske Aas (2015), Jyske, Schönberr.

Inventering och analys

Inventering och analys gjordes under platsbesök på S:t Sigfrids griftegård i februari 2020. Platsbesöket skedde relativt sent i processen för att vi redan före besöket skulle vara väl förberedda och ha en bra bild av området. Därför studerades kartunderlag, foton vi fann över området samt fakta om S:t Sigfrids griftegård innan platsen besöktes. Denna metod gjorde det enklare att sälla bland intrycken på plats och fokusera på det som var som relevant i faktainsamlingen. Detta var viktigt då platsen låg långt bort och därför tidskrävande att återbesöka. Fokus för inventering och analys låg på aspekter som delvis var hämtade från litteraturen (Berglund 1994 och Wingren 2013) och delvis anpassade efter egna initiala skisser och idéer för gestaltningen. Genom litteraturen hittade vi aspekter som vi fann viktiga för att kunna ge svaret på arbetets syfte och frågeställningar. Dessa aspekter använde vi oss av i vår inventering och analys av platsen.

- * Utblickar.
- * Skala, storlek, höjd.
- * Sol.
- * Hur man rör sig till och från den aktuella platsen för askgravlunden.
- * Hur utformningen kan förhålla sig till redan existerande element, samt intilliggande askgravlund.
- * Hur griftegårdens andra askgravlundar ser ut (storlek, utformning, känsla).
- * Vad är innanför och utanför? Inträdet och utträdet.
- * Vara uppmärksam på sinnesnärvaron: Hur känner jag? Varför känner jag så? Finns det aspekter som påverkar detta?

De första sex punkterna rör mer konkreta iakttagelser, medan de två sista är mer intuitivt drivna. Besöket dokumenterades med foto, anteckningar samt skisser. Den intuitiva analysen gjordes individuellt på så sätt att de första tankarna som slog en skrevs och/eller skissades för att sedan diskuteras vidare gemensamt. Inventeringarna gjordes dels gemensamt och dels individuellt. På hemfärden fördes loggbok över de viktigaste iakttagelserna för att inte dessa skulle glömmas bort.

Gestaltning

I arbetet togs ett gestaltungsförslag fram. Parallellt, och som del i designprocessen, studerades litteratur och referensprojekt och samtal fördes med sakkunniga. Syftet var att skapa en fördjupad förståelse för begravningsplatsen som sådan. Tillsammans med tävlingens riktlinjer och de egna erfarenheterna kom vi fram till de gestaltungsprinciper som förslaget grundar sig på. Genomförbarheten i förslaget var också en viktig faktor. Skissen med pennan tilläts ta mycket plats i initialt skede, såväl på blankt papper som på kartunderlag från Google maps och Eniro. Skissen har inte varit strukturerad, utan mer flödande där intryck från litteratur, platsbesök och inspirationsprojekt hela tiden influerat skissen. Många gånger skissade vi associativt, där den ena ledde till den andra och där aspekter vi hittat togs in i nästa skiss. Några få gånger arbetade vi mer tematiskt eller med tidsbegränsning. Skisserna utfördes ibland tillsammans, men ofta enskilt under ett gemensamt pågående samtal. Regelbundet stämde vi av skisserna med varandra och gav kritik. Loggbok fördes efter samtliga skissessioner. Idégrunden till förslaget lades innan platsen besöktes men flera betydande överväganden i gestaltungsarbetet fattades först efter att inventering och analys av platsen skett, då vår förståelse för platsen ökade ytterligare. Från att ha arbetat med pennan och enklare pappersmodeller som verktyg, övergick vi successivt till att undersöka utformningen mer noggrant genom datorprogrammen *AutoCad* samt 3D-modelleringsprogrammet *Sketchup*. Det slutliga förslaget gjordes i *Adobe-programmen*.

Samtal med sakkunniga

Samtal gjordes med erfarna landskapsarkitekter samt personal på kyrkogårdsförvaltningen på S:t Sigfrids griftegård som kunde bidra med nya insikter och perspektiv till gestaltningen. Urvalet av sakkunniga gjordes utifrån syftet att bredda perspektivet. Därför har samtal förts med både de som har erfarenhet av att praktiskt arbeta på kyrkogården och de som gestaltar askgravlundar. Samtal har också förts med de som bedrivit forskning inom ämnet. Samtalen har sedan fungerat som ett diskussionsunderlag i gestaltningen. Syftet med samtalen var att vara ett komplement till det vi redan läst och ge ett nytt perspektiv på det vi observerat.

- * David Grimbeck, samordnare Svenska kyrkan Borås
- * Anna Jaderyd, samordnare Svenska kyrkan Borås
- * Stina Blomqvist, landskapsarkitekt Tengbom Uppsala, som arbetat uteslutande med begravningsplatssrelaterade gestaltningar.
- * Helena Nordh, SLU, forskare inom landskapsarkitektur med inriktning mot begravningsplatser.

Del II

Bakgrund

I denna del redogörs för den teoretiska bakgrund vi haft för gestaltningen. Delen består av en historisk översikt över begravningsplatsens utformning, ett kulturellt avsnitt kring gravens och gravritens betydelse, samt en del där begravningsplatsens gestaltungsprinciper introduceras. En genomgång av vad vi tar med oss från våra referensprojekt avslutar denna del. Genom såväl teori som platsbesök har förståelsen för gravplatsen ökat. Detta bidrog till en fördjupad gestaltningen, med nya tankar och infallsvinklar.

Från gravhög till askgravlund

Sedan urminnes tider har människan på något sätt gravsatt sina döda, den äldsta påträffade graven i Sverige är cirka 9000 år gammal (Historiska museet u.å). Att ta hand om sina döda tycks ha varit vanligt förekommande i såväl äldre tiders bruk som i det mer moderna samhället. Ett av de äldsta kända gravskicken i Sverige är gravhögen. Gravhögen har en stor spridning i Sverige och dimensionerna tycks ha stått i relation till den begravdes ställning och inflytande (Arelius, Hernek & Ängeby 1994, s. 71). På så sätt är gravhögarna inte endast att betrakta som en plats för att förvalta minnet av en avliden, utan också ett sätt att demonstrera makt (Arelius, Hernek & Ängeby 1994, s. 74).

Det var först i samband med att Sverige kristnades, runt 1000-talet, som begravningen blev sammankopplad med kyrkan. Gravplatser började att växa fram i anslutning till kyrkan, till en början utan någon direkt styrning eller kontroll. En mur eller annan inhägnad markerade den helgade marken. Under den här tiden präglades kyrkogårdarna av nyttoaspekter, det var bland annat inte ovanligt att kyrkogården användes som marknadsplats eller beteshage (Grönwall 2017).

Under 1700-talets senare del skedde en markant befolkningsökning i Sverige, vilket gjorde att kyrkogårdarnas okontrollerade utbredning i städerna behövde tyglas. För att lösa problemet studerades exempel från andra länder där man bland annat hade börjat placera begravningsplatserna i städernas utkanter (Grönwall 2017). Tankar om att kyrkogården inte bara skulle vara en plats för de döda, utan också för de levande uppstod under denna tid. I samband med det blev också grönskan ett allt viktigare inslag i försköningen av begravningsplatsen (Miller & Rivera 2006; Francis 2003). Även religiösa argument fanns för en sådan utformning, där växterna skulle få människor att betänka det eviga livet (Grönwall 2017).

Under 1800-talet blev kyrkogårdarna i Sverige mer strikta till sin utformning, trädalléer anlades och klippta buskar användes som rumsskapande element. Kyrkogårdarna fick också en allt tydligare social indelning, där gravplatser och gravmonument utgjorde statussymboler (Grönwall 2017). Under 1800-talets senare del

började även kremering att diskuteras, detta som ytterligare ett sätt att lösa platsbristen på kyrkogårdarna som uppkommit med den ökade befolkningsmängden (Nolin 2006). Argument som att kremeringen orsakade mindre sår i marken jämfört med jordbegravningar framhölls också (Nolin 2006). Under samma tid började naturen få en allt mer betydande roll. Detta var delvis ett svar på urbaniseringen, där naturen ansågs stå i kontrast till det stränga livet i staden. Men naturen sågs också som ett verktyg som kunde göra det morbida hos döden mindre synligt. Kyrkogårdarna skulle symbolisera lugn och inge hopp om odödlighet. I samband med att en mer optimistisk syn på frälsning etablerades även kyrkogårdarnas andel kristna symboler (Miller & Rivera 2006).

1900-talets första hälft kom att bli tongivande för de svenska begravningsplatsernas arkitektur. Från flera håll förordades ett nytt sätt att utforma begravningsplatser på. Flera arkitekter började ifrågasätta de stilideal som hade präglat mitten av 1800-talet och framåt (Nolin 2006; Johansson & Galli 1996). Kyrkogårdarna beskrevs som ”tröstlösa, fula och oorganiserade” (Nolin 2006, s. 81). Istället sneglade man åt de modernare tongångar som rådde i Tyskland, där flera så kallade skogskyrkogårdar hade anlagts. Inom detta stilideal var den befintliga naturen framträdande, rum skapades med trädgrupper och platsens redan etablerade växtlighet utnyttjades (Johansson & Galli 1996, s. 13). Under denna period kom även flera arkitektävlingar att utlysas i Sverige inför skapandet av nya begravningsplatser, däribland *Skogskyrkogården* i Stockholm. Många av de begravningsplatser som uppfördes under den här tiden tog tillvara det befintliga landskapet och lät naturen stå i fokus för utformningen (Nolin 2006). I flera av tidens tävlingsförslag ingick det också stora ceremoniplatser utomhus, där så kallade friluftsbegravningar kunde äga rum (Nolin 2006). Landskapet fick på så sätt en allt viktigare roll i att representera det ogripbara som döden innebär (Johansson & Galli 1996, s. 13–14). I samband med de nya stilidealen framhölls också tankar om att begravningsplatsen inte bara skulle vara en plats för de döda och deras anhöriga, utan också för rekreation (Nolin 2006). De radikala förändringar av begravningsplatsens utformning som skedde under de första decennierna av 1900-talet, styrdes främst av arkitekter. Den kyrkliga inblandningen var begränsad (Nolin 2006).

Idag

Under 1900-talet har synen på begravningsplatsen förändrats. Från att ha setts som något mörkt och allvarligt betraktas den nu som en mer ljus och hoppfull plats där minnet av den döda förvaltas. Detta moderna synsätt har även kommit att prägla utformningen av begravningsplatser (Klintborg Ahlklo 2001, s. 11).

Minneslundens intåg under 1960-talet representerade en ny typ av begravningsform som var mer anonym och som beskrevs som ett demokratiskt gravskick (Klintborg Ahlklo 2001, s. 29). Minneslunden har också ofta beskrivits som en möjlighet att avdramatisera döden, och minska rädslan för det oundvikliga. I modern tid har hanteringen av döda kommit att ske allt mer friktionsfritt, där den enskilde ”slipper” ta hand om sina döda om så önskas (Klintborg Ahlklo 2001, s. 29-30). I skenet av detta sågs därför minneslunden också som en anspråkslös plats, och den skötselfria aspekten ansågs av många anhöriga som önskvärd. Problematiken låg i minneslundens anonymitet (Nilsson 2007). Sedan 1980-talet har därför en diskussion förts om för- och nackdelar med anonymiteten och minneslunden har kommit att ifrågasättas. Forskning pekar bland annat på att platsen kan vara en viktig del i sorgeprocessen, där både vårdandet av den och dess roll som en specifik plats att samla tankarna kring, har ett helande värde för de efterlevande (Klintborg Ahlklo 2001, s. 30-31).

Under 1990-talet började askgravlunden växa fram som en reaktion på den alltför anonyma minneslunden. Det var bland annat Berglunds (1994) studie, presenterad i boken *Kyrkogårdens meditativa rum*, som banade väg för detta nya gravskick. Idag har askgravlunden nästan helt kommit att ersätta minneslunden då det kommer till nyanläggning. På vissa håll har även befintliga minneslunder kompletterats av platser med namn (Klintborg Ahlklo 2001, s. 30). Det mindre anonyma anslaget speglas inte enbart i askgravlundens namnbricka. Forskaren Helena Nordh¹ ser det faktum som att de anhöriga får vara med under urnsättning som central för askgravlundens ökade framväxt.

Även om de anhöriga får vara med vid nedsänkningen av askan, markeras inte platsen. Risken finns att anhöriga lägger blommor eller ljus där istället för på avsedd smyckningsplats. Detta skulle kunna tyda på att de åtgärder som gjorts för det mindre anonyma

i askgravlunden inte är tillräckliga. I en framtidsspaning är det kanske, som Nordh påpekar, möjligt att tänka sig ett gravskick där mer individuell smyckning tillåts, som i dagsläget sker på den så kallade askgravplatsen där platsen för den avlidna finns utmärkt. Dock tror inte Nordh att askgravplatsen nödvändigtvis kommer att konkurrera ut askgravlunden utan snarare ser hon dem som två parallella gravskick.

Den mindre anonyma platsen

Att efterfrågan av en mindre anonym plats blivit allt större de senaste åren skulle kunna ses som del i en allmän trend där gravstenar och tidningarnas dödsannonser blivit allt mer personliga (Wingren 2013, s. 165). Idag går det att se två parallella trender, en som går mot en symbolfri begravning och en som är mer präglad av individuella symboler för att spegla den avlidnes personlighet (Wingren 2013, s. 165). I takt med att enskilda gravskick minskat har också en stor del av gravstenarna försvunnit, och med dem en tydlig markör för begravningsplatsen. Nordh tror att gravstenen som symbol till viss del bidrar till den känsla av ro och stillhet man som besökare erfar på begravningsplatsen, och menar därför att det även i framtiden kan vara viktigt att bevara någon form av symboler. Dock, påpekar hon, att det inte måste vara individuella gravar som markerar detta symbolvärde, utan kan göras lika tydligt i exempelvis askgravlunden.

Begravningsplatsens utmaningar

Den markanta ökningen av ask- och urnsättning som skett de senaste decennierna har lett till att många begravningsplatser idag har problem med att fylla ut platserna. Detta är ett resultat av att ask- och urnsättningar i regel inte tar samma yta i anspråk som de traditionella jordbegravningarna. Kremeringen, som är en förutsättning för dessa gravskick, ökade under 1900-talet successivt i Sverige. Idag kremeras cirka 82 % av de avlidna (SKKF 2019), vilket internationellt sett får ses som en mycket hög siffra. En annan anledning till dagens ökade tomrum på begravningsplatserna är att gravplatser inte förnyas i samma utsträckning som tidigare. Det även om det på vissa håll, där det finns en stor muslimsk befolkning, går att se en ökad efterfrågan på kistgravplatser (Oljelund Kjellberg 2015). Ändå är tomma begravningsplatser att betrakta som den största utmaningen för framtiden (Sahlgren, Ljungberg & Sörensen 2014).

¹ Helena Nordh, forskar i landskapsarkitektur, telefonsamtal den 21 april 2020.

Sammanfattning.

Genom att studera gravar får vi en inblick i historien och begravningsplatsen säger på så sätt också något om det samhälle de anlades i. Oavsett om gravplatsen varit ett sätt att demonstrera makt eller ett sätt att tona ned döden har platsen i sig alltid haft en central roll där tidens ideal speglats i utformningen. Än idag tyder mycket på att gravplatsen fortfarande är viktig trots den sekularisering som skett. I mitten av 1900-talet introduceras den helt kollektiva minneslunden men som idag nästan helt håller på att ersättas av askgravlunden som upplevs som mindre anonym. Det är tydligt att det idag finns ett behov av en personligt präglad gravplats samtidigt som behovet av en skötselfri plats för den anhörige lär finnas kvar. Den skötselfria aspekten kan i sin tur ses som en direkt konsekvens av att människor i vår tid, i högre utsträckning inte bor kvar på samma plats hela livet. Därmed blir det svårt att sköta en grav på egen hand. Att de kollektiva gravskicken tar mindre plats har fått konsekvensen att begravningsplatser på många håll står tomma. Det har lett till att många av de element vi förknippar med begravningsplatsen, såsom gravstenar, har börjat försvinna. Samtidigt har en förskjutning av symboler skett, där kristen symbolik minskar på bekostnad av det mer personliga. ■

Gravens kulturella betydelse

Människan har genom alla tider ägnat sig åt den döda kroppen. Ritualer och traditioner har växt fram i olika kulturer och tagit sig olika uttryck över tid (Åkesson m.fl. 2006, s. 169). Gravskick och gravar tycks alltid ha haft en betydande ställning i människans historia (Grönwall 2017). Genom att studera dem har vi lärt oss förstå olika kulturer och tidsepoker. På det sättet går hela begravningsplatsen att läsa som ett kulturellt landskap som speglar samhällsliga skiften och som berättar något om den tid som har varit (Francis 2003). Idag kan besök på begravningsplatsen och vid graven ses som den vanligaste religiösa handlingen, där även människor som inte annars besöker kyrkan ändå besöker begravningsplatsen (Ariès 2010 [1974], ss. 68-71).

I föreläsningen *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias* från 1967 diskuterar den franske filosofen Michel Foucault (1984) bland annat kring hur en förändring i synen på döden har gjort begravningsplatsen till en mer motsägelsefull plats. Tidigare, då det fortfarande fanns en allmän tro på kroppens och själens odödlighet, var det andliga en sfär som inte kändes främmande. I en mer modern kontext är övertygelsen om det eviga livet inte lika stark och begravningsplatsen blir därför en avvikande plats. Foucault beskriver begravningsplatsen som en *heterotopi*, vilket kan förklaras som en “värld i världen”. En parallell värld som samtidigt förhåller sig till den verkliga världen genom att den har en bestämd funktion (Foucault 1984, s. 3-5). Begravningsplatsen blir i Foucaults (1984, s. 6) läsning ett tydligt exempel på en heterotopi, en plats som sammanför världar i ett möte som inte är möjligt i den verkliga världen. Begravningsplatsen är inte enbart en fysisk plats där döda kroppar förvaras, utan också en andlig plats där mer abstrakta dimensioner bidrar till att definiera den *som* plats. På så sätt kan begravningsplatsen också kompensera för något som inte finns i den verkliga världen. Det som gör begravningsplatsen speciell är att den befinner sig i den absoluta brytningspunkten mellan livet och döden.

Doris Francis, antropolog som bland annat skrivit om olika sätt att sörja, ser begravningsplatsen som ett socialt rum där relationer mellan livet och döden upprättas. Francis (2003) menar att det andliga och det rationella livet blivit mera uppdelat, något som erinrar om Foucaults (1984) beskrivning av heterotopin som en smältdegel av olika platser. I det avseendet blir begravningsplatsen en särskilt viktig plats i ett modernt samhälle därför att det främst är här denna sida av livet kan få utrymme (Francis 2003). Francis (2003) betonar betydelsen av de materiella symbolerna för att göra de döda till en del av nutiden. Där själva symbolerna blir en bekräftelse på att de döda lever kvar i minnet. Vidare menar Francis att utformningen av begravningsplatser speglar den tid då de skapats och de skiftande attityder som präglat synen på döden.

Under 1700-talet förändrades synen på döden. Från att kyrkan tidigare lagt ett fokus på själen kom döden nu allt mer att handla om kroppen (Ariès 2010 [1974], ss. 69-72). Denna fokusförskjutning, menar Foucault (1988, s. 6), ledde fram till en döds Kult då själens fortlevnad inte längre fungerade lika bra som förklaringsmodell. Kroppen som det enda beviset på vår existens skapade en upptagenhet av döden och det som kunde orsaka den. Döda kroppar började förknippas med sjukdomar och var något man därför inte ville ha i städerna och, enligt Foucault (1984), en av orsakerna till att kyrkogårdarna flyttade ut från stadskärnorna.

Hans Ruin, professor i teoretisk filosofi, som bland annat intresserat sig för det kulturella minnets teori och religionsfilosofi blickar längre tillbaka i historien för att förstå gravplatsens roll. Ruin (OBS 2014) menar att gravarna kanske inte först och främst ska ses som en religiös handling utan som ett sätt att upprätthålla ett minne. Ruin (OBS 2014) för sitt resonemang vidare genom en läsning av Hegel och menar att begravningsriten kanske snarare uppkommit som en reaktion på dödens obeveklichkeit. Riten blir ett sätt att hantera döden

och inger en känsla av att ta kontroll över den. Att begrava en kropp blir, som Ruin (OBS 2014) uttrycker, en *aktiv handling* för att möta ett *passivt öde*. Begravningsplatsen kan ur en sådan aspekt inte bara synas vara en plats att sörja på utan också en plats där den levande ställs inför det faktum att denne själv ska dö en gång (OBS 2014).

Döden i det moderna samhället

Enligt den franske historikern Philippe Ariès (1978, sv s.56) har döden från och med 1900-talet blivit allt mer skamfylld för den moderna människan då den mer och mer distanseras från oss. En av anledningarna, menar Ariès (1978, s. 57) är att människor inte i samma utsträckning som förr dör i sitt hem med sina anhöriga, utan ensamma på sjukhuset. Detta har lett till att döden blivit tabubelagd. Moderna begravningsriter och kremering har blivit ett sätt att tona ned döden, där riten sker i tystnad och kremeringen undanröjer alla spår av kroppen (Ariès 1978, s. 59-60).

Att döden i modern tid har blivit rationaliserad, individualiserad och kommersialiserad håller dock inte alla med om. Idéhistorikern Eva Åhrén Snickare (2002, s. 229) menar att en föreställning dröjer sig kvar om att döden var mer naturlig i det förmoderna samhället. Detta är att betrakta som en nostalgisk syn, menar Snickare, där man tenderar att förhärliga äldre tiders syn på döden. Enligt Snickare (2002, s. 229) har döden och den döda kroppen på många sätt alltid varit problematisk, vilket man försökt att hantera genom olika riter. Till skillnad från Ariès betraktar Snickare inte överlämnandet av den döda till begravningsentreprenören som ett sätt att undanröja döden, utan istället ett sätt att hylla den avlidne genom en påkostad handling. På samma sätt ska kanske dagens tendens, till en mer personligt präglad gravplats, ses som en modern form av hyllning av den avlidne, snarare än att döden blivit mindre viktig. Detta behöver inte heller stå i motsats till Ariès resonemang. Snarare kan det befästa det, om exempelvis askgravlunden ses som ett svar på en tidigare distansering från döden som upplevts hos minneslunden.

Enligt Lynn Åkesson (1997, s. 139), professor vid etnologiska avdelningen i Lund, ska man dock inte förledas att tro att minneslundens uppsving berodde på dess anonyma framtoning och en slags återgång till förgångna tiders tro på själen. Här sällar sig Åkesson till den skara som menar att den ökade efterfrågan av minneslunder istället ska förstås utifrån anhörigas minskade möjligheter eller vilja att ta hand om skötseln, snarare än att minneslundens anonymitet skulle vara ett tecken på att den moderna "döds-kulten" avtagit. Enligt Åkesson (1997, s. 139 genom Berglund 1994, s. 9) är nämligen en oskött grav, både för anhöriga och för den som reflekterar över sin egen blivande grav, att betrakta med skam. Åkesson (1997, s. 140) tar även upp askgravlunden som hon, helt riktigt, förutspår en ökning i popularitet eftersom den både svarar mot behovet av en skötselfri gravplats för de anhöriga samtidigt som gravskicket är mindre anonymt än minneslunden.

Trots att synen på döden moderniserats och att det svenska samhället blivit starkt sekulariserat sker fortfarande många begravningar i kyrkans regi. Enligt statistik från Svenska kyrkan mellan 1970 och 2018 över döpta, konfirmerade, vigda och begravda, går det att se en tydlig nedgång i samtliga kategorier. Begravningen redovisar dock inte ett tapp i samma utsträckning som de andra kyrkliga riterna. Begravning enligt Svenska kyrkans ordning innebär att begravningen förrättas av en präst från Svenska kyrkan och att bön och psalmsång förekommer. År 1970 begravdes 95,5 % av alla avlidna enligt Svenska kyrkans ordning, 2018 var den siffran 70,9 % (Svenska kyrkan 2020). Att så många ändå väljer en kyrklig begravning skulle kunna tyda på en form av kulturell gemenskap, som även inbegriper de som i övrigt inte har en religiös övertygelse (Åkesson 1997, s. 101). Därför ska kyrkan idag kanske inte enbart ses som en religiös plats, utan även förstås utifrån sin kulturbärande roll (Åkesson 1997 s. 101).

Sammanfattning.

Detta avsnitt har bland annat haft som ansats att försöka förstå begravningsplatsen som plats och varför den även i ett modernt samhälle är av betydelse. Genom Foucaults förklaringsmodell sätts begravningsplatsen i relation till andra platser i samhället som närmare belyser dess speciella karaktär. I detta avsnitt betraktas också begravningsplatsen som en kulturell plats, snarare än en religiös: vilket genom begravningsplatsen synliggör hur samhället har hanterat och sett på döden. Epokenas skiften avspeglas i begravningsplatsen och belyser den centrala roll platsen har i att hjälpa oss att handskas med döden. Att begravningsriten förblivit en av de viktigaste religiösa riterna tyder på att gravplatsen är fortsatt relevant. Ser vi begravningsplatsen utifrån dess roll i sorgeprocessen blir också de särskilda krav som ställs på utformningen av den förståeliga. I ljuset av det är det kanske inte heller särskilt svårt att förstå varför efterfrågan på ett mindre anonymt gravskick än minneslunden uppstått. Kanske är minneslunden helt enkelt inte tillräckligt tydlig i sitt formspråk för att hjälpa i sorgen. Avsaknad av namnbricka och tydliga symboler, som Francis menar bekräftar minnet, gör det svårt att relatera platsen till den avlidna. ■

Begravningsplatsens gestaltningsprinciper

Carola Wingren (2013), professor vid institutionen för stad och land i Uppsala har bland annat bedrivit forskning kring utformningen av begravningsplatser. Hon poängterar i sin artikel *"Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of 'Östra kyrkogården' in Malmö and Järva common"* (2013) vikten av den meningsskapande dimensionen i utformningen av landskapet. Att förstå hur detta meningsskapande fungerar menar Wingren (2013) är väsentligt för det hon väljer att kalla det *ideala landskapet*. Wingren (2013) ser landskapsarkitekturen som ett medel för att medvetandegöra både en yttre och inre värld, meningsfull för såväl beställare, användare som arkitekten själv.

Gestaltningen är ett resultat av både arkitektens intuition och intention. Sammantaget bidrar detta till att ge platsen mening. Även användaren av platsen bidrar till meningsskapandet. Ett landskap bär inte på mening i sig själv; det är i mötet mellan arkitektens intention och användarens erfarenhet den skapas. På så sätt kan arkitekten synliggöra aspekter av landskapet som annars kanske inte upptäckts. Hur det sedan upplevs av användaren går dock aldrig att helt styra eftersom vi alla bär på skilda erfarenheter och referenspunkter som påverkar hur vi uppfattar vår omgivning.

För att få denna "transformation" av mening att bli så träffsäker som möjligt framhåller Wingren (2013) tre aspekter som särskilt viktiga i utformningen av en begravningsplats. Den första handlar om *relationen till landskapet*. Man kan som landskapsarkitekt underlätta meningsskapandet genom att förhålla sig till den givna naturen och exempelvis bevara eller förstärka vissa element. Wingren lyfter här också fram naturen som minnesobjekt, då hon menar att den kan framkalla en reflektion över tiden, livet och döden. Den andra aspekten som framhålls är den som handlar om *form och design*: historiska och nutida uttryck i en kombination kan hjälpa till att överbrygga skilda personers erfarenheter. I utformningen kan landskapet ges tydligare struktur och de kvaliteter som redan finns på platsen uppmärksammas. Den tredje aspekten rör de element som definierar *skalan* samt *gränsen* mellan det som är innanför och det som är utanför. Här nämner Wingren (2013) det hon kallar *passagelandskapet*, som en viktig del i att tydliggöra vad som utgör den inre världen och vad som utgör den yttre världen.

Vidare diskuterar Wingren (2013) olika synsätt för att skapa mening hos platser och tar upp det mer abstrakta begreppet rumslighet. Hon tar stöd av den norske arkitekturteoretikern Christian Norberg-Schulz teorier som vill peka på att det fysiska landskapet i sig påverkar upplevelsen av en plats. Meningsskapandet blir avhängigt av *hur* och *om*, vi kan identifiera oss med platsen och hur den kan konkretiseras genom tingen. Wingren (2013) vänder sig dessutom till den franske filosofen Michel de Certeau som talar om den platsskapande aspekten, hur användandet också anses ge mening till platsen. Wingren (2013) menar att båda aspekterna ovan är viktiga för att åstadkomma det "ideala landskapet".

Tio gestaltningsråd

Utformningen av begravningsplatser påverkas av samhälleliga, kulturella såväl tidsmässiga aspekter. Landskapsarkitekten Inger Berglund (1994, ss. 70-78) har genom att studera flertal kyrkogårdar samt genom intervjuer sammanfattat tio mer konkreta råd vid utformningen av askgravlundar. Dessa råd har fungerat som ett slags parametrar för att utvärdera vår gestaltning, även om de på intet sätt är heltäckande. De tio råden sammanfattas här nedan i punktform för att göra dem mer överskådliga:

Omsorg, värme, känsla: handlar om att försöka eftersträva en balans mellan det naturliga och oordnade. Platsens utformning ska vara synlig men utan att den känns för konstgjord. Bänkar har av flera framhållits som särskilt viktiga, och Berglund lyfter särskilt fram en av intervjupersonerna som framhåller att bänkarna bör ha en viss tyngd. Vidare poängteras vikten av att arbeta med platsens befintliga förutsättningar och att ha utsikt, vind och sol i åtanke.

Lugn, tystnad: kan genom utformningen förstärkas. Ljud som anses störande bör dämpas och istället kan de naturliga ljuden lyftas fram, såsom fågelsång eller ljudet av porlande vatten.

Centralpunkt: handlar om att platsen bör ha en samlande punkt. Den ska tjäna som blickfång eller inneha ett symbolvärde.

Trygghet, ostördhet: handlar i huvudsak om att platsen inte får vara för öppen, besökaren måste känna sig skyddad. Platsen bör ha en tydlig avgränsning där den sörjande kan känna att hen får vara ifred.

Utsikt, rymd: betonar vikten av utblick. Berglund förklarar detta med att den anhörige genom utblicken kan “uppleva sig delaktig i ett större sammanhang” (1994, s. 74).

Vinteraspekten: handlar om att platsen ska kunna behålla sin tydlighet även vintertid. Symboler, tydliga vertikaler och vintergröna växter framhålls som centrala för att tillgodose denna aspekt.

Fribet: här nämner Berglund aspekter såsom ett “formspråk som präglas av obundenhet” utan att utformningens avsikt försvinner. Berglund kopplar även begreppet till den religiöst obundna platsen, en upplevelse som kan förstärkas genom att “natur och utsikt över omgivande landskap präglar [platsens] karaktär” (Berglund 1994, s. 75).

Träden: anses viktiga för deras lummighet och att denna för många, enligt Berglund, symboliserar livet. Berglund poängterar dessutom att denna symbolik inte får försvinna under vintern och att hänsyn bör tas till “uppbyggnad, stam, grenar och kronform” (1994, s. 75).

Marken: avser det område där askan vilar. Denna mark uppfattas av många av de intervjuade som helig. Därför bör möjligheterna att beträda detta område reduceras och marken bör till exempel inte ha några överflödiga stigar. Vidare bör marken vara välskött

och mjuk i sitt uttryck, den får dessutom gärna vara solbelyst eftersom ljuset kan symbolisera värme och liv.

Andlig tyngd: kan förstärkas genom “storslagen natur eller närhet till kyrka eller kyrkogård” (1994, s. 77). Vad det i övrigt rent konkret innebär för utformningen framgår inte helt. Berglund talar om naturmystik, det outtalade och gåtfulla. En nakenhet och en spänning mellan det ordnade och naturliga. Berglunds huvudpoäng är att platsen ska upplevas som något annat än exempelvis en park eller trädgård.

Samtal med landskapsarkitekten Stina Blomqvist

Stina Blomqvist¹, landskapsarkitekt på Tengbom som har lång erfarenhet av att ha utformat askgravlundar ser även hon en ökning av askgravlundar, samtidigt som den mer anonyma minneslunden minskar i popularitet. Blomqvist vittnar om att namnbrickan i askgravlunden är en avgörande faktor, då människor inte vill riskera att bli glömda. Askgravlunden delas oftast in i två områden: dels en centralplats där alla funktioner ska rymmas såsom smyckningsplats och namnbrickor, dels en öppen jordningsyta där askorna sänks ner. Vidare betonar Blomqvist betydelsen av att ha många bänkar eftersom det är vanligt att de sörjande vill sitta ensamma. Är en bänk upptagen, väntar man helst till den blir ledig. Det är även bra att tänka på att bänkarna inte hamnar för nära varandra. Vad som är “för nära” är svårt att entydigt svara på, enligt Blomqvist, eftersom detta har med rummets proportioner att göra. Vad gäller placeringen av bänkarna, sker den nästan alltid i närheten av själva centralplatsen och ibland även en bit bort, kanske på en plats med utsikt. Blomqvist poängterar att hon i princip inte arbetar med symboler, eftersom hon menar att de riskeras att misstolkas eller ge upphov till nya betydelser.

¹ Stina Blomqvist, landskapsarkitekt Tengbom, telefonsamtal den 20 mars 2020.

Sammanfattning.

Mycket av det som beskrivs i denna del bekräftar vad vi tidigare läst. Bland annat tycks gränsen mellan det som är innanför och utanför vara väsentlig: dels som ett sätt att markera den särskilda plats begravningsplatsen är, dels för att skapa en tydlig plats för sorgprocessen. Gränsen mellan det innanför och det utanför blir en sorts förberedelse för det som besökaren ska möta eller lämna. Tidigare har vi förstått att begravningsplatsen är en speciell plats på många sätt och här betonas vikten av att förstå den platsen för att också ge den mening. Men detta är inte helt enkelt, och det är därför viktigt att som landskapsarkitekt både få en förståelse för platsen och av de som är användare av den. Berglunds gestaltningsprinciper försöker ringa in de aspekter som skapar begravningsplatsernas särskilda karaktär. I flera avseenden betonas vikten av symbolik, utan att det nödvändigtvis behöver röra sig om kristna symboler. Även Wingren talar om landskapet som symbol, men som behöver medvetandegöras genom utformningen. Blomqvist poängterar dock svårigheten i att använda sig av symboler då de kan betyda olika saker för olika människor. ■

Referensprojekt

Parallellt med skissarbetet besöktes och studerades olika platser i syfte att användas som referensprojekt för gestaltningen. Vissa av platserna hade vi inte möjlighet att besöka under arbetet och dessa studerades därför genom bildmaterial vi fann på internet. Ofta sökte vi upp dem för att vi letade efter något specifikt. Urvalet byggde dels på egna preferenser, men även bilder som associativt dök upp under skissprocessen. Dessa platser studerades inte lika metodiskt som de platser vi fysiskt besökte.

Genom att besöka flera begravningsplatser, med vitt skilda uttryck gavs en ökad förståelse över de olika karaktärsdrag som kan finnas på begravningsplatser. För de platsbesök vi gjorde utgick vi från aspekter som vi funnit intressanta utifrån den lästa litteraturen. Vid platsbesöken togs därför följande aspekter i beaktning: inträde/utträde, rumslighet, skala, siktlinjer, symboler och material. *Inträdet och utträdet* har ansetts viktigt att titta på då de hjälper till att definiera och tydliggöra platsen vilket kan vara viktigt vid sorgearbetet. Bland annat Wingren (2013) skriver om passagelandskapet som ett sätt att filtreras in på platsen. *Rumslighet och skala* har studerats för att förstå vad som skapar ett i avseendet bra rum och passande skala. Skalan är mätbar men också beroende av sin kontext, därför är just platser bra som referens. *Siktlinjer* och vikten av utblickar har bland annat lyfts av Berglund (1994) och är också något som omnämnts som viktigt i tävlingsbeskrivningen, därför har dessa observerats under besöken. *Symbolerna* är en betydande del av begravningsplatsen och ses som viktiga i förståelsen av platsen, bland annat Francis (2003) betonar vikten av att materialisera minnet genom symbolerna. *Material* tittade vi på som referens dels för att se vad det tillför och dels för att se hur det fungerar på platsen. Materialvalet är dessutom särskilt viktigt på en plats där utformningen får anses vara mer känslig.

I referensprojekten har vi funnit inspiration till det slutgiltiga förslaget och de har också breddat vår kunskap både vad gäller utformning i allmänhet och för begravningsplatser i synnerhet.

Följande platser besöktes:

- * Uppsala högar (500 e.Kr)
- * Uppsala gamla kyrkogård (*äldsta delen från 1600-talet*)
- * Berthåga (1960-talet), Uppsala, Ulla Bodorff (1913-1982)
- * Skogskyrkogården (1914), Stockholm, Gunnar Asplund (1885-1940) och Sigurd Lewerentz (1885-1975)
- * Görvälns griftegård (1966-1977), Järfälla, Per Friberg (1920-2014)
- * Högalidskyrkans kolumbarium¹ (1939 och 1959), Stockholm, Ivar Tengbom (1878-1968)
- * Engelbrektskyrkans kolumbarium (1961), Stockholm, Åke Tengelin (1889-1963)

Övriga projekt studerades genom bildmaterial:

- * Hyunam House (2013), Sydkorea, IROJE Architects & Planners
- * Försoningskapellet (2001), Berlin, Peter Sassenroth (1963-) och Rudolf Reitermann (1965-)
- * Church on the Water (1988), Japan, Tadao Ando (1941-)
- * Observatorium (2002), Stockholm, Gunilla Bandolin (1954-)
- * Jyske Aas (2015), Danmark, Schønherr

¹ Kolumbarium är en kammare för gravurnor. Kolumbarium fanns redan under romarrikets tid och namnet härstammar från ordet duvslag, eftersom de med sin runda form och sina nischer påminner om de byggnader där tamduvor hölls (Lundin 2018, ss. 103, 110).

I. Uppsala högar.

II. Jyske Aas. Foto: Søren Hykkelbjerg Poulsen.

III. Högalidskyrkans kolumbarium.

IV. Engelbrektskyrkans kolumbarium.

V. Försoningskapellet.

SKALA OCH RUMSLIGHET.

I. I. I Uppsala högar bildar kullarna mjuka, böljande formationer i landskapet. Kyrkan bakom ger en uppfattning om skalan, och vittnar om hur höga kullarna i själva verket är. II. Den spiralformade gångvägen i Jyse Aas förstärker nedsänkningen i landskapet. Det vildvuxna gräset gör att den tas emot av landskapet och nästan upplevs naturlig. Både i Uppsala högar och Jyske Aas i Danmark förstärks landskapet med hjälp av markmodulering.

III. I Högalidskyrkans kolumbarium uppskattades väggarna till cirka 4,5 meter höga och den öppna ytan till cirka 14 meter i diameter. Detta skapar rymd som inger allvar. De höga väggarna ramar in himlen vilket gör den mer påtaglig. IV. I Engelbrektskyrkans kolumbarium hjälper urnfacken i marmor till att skapa små intima rum i det stora rummet. Marmorn i två skilda nyanser ger också olika karaktär på de mindre rummen. Det vitkalkade taket ökar känslan av rymd i det annars grottliska rummet. I förståelsen av skala fann vi kolumbariumen särskilt användbara, för att de i storlek liknar askgravlunden.

V. I Försoningskapellet i Berlin ger rågen tillsammans med träribborna en harmonisk färgskala. Genom ribborna kan solen stråla igenom och skapar ett fint skuggspel, samtidigt som ett halvslutet rum skapas.

I. Uppsala gamla kyrkogård.

II. Berthåga.

III. Högalidskyrkans kolumbarium.

IV. Hyunam House. Foto: Jong oh Kim.

V. Jyske Aas.

VI. Görvälns griftegård.

INTRÄDE/UTTRÄDE.

I. I Uppsala kyrkogård är entrén inlemmad i muren som inhägnar kyrkogården. Öppningen är vid och de hamlade träden förstärker riktningen ditåt. II. I Berthåga tydliggjordes in- och utträdet av ljud genom den grind som man besökare var tvungen att öppna. Ljudet satt också en allvarsam ton på platsen. III. I Högalidskyrkans kolumbarium markerades in- och utträdet av en tydlig kontrast mellan ljus och mörker.

IV. I Hyunam House dras besökaren in av den kraftfulla entrén som också skapar en nyfikenhet om det bakom genom att rama in det. V. I Jyske Aas finns liknande, formmässigt starka entréer som skapar en tydlig kontrast mot den mjukare gräsvallen.

VI. Entrén till Pilgrimskapellet på Görvälns griftegård fungerar bra för att känna in skala och volym. Höjden på planket uppskattades till drygt 2,5 meter och bredden mellan dem till ungefär densamma. En känsla av omslutenhet utan att vara instängd upplevdes.

I. Berthåga.

II. Görvälns griftegård.

III. Church on the Water. <https://flic.kr/p/95aRUz>.

SIKTLINJER.

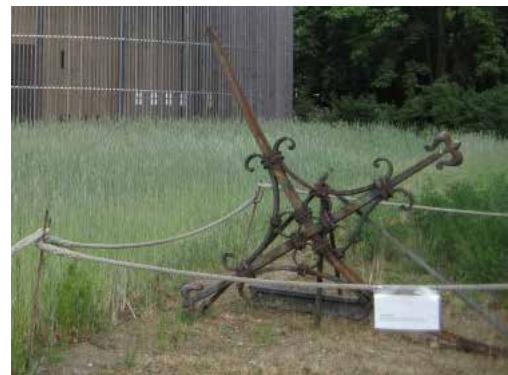
I. Markmaterialet av granit, kombinerat med stora ytor av smågatsten bidrar starkt till riktningen in mot Trädkyrkan genom det sätt plattorna är lagda. Allén av lind förstärker riktningen ytterligare. I blickfånget finns altaret och som fond är landskapet. II. Vattentrappan på Görvälns griftegård leder blicken ned mot dalen och ger vida utblickar mot omgivningen. Befintlig topografi i landskapet utnyttjas. III. Den stora öppningen i Church on the Water ramar in landskapet utanför, där ett kors blir ett koncentrerat blickfång.

I. Engelbrektskyrkans kolumbarium.

II. Högalidskyrkans kolumbarium.

III. Försoningskapellet.

SYMBOLER.

I. En blygsam entré leder in till kolumbariet under Engelbrektskyrkan och skulle knappt vara märkbar från trottoaren bredvid om det inte vore för korset. II. I taket i pelargången i Högalidskyrkans kolumbarium återfinns detta fönster med det symboliska korset. Fönstret återfinns ovanför altaret och smyckningsplatsen, och placeringen av ljusinsläppet kan även det, just här, ses vara symboliskt. III. Försoningskapellets sparade spira från den gamla kyrka som tidigare låg här gör besökaren påmind om det arv som präglar platsen.

I. Uppsala gamla kyrkogård

II. Högalidskyrkans kolumbarium

III. Engelbrektskyrkans kolumbarium

MATERIAL.

I. I den lilla kullen på Uppsala gamla kyrkogård ligger minnesbrickor mjukt inbäddade till minne av offren för Estoniakatastrofen. Ett exempel på hur det beständiga inlemmas i något till synes naturligt. II. I Högalidskyrkans kolumbarium ger väggar och golv i sten ett allvarligt intryck och en kyrkorumslik karaktär. I några av rummen har en ensam bänk i sten placerats, som ger tyngd till rummet och signalerar om att de finns en sörjande person bakom varje namn. III. Vaser i tenn med en speciell infästning gör det lätt att smycka gravfacket och göra det personligt. Samtidigt ger den enhetliga utformningen ett rent och sammanhållet uttryck.

Sammanfattning.

Nedan följer en sammanfattning av de generella drag vi fann och de intryck vi tog med oss efter att ha studerat de olika referenserna. Intrycken har strukturerats efter de aspekter vi utgick från vid platsbesöken, därför ligger också ett särskilt fokus på dem. Platserna redovisas i sin helhet i *Bilaga 2*.

Skala och rumslighet: Genom att undersöka storlekar på flera begravningsplatser, fick vi en uppfattning av vad som uppfattas vara ett stort rum och av vad som uppfattas som ett litet. Vi undersökte även hur rumslighet upplevs, och hur det förstärks med olika relationer i mått, material och förhållande mellan ljus och mörker. Vad gäller rumslighet och skala är det svårt att dra några generella slutsatser eftersom de är så påverkade av sin kontext. Särskilt inspirerande fann vi *Trädkyrkan* i Berthåga, ett utomhuskapell. Det upplevdes vara ett innovativt sätt att skapa rum som dessutom alltid är tillgängligt till skillnad från ett kapell inomhus.

In- och utträde: Princip samtliga av de besökta begravningsplatserna omgärdades av någon form av inhägnad, som ofta skapade en tydlig gräns som skilde insidan från det utanför. Entréerna blir således en viktigt passage som markerar in- och utträdet. Inte sällan användes påtagliga arkitektoniska element som tydligt annonserade entrén. Entréerna ledde in besökaren och användes ibland till att rama in specifika blickfång. Genom öppningen avslöjades det innanför successivt, vilket gjorde att man som besökare förbereddes för inträdet. Att entréerna är viktiga speglades också i att de ofta var

omsorgsfullt formgivna på de besökta platserna. Entréerna tydliggör på så sätt också den särskilda plats begravningsplatsen innebär i dagens samhälle, då särskilda förhållningssätt råder innanför dess murar. Entréernas utformning blir därför särskilt viktiga, därför att de talar om, och sätter tonen för, vilken plats man som besökare träder in i.

Siktlinjer: Siktlinjer upplevdes vara ett viktigt element på de besökta begravningsplatserna och det gick att se att det fanns en medvetenhet kring greppet. Siktlinjerna hade ofta funktionen att leda blicken och förstärktes på olika sätt genom vegetation eller byggda element. Med hjälp av siktlinjerna styrdes ibland blicken till specifika blickfång, ibland till mer vida utblickar som sträckte sig bortom platsen.

Symboler: I huvudsak var det kristet präglade symboler som förekom på de platser vi besökte. Detta berodde troligen på att de också utgjorde de mest tydliga symbolerna. Individuella symboler förekom företrädesvis på gravstenarna, vilka vi inte undersökte närmare.

Material: Gedigna och tidlösa material var vanligt förekommande på flera av platserna, såväl vad gällde markmaterial som detaljer, smyckningsplatser och bänkar. Detta signalerade en omsorg för platsen och den avlidne och kan ses som ett sätt att hedra den avlidne med en påkostad handling. Naturliga stenmaterial var vanligast förekommande och kan förstås utifrån stenens beständiga natur, som väl ägnar den att agera som minnesobjekt. ■

Del III

Plats och analys

I följande del presenteras resultaten av vår platsanalys på S:t Sigfrids griftegård. Delen inleds med en kort beskrivning av S:t Sigfrids griftegård. Därefter följer en mer övergripande redogörelse för platsbesöket som sedan går in i analysen där själva tävlingsområdet studeras mer ingående. Därefter redovisas en sammanfattning av det samtal vi hade med Anna Jaderyd och David Grimbeck, båda samordnare för Borås kyrkogårdar. Avslutningsvis sammanfattas analysen i en analyskarta över hela den nya delen av S:t Sigfrids griftegård. Genom platsbesöket fördjupades förståelsen av platsen och det fortsatta gestaltungsarbetet kunde bli mer detaljerat och platsspecifikt.

S:t Sigfrids griftegård

S:t Sigfrids griftegård ligger strax söder om Borås och är med sina 39 hektar den största begravningsplatsen i staden (Lukasiak 2002). Begravningsplatsen gränsar till Viskan i norr och väster och är belägen i en dal. I området har det sedan tidigare funnits en gård, Jössagården.

S:t Sigfrids griftegård har sin upprinnelse under 1930-talet då en arkitekttävling utlystes för att utforma en ny begravningsplats i utkanten av Borås. Harald Ericson (1890-1972), Borås stadsarkitekt, vann uppdraget att rita griftegården som invigdes den 21 september 1941. Utgångspunkten för förslaget, vilket även kan ses som tidstypiskt, var att ta tillvara landskapets naturliga förutsättningar. Griftegården planerades utifrån de befintliga egenskaperna såsom vegetation, vattendrag, höjder och utblickar (Lukasiak 2002).

Vegetationen på S:t Sigfrids griftegård består därför mestadels av befintlig natur, med ett till stora delar inhemskt trädskikt av främst björk, tall och ek. Även bok, rönn och lärkträd förekommer. Buskskiktet är mer variationsrikt och består bland annat av oxbär, kornell, måbär, spirea, häggmispel, idegran och rhododendron. Naturligt förekommande arter såsom hassel och brakved hittas också inom området. I delar av området finns även fältskikt med inslag av ris, örter och ljung (Lukasiak 2002). Området ligger i växtzon fyra (Bilaga 1).

Begravningsplatsen har allteftersom expanderats. Den norra, och äldre delen är mer kuperad och skogsbeklädd än den södra delen som är mer platt och öppen. Idag består griftegården av 36 olika kvarter, där alla har växtinspirerade namn, såsom Linnéan, Skogsnävan och Bergmyntan (Lukasiak 2002). Området har utöver traditionella gravplatser även en minneslund, två askgravlundar och ett muslimskt gravkvarter. Tävlingsområdet ligger i den södra, nyare delen av griftegården. Den består idag av askgravlunden *Linnéan*, skulpturen *Evighetens Ö* samt av två mindre områden med kistgravar. Flera av de ytor som idag står tomma är kistberedda. I utkanten av

tävlingsområdet har en allé av hängbjörk (*Betula pendula* f. *Tristis*) påbörjats (Bilaga 1).

Linnéan

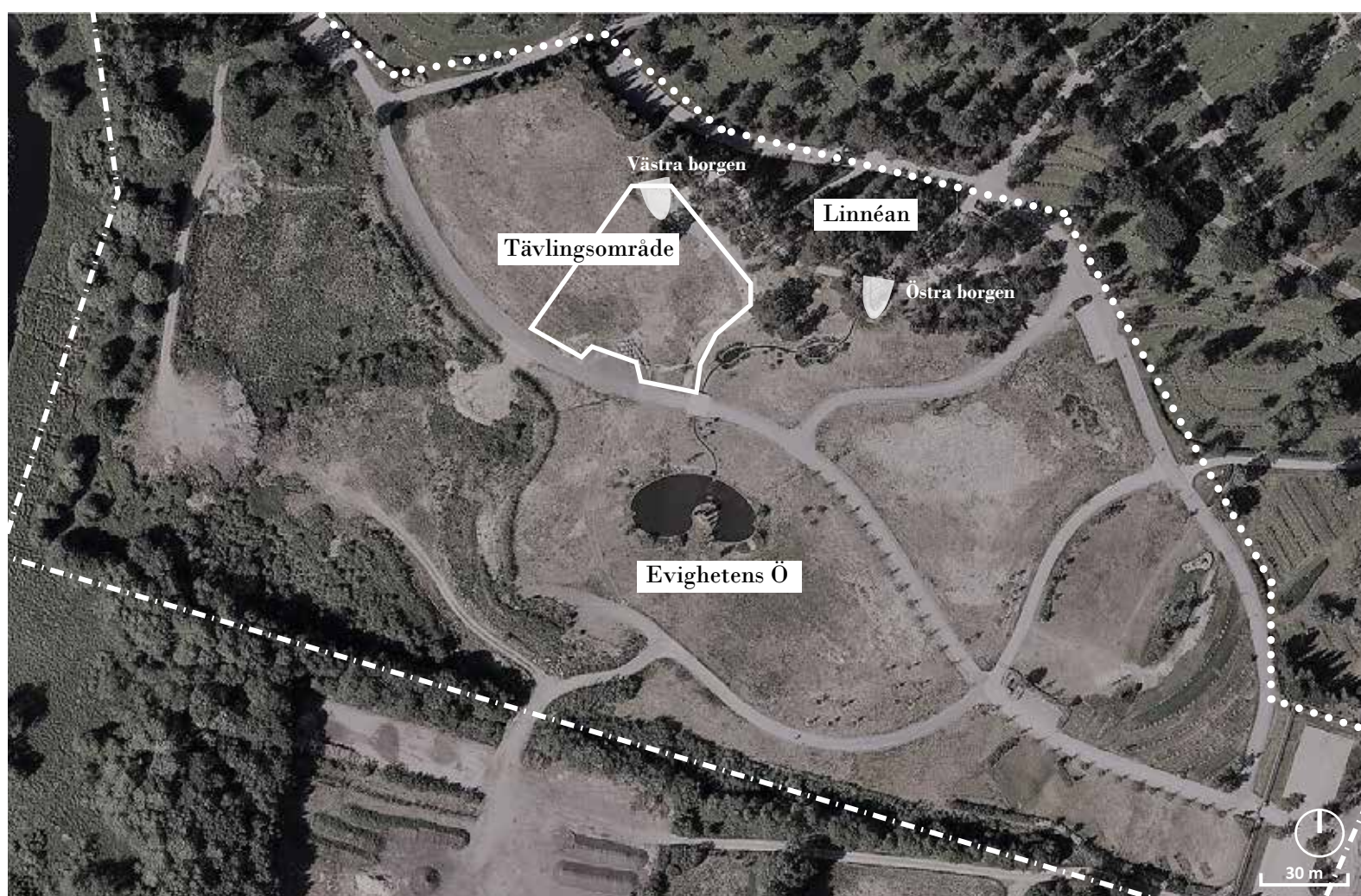
2012 anlades askgravlunden Linnéan, ritad av landskapsarkitekten Thorbjörn Andersson för Sweco. Tanken med förslaget var att anlägga en serie platsbildningar som placerades på en höjd med utblickar mot söder och mot skulpturen Evighetens Ö. De olika platserna, borgarna, är besläktade i sin utformning, samtidigt som de ska ha en egen karaktär. Platserna binds samman med små stigar (Andersson & Hägmark 2010). Idag är två av dessa rum skapade, de består av beklädnadsmurar av råkilad granit. Båda borgarna är väl synliga från tävlingsområdet. Minnesbrickorna sätts upp på tavlor i granit i olika nyanser som sedan fästs på stenblock i granit. På grund av en ökad efterfrågan har nya stenblock tillkommit, och namnbrickorna sätts här istället direkt på själva stenblocket för att detta ansetts vara mer platseffektivt. I anslutning till borgen närmast tävlingsområdet finns bänkar, belysning, och murar för minnesbrickor uppsatta, vilka ännu inte tagits i bruk.

Evighetens Ö

Evighetens Ö kallas den skulptur skapad av konstnären Pål Svensson som finns i den nya delen av S:t Sigfrids griftegård. Inspirationen till skulpturen är målningen *Dödens Ö* av Arnold Böcklin. Skulpturen består av en mörk sten som är cirka fem meter hög med två stycken vita stenar framför som skapar en känsla av den hamn som går att återfinna i konstverket. Vid skulpturen växer också fyra högresta pelartujor. Konstverket står på en ö-lik formation i en damm, vilket skapar en spegling av skulpturen i vattnet. Enligt gestaltningsprogrammet (Andersson & Hägmark 2010), symboliserar konstverket land och vatten, ying och yang, livet och döden. Skulpturen är en viktig målpunkt och ett blickfång från Linnéan och siktlinjen ska enligt tävlingsprogrammet tas hänsyn till.

Ortofoto över S:t Sigfrids griftegård där skillnader i karaktär är synlig mellan den norra och södra delen. Den äldre, norra delen är i större utsträckning trädbeklädd än den södra delen som är mer flack. Ortofoto © Lantmäteriet.

Ortofoto som visar griftegårdens södra, nyare del. Tävlingsområdet, Evighetens Ö och Linnéan med dess båda borgar är utmarkerade. Ortofoto © Lantmäteriet.

Platsbesök och analys

Platsbesöket inleds runt 10-tiden, måndagen den 17 februari. Vädret var regnigt, grått och blåsigt. Första delen av besöket bestod i att vi själva gick runt och tittade på hela griftegården, men med fokus på den nyare delen där platsen för tävlingen finns. Den andra halvan av dagen möter vi upp David Grimbeck och Anna Jaderyd, samordnare för Borås kyrkogårdar, som guidar oss runt på begravningsplatsen i bil, de pratade både fritt om S:t Sigfrids Griftegård och svarade på de frågor vi hade.

Allmänt

Griftegården omgärdas av en granitblocksmur, som är cirka en meter hög. Entréerna till griftegården annonseras inte särskilt tydligt. Den skarpaste skiljelinjen mellan innanför och utanför utgörs av muren. Inne på begravningsplatsen är landskapet överordnat och kraftigt kuperat. Detta märks inte minst av hur placeringen av gravarna förhåller sig till topografin på platsen, där de ligger fint inbäddade i landskapet.

Växtligheten upplevs på sina ställen som helt naturlig, på andra ställen som mer planerad. Det är en fin balans mellan den vilda och den mer tyglade växtligheten. Det dominerande trädslaget är tall. Tallarnas låga undervegetation av gräs och mossor gör att stammarna framhävs. Detta var extra tydligt kring Linnéan där tallarna hade en regelbunden placering. Genom hela området slingrar sig vägar fram, de bredaste är cirka 3 meter och asfalterade, de mindre stigarna är stenmjölsbelagda och cirka 1,5 meter breda. På S:t Sigfrids griftegård finns fyra kapell *Minnets*, *Hoppets*, *Uppståndelsens* och *Evighetens kapell*, och de är alla samlade i griftegårdens nordöstra del. Utöver Linnéan finns askminneslunden *Bergmyntan* som anlades 2002. Vid såväl Linnéan som Bergmyntan slogs vi av den egenhändiga utsmyckningen av namnbrickorna. Små klistermärken, ofta i form av hjärtan och blommor pryder flera av dem.

Tävlingsområdet

När vi träder in genom griftegårdens södra entré slås vi först av den tillfälliga skolan som ligger som ett vitt utropstecken vid sidan av entrén. Skolan stör i det annars öppna, naturpräglade landskapet. Topografin bidrar mycket till platsens karaktär och är att betrakta som en tillgång. Detta skapar i sin tur ett väldigt fint entrémotiv från den södra entrén där den skogsbeklädda höjden längs Viskan skapar en fin rygg som ramar in platsen.

Området för tävlingen går att skymta redan från entrén och platsen är därför tydligt orienterbar härifrån. Linnéan är belägen högre än tävlingsområdet och siktlinjen ut mot Evighetens Ö är inte alls lika framträdande här. Det beror delvis på höjdskillnaden, men framförallt på att konstverket är riktat mot Linnéan. Från tävlingsområdet skymmer Evighetens Ö något av det elskåp som finns på platsen och den bro som går över Linnéans bäckfåra. Topografin gör också att konstverket från tävlingsområdet ser nedsänkt ut.

Ovanför tävlingsområdet ligger Linnéans västra borgen. Denna är framträdande i vårt område och innebär en begränsning i utförandet, inte enbart för att det är ett starkt byggt element utan för att dess siktlinje ut mot Evighetens Ö behöver tas i beaktande. Höjdskillnaden vid Linnéan hjälper dock till att rama in platsen. Denna höjd förstärks dessutom av att den är bevuxen med höga tallar. Själva tävlingsområdet har annars bara två träd, en befintlig uppvuxen tall (*Pinus sylvestris*) med bred krona samt en silverlönne (*Acer saccharinum* 'Born's gracious') som planterades i samband med Linnéans utformning, men som tyvärr har en stamskada. Vid besöket var det mycket blåsigt och vi märkte att området var kraftigt exponerat för vind med en förhärskande nord-västlig vindriktning.

Möte med David Grimbeck och Anna Jaderyd

På eftermiddagen mötte vi David Grimbeck och Anna Jaderyd¹, båda samordnare för Borås kyrkogårdar. De berättade att cirka 300 personer per år begravs i askgravlund och att det idag enbart är 20 % av alla begravningar som består av kistbegravningar. Linnéan har plats för 10 000 askor och murarna som finns där nu rymmer cirka 3000 minnesbrickor. De nya murar som är uppsatta nära tävlingsområdet rymmer 5000 minnesmärken, men saknar i dagsläget brickor. Dessa murar behöver inte tas hänsyn till i tävlingen.

Askgravlundan är onekligen en populär begravningsform och Grimbeck menar att efterfrågan ökat lavinartat. Jaderyd och Grimbeck pekar på samma orsaker som vi också läst oss till, askgravlundens fördel är att den är mindre anonym än minneslundan och inte minst skötselfri för de anhöriga. Jaderyd och Grimbeck funderar kring att orsakerna till detta kan bero på att människor är vana att få allt i ett paket, där man lämnar över ansvaret till någon annan och de jämför med liknande tendenser i samhället såsom “all

inclusive”. Dessutom är askgravlundan förhållandevis billig, då man enbart betalar för minnesbrickan som kostar 2000 kronor.

Eftersom vi har tankar på att utöka området i själva masterarbetet, förhörde vi oss om planerna för den nya delen av griftegården. Det visade sig att planerna var ganska långt gångna, där marken i flera områden redan är beredd för kistgravar. Grimbeck och Jaderyd tryckte mycket på vikten av siktlinjerna och hade en önskan om att dessa inte skulle skymmas. Framför Linnéan, till exempel, hade de planer på att låta denna mark vara öppen och inte beredas för kistgravar. De utvecklade också tanken något bakom Evighetens Ö, som är inspirerad av målningen Dödens Ö och som symboliskt är den sista anhalten. Skulpturens placering i slutet av griftegården gör också den till avslutningen av S:t Sigfrids griftegård i fysisk mening, vilket kan vara viktigt att ha i åtanke vid utformningen av resterande område. Dock berättade de att det finns planer på att förlägga kistgravar bakom Evighetens Ö, vilket kan tyckas motsägelsefullt i dess symboliska mening.

¹ David Grimbeck och Anna Jaderyd, samordnare Svenska kyrkan Borås, samtal den 17 februari 2020.

I. Askgravlunden Linnéan. Foto taget från tävlingsområdet. På bilden skymtas Linnéans östra borg och den bäckfåra som rinner ner från den och vidare till Evighetens Ö. II. Skulpturen Evighetens Ö. Foto taget åt söder från gångvägen som går förbi tävlingsområdet. I bild syns också bäckfåran från Linnéan.

Karta som visar var foton är tagna, där varje siffra motsvarar ett foto. Ortofoto © Lantmäteriet.

SIKTLINJE. Utblick från Linnéans västra borg (1). Siktlinje mot Evighetens Ö (inramning) är begränsad och skymms delvis av den stora tallen.

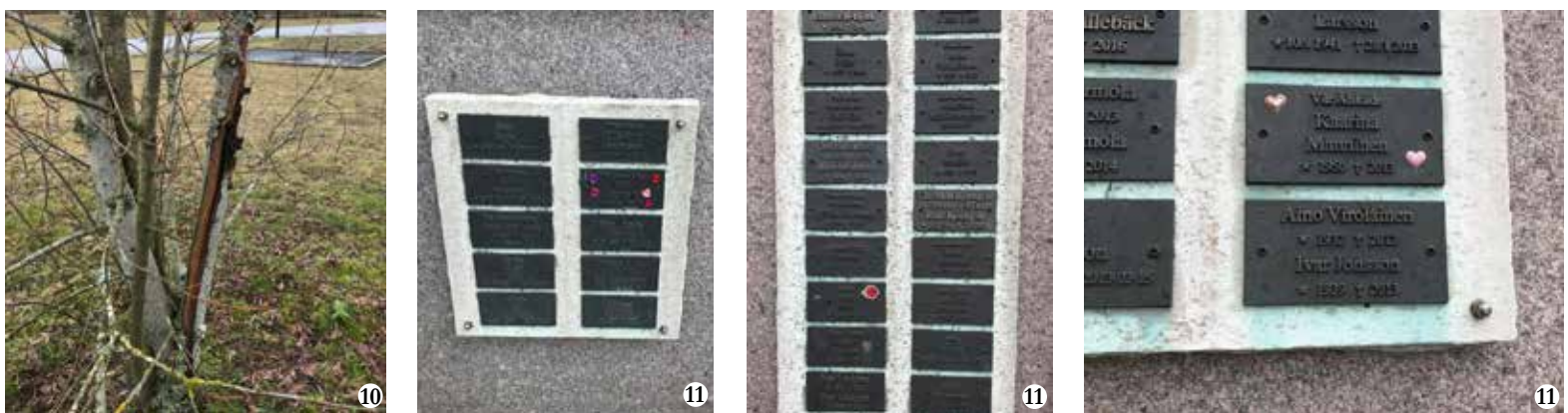
KARAKTÄR. Den norra delen av S:t Sigfrids griftegård är mer kuperad än den södra, där tävlingsområdet ligger. Griftegården har en tydlig landskapsstil där gravstenarna ligger fint inbäddade i landskapet. I den södra delen framhäver den låga undervegetationen tallarnas stammar (2,3). Deras täta placering och höga krona påminner om en perlarsal. Högra bilden (3) visar mer nyplanterade tallar som getts en liknade placering.

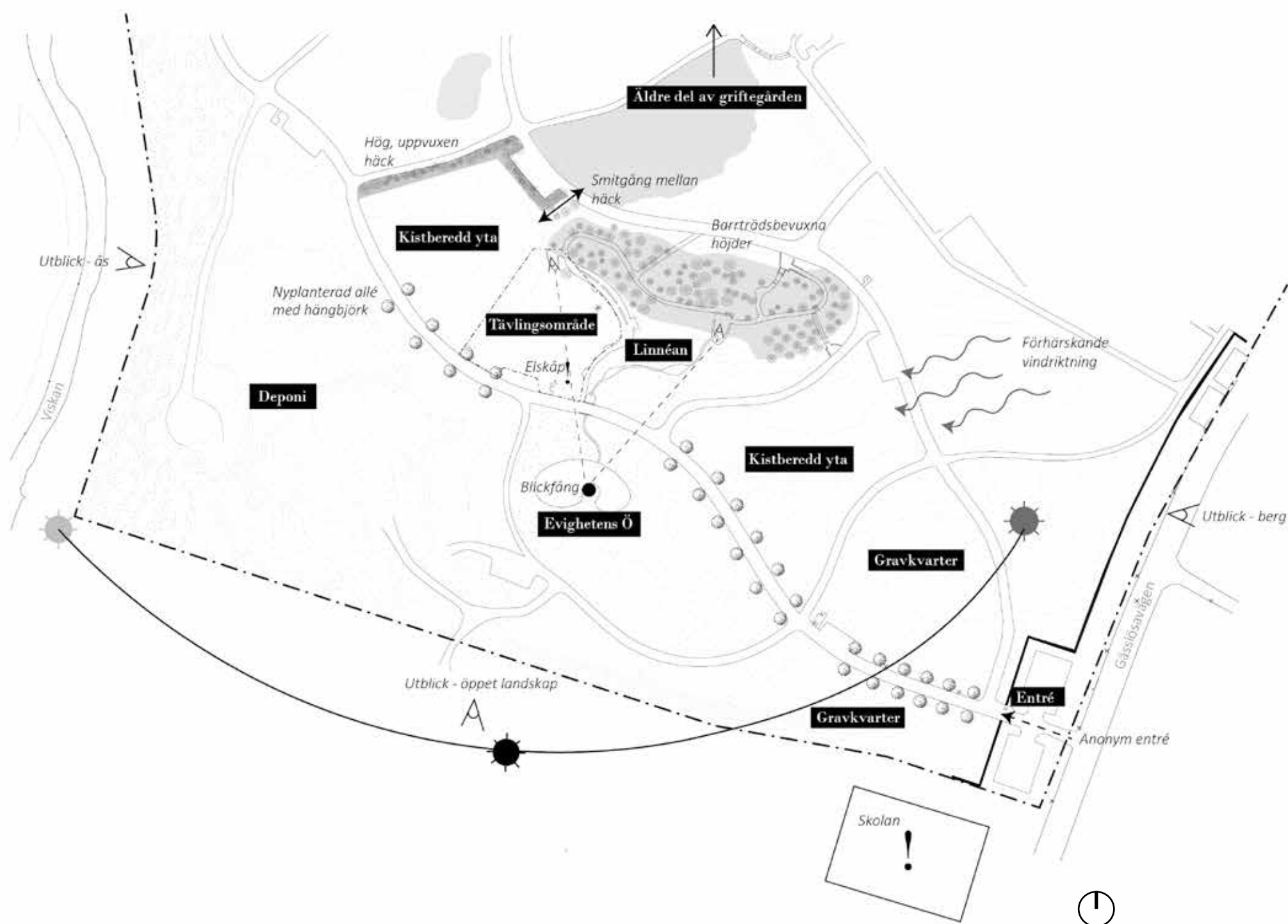
ENTRÉN. Den tillfälliga skolan (4) är väl synlig från entrén och tycks nästan inkräkta på griftegårdens finstämdhet. Från den södra entrén (5) bildar den skogsbeklädda höjden längs Viskan ett fint blickfång och ramar in den nya delen av griftegården. I övrigt är entrén lågmäld. Korsen i sten tydliggör platsens kristna koppling. Längre in på vägen (6) anas det lätt böljande öppna landskapet. Till höger i bild skymtas Linnéan och lite längre bort tävlingsområdet. Längs med gången står de nyplanterade hängbjörkarna.

TÄVLINGSOMRÅDET. I tävlingsområdet skymtas en del av Linnéan i bakgrunden. Tallarna förstärker höjden och ger rygg till området, samtidigt som Linnéans byggda element är framträdande (7). Linnéan sedd öster om tävlingsområdet (8), där den anlagda bäcken som rinner ner till Evighetens Ö skymtas. Elskåpet (9) i tävlingsområdet hamnar i siktlinjen för Evighetens Ö.

DETALJER. Den relativt nyplanterade silverlönnen (10) har fått en kraftig stamskada. Egenhändigt dekorerade minnesbrickor med klistermärken (11) skulle kunna tyda på ett behov av att göra minnesbrickan mer personlig.

Huvudintryck från platsbesök

- * Griftegården ligger fint placerad i landskapet, med utblickar åt öppet landskap i söder och skogsbeklädda höjder i öst och i väst.
- * Det böljande landskapet är genomgående på hela begravningsplatsen.
- * Den äldre delen är något mer kuperad, med stenigare höjder.
- * Den nya delen mer mjuk, har färre träd och saknar berg i dagen.
- * Utblicken mot Evighetens Ö lämnar mycket att önska.
- * Platsen är vindutsatt.
- * Den tillfälliga skolan syns från platsen och stör.
- * Entréerna är otydliga.
- * Det finns påbörjade planer för den nya delen, där mycket är kistberett - ett gravskick som pekar i motsatt riktning mot rådande trender.
- * Individuell smyckning på namnbrickorna i form av klistermärken kan tyda på att dessa känns för opersonliga.

ANALYSPLAN. Skala 1:2000/A3

Sammanfattning.

S:t Sigfrids griftegård är uppförd i landskapsstil, där mycket av den ursprungliga naturen och växtligheten är bevarad. Området har idag två askgravlundar varav den ena, Linnéan, angränsar till tävlingsområdet. Platsbesöket var givande och bekräftade mycket av det vi redan fått med oss genom faktainsamlingen. Samtidigt fick vi en mer övergripande och bättre helhetsbild över S:t Sigfrids griftegård efter besöket. Det fanns en tydlig distinktionen mellan den äldre delen i norr, där naturen och terrängen var tongivande, och den nyare delen i söder som var mer öppen och inte lika vegetationsrik. Denna skillnad gjorde att man som besökare tenderade att känna sig mer exponerad i den södra delen. Det flacka landskapet gjorde också den tillfälliga skolan synlig på flera håll. Utblickarna mot åsryggen i väst och berget i öst var dock en behållning eftersom de ramade in platsen. Tävlingsområdet var gräsbevuxet med en stor tall. Området var högre i norr och där var Linnéans västra borg placerad. Från tävlingsområdet såg man Evighetens Ö, vars utblick dock stördes av elskåpet och bron. I samtalet med Anna Jaderyd och David Grimbeck blev påminna om praktiska aspekter som är viktiga att ta i beaktande. Vidare poängterades vikten av att inte skymma utblicken mot Evighetens Ö från Linnéans båda borgar. ■

Del IV

Idé och gestaltning

I denna del vägs all insamlad kunskap från bakgrunden och platsanalysen samman. Kunskapen konkretiseras genom ett antal programpunkter som omfattar hela den nya delen av S:t Sigfrids griftegård. För tävlingsområdet adderas ett eget program där även de redan givna tävlingskriterierna ingår. Därefter följer helbeten, där den övergripande idén för hela den nya delen av S:t Sigfrids griftegård presenteras. Helbeten syftar till att sätta askgravlunden i en kontext, och tydliggörs i en illustrationsplan där gestaltungsprinciper redovisas för respektive del. Därefter beskrivs delarna och två av planens områden förtydligas, Skogskapellet och Stjärnkullen, genom enklare visualiseringar. Tävlingsområdet redovisas i egen del (se Del V).

Program

Program helheten

- * Tillvarata platsens öppna karaktär och förstärka befintligt landskap.
- * Tydligare koppla ihop äldre och nyare delen av griftegården.
- * Skapa vindskyddade lägen.
- * Dölja tillfälliga skolan.
- * Ge förslag på minnesplatser.
- * Skapa nya utblickar.
- * Förtydliga entrén.

Program askgravlund

- * Skapa en plats som är vind- och insynsskyddad.
- * Anpassa placering och utformning efter siktlinje mot Evighetens Ö.
- * Skapa generös plats för minnesbrickor.
- * Skapa en distinkt plats utan att konkurrera med befintlig askgravlund och skulptur.
- * Skapa mer personliga minnesbrickor för att minska behovet av att själv smycka dem.
- * Skötseln bör vara extensiv.
- * Askgravlunden ska förstärka och samspela med med omgivande gravkvarter och befintligt landskap.

Till program askgravlund adderas också tävlingens program:

- * Innovativ.
- * Genomförbar.
- * Funktionell.
- * Formässigt stark gestaltning.
- * Anpassad till platsen.

Helheten

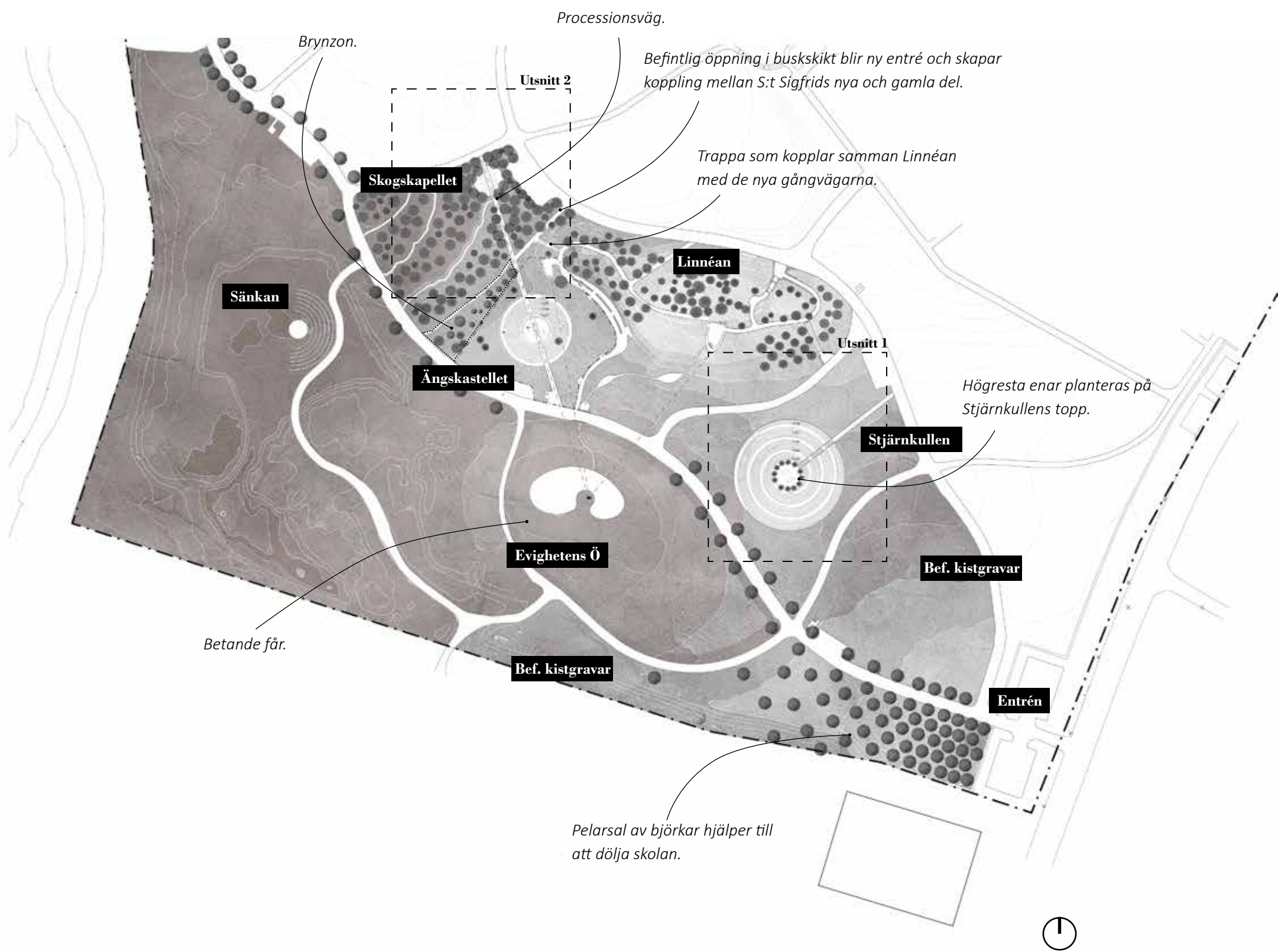
Ett helhetsgrepp tas om den nyare delen av S:t Sigfrids griftegård där det befintliga landskapet tas i beaktande och blir ledande för utformningen. Med avstamp i det böljande landskapet är huvudidén att förstärka höjdskillnaderna men fortfarande behålla den mjuka karaktären. Syftet är att skapa en mjuk övergång mellan den äldre och nyare delen av griftegården. Vegetationen består i huvudsak av inhemskt växtmaterial och bidrar till att hålla samman platsen. Samtidigt hjälper vegetationen till att bädda in höjdskillnaderna som skapas. Siktlinjer bidrar till att strukturera landskapet och förstärks både med byggda och vegetativa element. Genom att modulera marken ges möjligheter att se landskapet ur olika perspektiv, dessutom skapas skydd för vind och insyn, samtidigt som platsens öppenhet bevaras.

Vegetation och material

Vegetationen i förslaget speglar den befintliga naturliga växtligheten, som genom förslaget förstärks. Vid placering och val av vegetation tar gestaltningen även hänsyn till den växtlighet som avviker från den naturligt förekommande och har en mer ordnad karaktär. Dessa mer ordnade planteringar inlemmas för att skapa en helhet som fungerar med landskapets karaktär. Med hjälp av växtligheten skapas dynamik mellan ljus och mörker, öppet och slutet. En gradient mellan det öppna och slutna skapas med hjälp av brynzoner. Brynzonen blir en biologiskt attraktiv zon och gestaltningsmässigt skapar den också en mjuk övergång mellan skogen och ången. Ängens blommor tillför

färg och liv till det annars gräsbevuxna området. Gräset kommer på så sätt fortsätta att dominera växtligheten på platsen, men som ibland kompletteras av enar och enstaka ädellövträd. På höst och tidig vår förstärker det vildvuxna gräset av olika sorter befintlig landskapskaraktär.

Materialen hjälper till att strukturera upp platsen, och göra att området fortfarande ska kännas ordnat. Genom att använda hårda material kontrasterar den tydligare mot den mer friväxande vegetationen. Den ger allvar och tyngd till platsen, medan naturen mjukar upp. Raka linjer och siktlinjer ger besökaren vägledning, som besökare ska man känna sig fri men omhändertagen. De hårda materialen skänker också något beständigt till platsen. Naturen står för skiftet och tidens gång, stenen för det som alltid finns där. Det beständiga materialet gör att begravningsplatsen kan tillåtas variera över tid, men alltid går att känna igen. Mark- och beklädnadsmaterial, består i huvudsak av den gotländska kalksten, *Norrunge* från Slite. Stenen normalslipas för att den inte ska bli för hal, detta skapar också en yta som upplevs mjukare. Stenen har dels valts utifrån att den är svensk och därför ger ett minskat klimatavtryck. Dels för att dess varma kulör skapar en fin färgskala med gräset. Kalkstenen kan dessutom med sina fossila inslag, symboliskt fungera som minnesobjekt. Fossilerna som en förhistorisk lämning vittnar här både om beständighet och på samma gång om den tid som flytt.

ILLUSTRATIONSPLAN. Skala 1:2000/A3

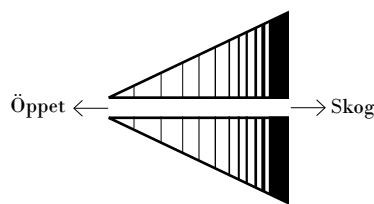
Delarna

Angränsande till tävlingsområdet ligger de nyare delarna av S:t Sigfrids griftegård. I dessa delar görs en enklare gestaltning där vi tillåts gå utanför tävlingens ramar. Här skapas olika former av minnesplatser som förhåller sig till helhetsidén och det övergripande programmet. Delarna är namngivna efter gestaltad karaktär och redovisas genom enklare gestaltungsprinciper. Två av platserna, *Stjärnkullen* och *Skogskapellet*, redovisas med tillhörande visualiseringar. Det utökade gestaltungsområdet ska främst ses som en komplettering till askgravlunden (Ängskastellet) som ger den ett sammanhang. Tävlingsförslaget *Ängskastellet* presenteras därför separat och mer omfattande i *Del V*.

De näringsfattiga höjderna där det idag växer i huvudsak tall kopplas samman med den redan befintliga häcken av bland annat gran och idegran genom att fler barrträd planteras som bildar en liten skogsdunge. Här återfinns kistgravar och Skogskapellet. Skogen övergår successivt i äng genom en brynzon med olika lövträd. Denna brynzon blir på så sätt en gradient ut mot torrängen som anläggs

på den sandiga marken i anslutning till den nya askgravlunden. På ängen återfinns Ängskastellet, som är askgravlunden och fokus för tävlingen. Genom den löper en väg i siktlinjen mot Evighetens Ö och blir till en processionsväg.

Området runt Evighetens Ö lämnas som naturbetesmark för får som håller marken öppen. Den redan påbörjade allén av hängbjörk förlängs för att förstärka riktningarna i området. Vid den södra entréen kompletteras alléerna med fler björkar. Detta i syfte att skapa en tydligare entré till begravningsplatsen, men även för att snabbt få upp en höjd som skymmer den tillfälliga skolan. Gångvägarna i Linnéan kopplas ihop genom en trappa med de nya gångstråken i väster. I den befintliga lågpunkten anläggs Sänkan som tillvaratar utblicken åt Viskan och åsen i väst. I övrigt lämnas denna yta oprogrammerad för framtida behov. Stjärnkullen bildar den högsta punkten i denna nya del, men är placerad nära höjdryggen i norr för att ändå passa in i omgivningen.

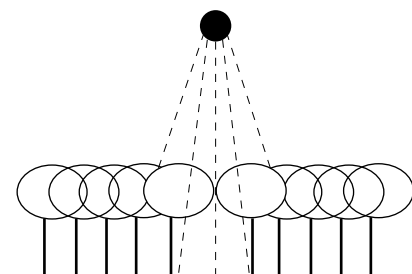
ENTRÉN. Tydliggörs genom att den befintliga björkallén förstärks. En övergångszon mellan innanför och utanför skapas där björkarna förtätas vid entrén och glesas ut ju längre in på griftegården besökaren kommer. Allén skapar riktning och utgör ett slags passagelandskap genom att filtrera in besökaren till begravningsplatsen och på så sätt förbereda denne för det den ska möta. Björkalléns tätare skikt i början blir också en förlängning av skogslandskapet utanför, på så sätt blir entrén också en gradient för landskapet i sin helhet. Samtidigt lånar begravningsplatsen in en bit av landskapet utanför. Björkallén tillåts breda ut sig närmast entréen och bildar en pelarsal i det redan befintliga gravkvarteren. Placeringen av björkarna gör också att skolan skymms.

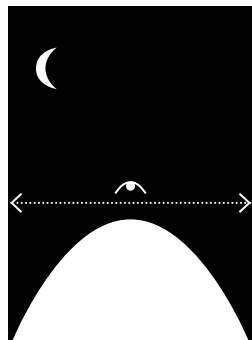
EVIGHETENS Ö. Markerar slutet av griftegården. Platsen som den sista anhalten ska vara fredad, genom att placera betande får här säkerställs öppenheten i området och att det inte "bebyggs". Entréens björkar som glesats ut här bildar en mjuk övergång till platsens öppna karaktär som samtidigt blir en förlängning av det öppna landskap utanför. Utblicken mot Evighetens Ö förstärks och levandegörs genom fåren som också ger platsen dynamik. De betande djuren anspelar på platsens historiska användning, där en gård sedan tidigare legat. Fåret, eller egentligen lammets, kan också tolkas ur en symbolisk aspekt. Betad mark gynnar den biologiska mångfalden och platsen ges en funktion.

ÄNGSKASTELLET. Vallen omsluter och ger skydd mot insyn och vind. Den är tillräckligt hög för att besökaren ska känna sig skyddad, och tillräckligt låg för att inte skymma utblicken från Linnéan. Genom Ängskastellet skapas en väg och siktlinje från Skogskapellet till Evighetens Ö. Ängskastellet redogörs för närmare i Del V.

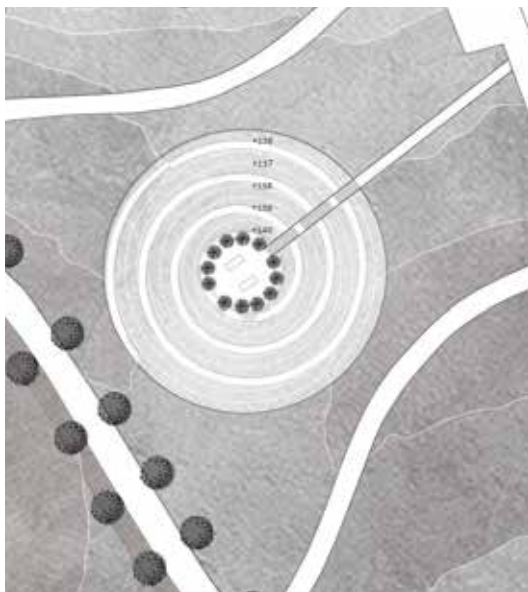
SKOGSKAPELLET. Genom en öppning i det täta trädskiktet bildas kapellet. Träden ger skydd och definierar kapellet samtidigt som ljuset tillåts silas in genom kronorna. Kapellet omges av kistgravar som ligger inbäddade i skogslandskapet som skapats. Skogen skapar en mörkare plats och ger dynamik till processionsvägen som börjar här och leder vidare genom Ängskastellet, där landskapet övergår i äng.

STJÄRNKULLEN. Skapar vida utblickar genom dess upphöjda läge och inbjuder till användning även efter mörkrets inbrott. I fokus för minnesplatsen står det universella, astronomiska anslaget. Genom en kikare kan besökaren betrakta stjärnorna.

SÄNKAN. Genom att förstärka landskapets böljande former tillvaratas den sänka som redan finns på platsen. Ett mjukt nedsänkt rum skapas med utblick mot Viskan och den bakomliggande åsryggen. Ny utblick åt väster skapas och utgör ett alternativt blickfång till Evighetens Ö. I sänkan skapas gradänger som erbjuder många sittplatser där det västvända läget ger en härlig solnedgång. Sänkan kan antingen lämnas som ett meditativt område, alternativt kan området kompletteras med någon form utav gravskick.

Stjärnkullen

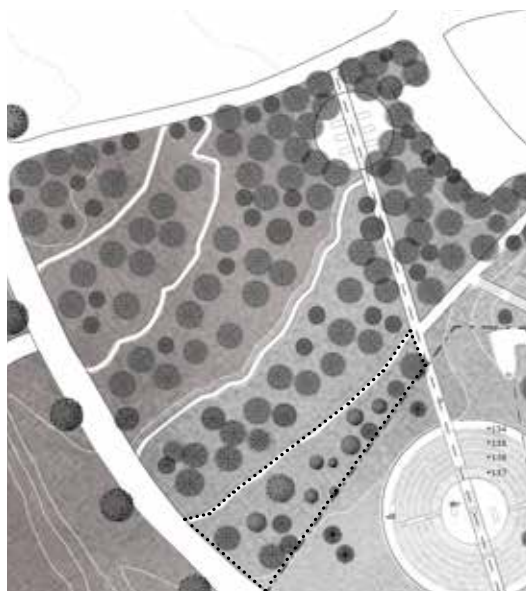
—

STJÄRNKULLEN. Vy av toppen av kullen som utgör stjärnskådarplatsen.

Stjärnkullen tar fasta på det omkringliggande landskapet på S:t Sigfrids griftegård med sin kuperade terräng. Kullen placeras mellan den öppna delen i söder, och den mer kuperade terrängen i norr. Genom att modulera marken formas en kulle som får beträdas. Från kullen skapas vida utblickar, bort mot horisonten och det omgivande landskapet. Kullen är tänkt att fungera som en form av minnesplats. Platsen är alltid öppen och har funktionen av en stjärnskådarplats under den mörka tiden av dygnet. Platsen har en stjärnkikare och bänkar som tillåter besökaren att ligga ned och rikta blicken och tanken mot himlen. Här kan besökaren reflektera

över livet och döden med en astronomisk utgångspunkt. Himlen och dess oändlighet kan i sig fungera som ett minnesobjekt, där ens existens sätts i en större kontext. Till kullens topp finns två vägar. Dels en trappa som går raka vägen upp till stjärnskådarplatsen, dels en stig som rör sig längs med kullen likt en spiral. Spiralvägen utgör en filtreringszon, ett slags passagelandskap, där besökaren tillåts komma i rätt sinnesstämning innan denne når kullens topp. Smala, pelarformade enar omsluter platsen och skapar ett tydligt rum, som även är synligt på håll.

Skogskapellet

—

SKOGSKAPELLET. Vy inifrån kapellet. De höga tallarna silar in ljuset i gläntan som utgör kapellet. Längs processionsvägen skymtas Ängskastellet och genom det går siktlinjen vidare ut mot Evighetens Ö.

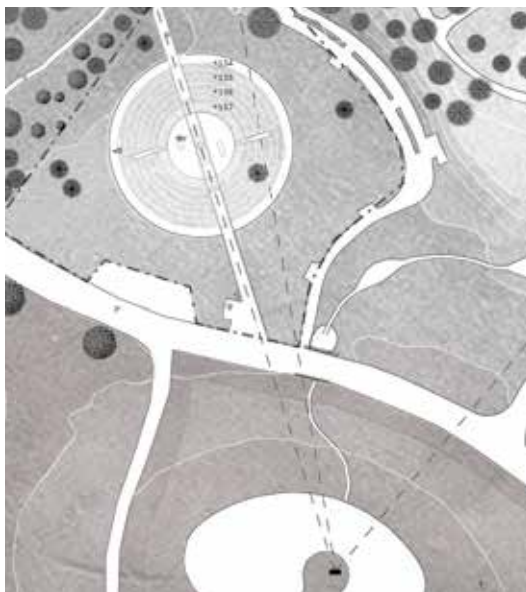
Inspirerat av de gamla friluftsbegravningarna, öppnar Skogskapellet upp för möjligheten att anordna ceremonier utomhus, i nära anslutning till askgravlunden. Kapellet är ett halvslutet rum som alltid står öppet. Kapellet omges av tät barrskog, där ljuset silas in genom de höga tallkronorna som utgör kapellets tak. Placeringen av bänkarna som i en kyrksal, kan kopplas till kyrkorummets allvar men tillåter också avstånd och gemenskap på samma gång, en viktig aspekt i sorgearbetet. Kapellets placering förstärker siktlinjen mot Evighetens Ö genom Ängskastellet och skapar samtidigt en processionsväg. Processionsvägen går från från mörker till ljus, genom den täta skogen ut mot den öppna ängen. I mötet mellan

skogen och ängen skapas en sydostvänd brynzon med lövträd såsom björk, asp, sälg och hassel. I kapellets omgivande tallskog finns kistberedda gravplatser och smala stigar löper genom den lilla skogen. Skogens växtlighet blir en förlängning av de tallbevuxna höjderna i nordost. Längs med platsens västra och norra sida finns redan ett uppvuxet barrbestånd av idegran, gran och tuja som skapar en tydlig gräns mot parkeringen och gångvägen utanför. I det uppväxta beståndet i norr finns en öppning som utnyttjas och blir huvudentrén in till skogen. De nya gångvägar som skapas binds samma med Linnéans befintliga stigar med hjälp av en trappa som fångar upp höjdskillnaden.

Del V

Tävlingen

Denna del är koncentrerad på tävlingen. Förslaget följer det ramverk som var uppsatt för tävlingen, men bygger även på tidigare redovisad kunskapsinsamling. Inledningsvis presenteras tävlingsförslaget (Ängskastellet) i sin helhet och redovisas i det format den lämnades in. På grund av tävlingens krav på sidantal kompletteras inlämnat förslag med en utförligare växtlista samt illustrationsplan i större skala. Avslutningsvis redogörs det för den förstudie som legat till grund för de gestatningsmässiga beslut som tagits rörande tävlingsförslaget. Denna förstudie härrör från skissprocessen (Bilaga 3) och redovisas genom enklare diagram.

Ängskastellet

—

Ängskastellets innersta rum, genom portalen skymtas Evighetens Ö. I mitten finns smyckningsplatsen för blommor och ljus, med en vattenspegel i mitten som speglar himlen ovanför. Öppningen upptill skapar ett atriumlikt rum där ängen utanför skymtas.

Ängskastellet

Inspirerad av minnesmonument och äldre tiders gravhögar strävar förslaget efter ett kraftfullare uttryck för askgravlunden, ett minnesobjekt som ger intryck och avtryck. Förslaget tar fasta på behovet av en mindre anonym plats och behovet av en särskild plats, där minnet görs beständigt och döden kanske mer greppbar. I ängens mitt återfinns kastellet med ett stenbeklätt innersta rum som blir en symbol för det beständiga och en slags försäkring om att minnet av den avlidne kommer att finnas kvar. Utanför återfinns ängen och vittnar om att livet fortsätter, att det finns något bortom detta.

I förslaget skulpteras askgravlunden fram och förstärker det redan befintliga, lätt böljande landskapet som karaktäriserar den södra delen av S:t Sigfrids griftegård. Omsluten av ängsmark upplevs formen mjuk och på håll påminner den om en forntida gravhög. I förslaget blir kullen en vall som varsamt omsluter den sörjande i det innersta rummet, där smyckningsplats och bänkar finns placerade. Tilltaget är stort för att döden och sorgen som följer den både behöver ta och ges plats, på samma gång är förslaget subtilt och i samklang med landskapet. Förslaget består av två delar: kastellet med det innersta rummet och ängsmarken utanför.

Entréerna blir en viktig koppling mellan de båda delarna. Entréerna tydliggör passagen in och ut från platsen, inträdet och utträdet i sorgen. Genom entréerna avslöjas det innersta rummet successivt och likt en processionsgång blir den en

slags förberedelse för att möta sorgen, men också för att senare lämna den. Det innersta rummet blir på så sätt en plats där sorgen förvaltas. Genom entréerna ramas omgivande landskap in och förstärks, deras riktning styr blicken mot Evighetens Ö, samtidigt som de lånar in en bit av landskapet bakom. De två fönstergluggarna skapar ett fint ljusspel och gör det möjligt att blicka utåt, bortom platsen.

Minnesbrickor i mässing placeras på väggarna i kalksten, det ljusa stenmjölet mjukar upp och avger ett fridfullt ljud när man rör sig genom rummet. Det innersta rummets beständiga material ger en försäkring om att minnet av den döda består. Bänkarna är det innersta rummets starkaste element, utformade i sten blir det skulpturer och en stabil plats för reflektion. Bänkarnas generösa storlek och tyngd betonar vikten av sorgearbetet genom att ge plats för den i sorg. När de står

tomma blir de samtidigt en symbol för den som lämnat sin plats på jorden. Bänkarnas antal och placering tillåter avstånd och gemenskap på samma gång.

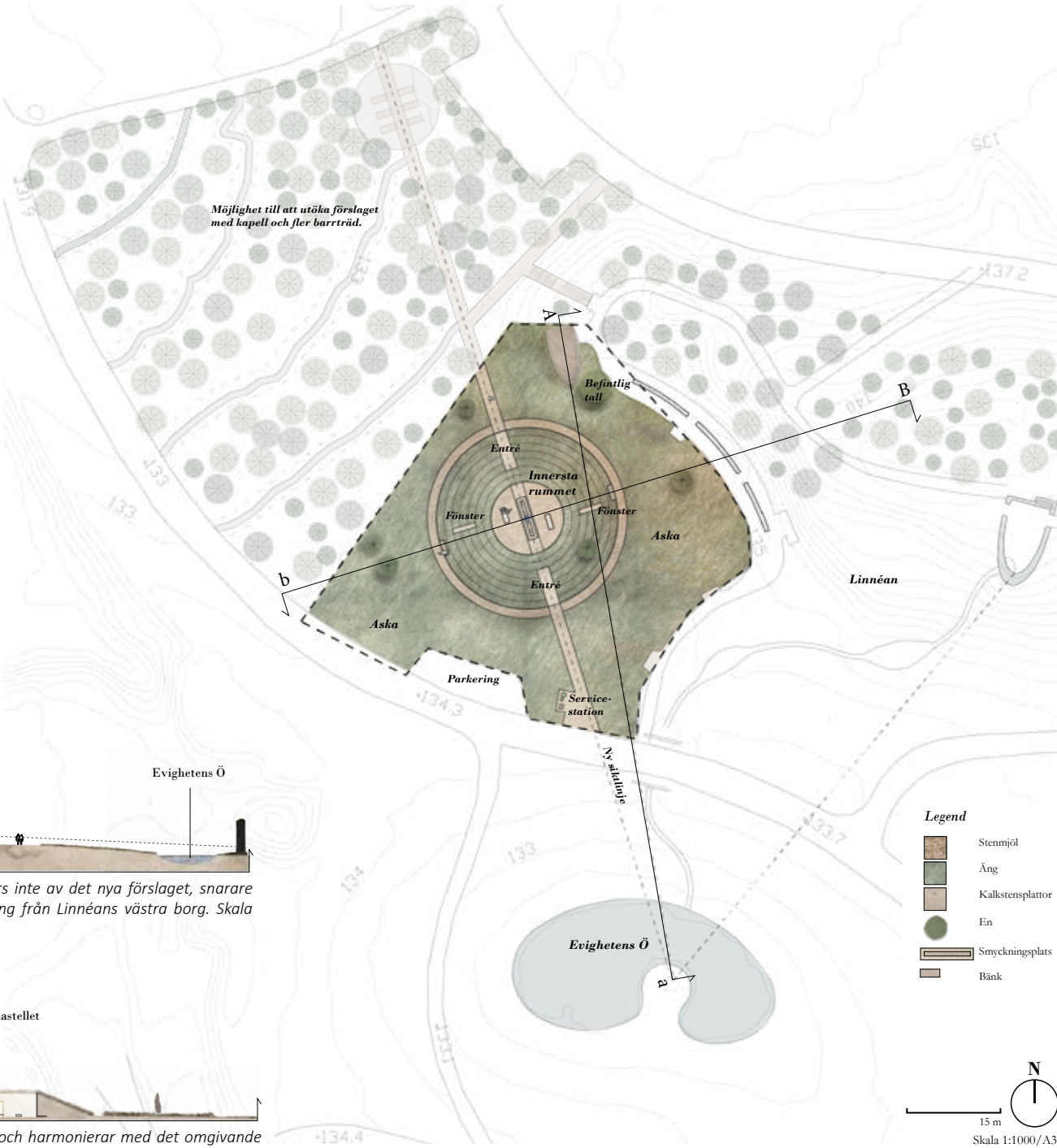
En 3,5 meter hög vall definierar rummet både inifrån och utifrån. Utifrån skapas en tydlig plats för den sörjande. Högvuxen äng som mjukt omsluter platsen skapar skydd samtidigt som den gör omgivningen överblickbar. I ängen sänks askan ned och blir en symbol för hur livets cirkel slutar.

Genom att använda få element blir de som finns starkare. Naturliga material hjälper till att tona ned förslagets bombastiska anslag så att det inte blir för påträngande eller stör tanken, samtidigt som den monumentala karaktären ger rymd och skänker plats åt tanken.

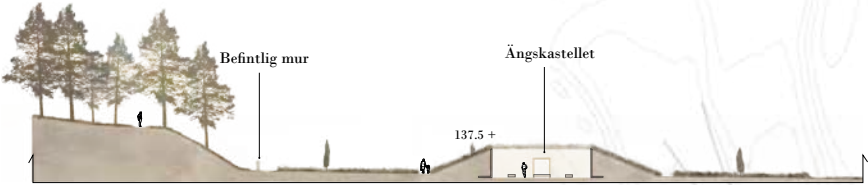

Höstbild över S:t Sigfrids griftegårds nya askgravlund där det innersta rummet går att ana genom entrén. Høgt gräs omsluter formationen och på håll ser den ut som en naturlig kulle. Gräset skapar en mjuk och omfamnande känsla.

PLAN. Ångskastellet omgärdas av ängen där askan sänks ned. Askgravlunden är placerad för att inte skymma siktlinjen från Linnéans västra borg mot Evighetens Ö. Istället skapas nya siktlinjer mot Evighetens Ö genom att en gångväg anläggs i dess riktning. Det finns potential att utveckla området intill med möjlighet att utöka förslaget med ett kapell, där gången kan förlängas till en processionsväg. Utomhuskapellet kan ses som en kompletterande ceremoniplats till S:t Sigfrids befintliga kapell som ligger långt ifrån tävlingsområdet och som av vissa kan anses vara för religiöst präglad. I en möjlig utveckling av förslaget planteras en mindre barrskog som kopplas samman med befintligt tallbestånd.

SEKTION A-a. Utblicken från Linnéan mot Evighetens Ö störs inte av det nya förslaget, snarare samverkar de båda då Ångskastellet skapar ett nytt blickfång från Linnéans västra borg. Skala 1:1000/A3

SEKTION B-b. Ångskastellet anpassas till befintlig topografi och harmonierar med det omgivande landskapet. Skala 1:1000/A3

PRINCIPSEKTION. Visar hela S:t Sigfrids griftegård, från norr till söder. Den norra delen är mer kuperad än griftegårdens södra område. Ångskastellets mjuka form stämmer därför fint överens med den södra delens mer öppna, böljande karaktär.

MODELL. Visar den nya askgravlunden i sin helhet. Utkiksgluggar i öst-västlig riktning ger ett varierat ljusspel under dagen och erbjuder utblick mot ången utanför. De båda entréerna förstärker riktningen mot Evighetens Ö och öppnar upp rummet mot omgivningen. Bänkar både inne och ute erbjuder den sörjande olika typer av platser.

VEGETATION / MATERIAL. En torräng anläggs som är väl anpassad till de sandiga markförhållandena som är rådande på platsen. Ängens låga skötselanspråk gör den också funktionell ur både ett praktiskt och ekonomiskt perspektiv. Ängen består av en rad växter såsom backsippa, kattfot, rödklint och styvmorsviol som ger blomning från april till oktober. Övrig tid blir gräsets dova toner mer framträdande. Ängen kompletteras med ett fåtal enar, som både efterliknar det naturliga ängslandskapet samtidigt som enarnas upprätta form påminner om den för många kyrkogårdar

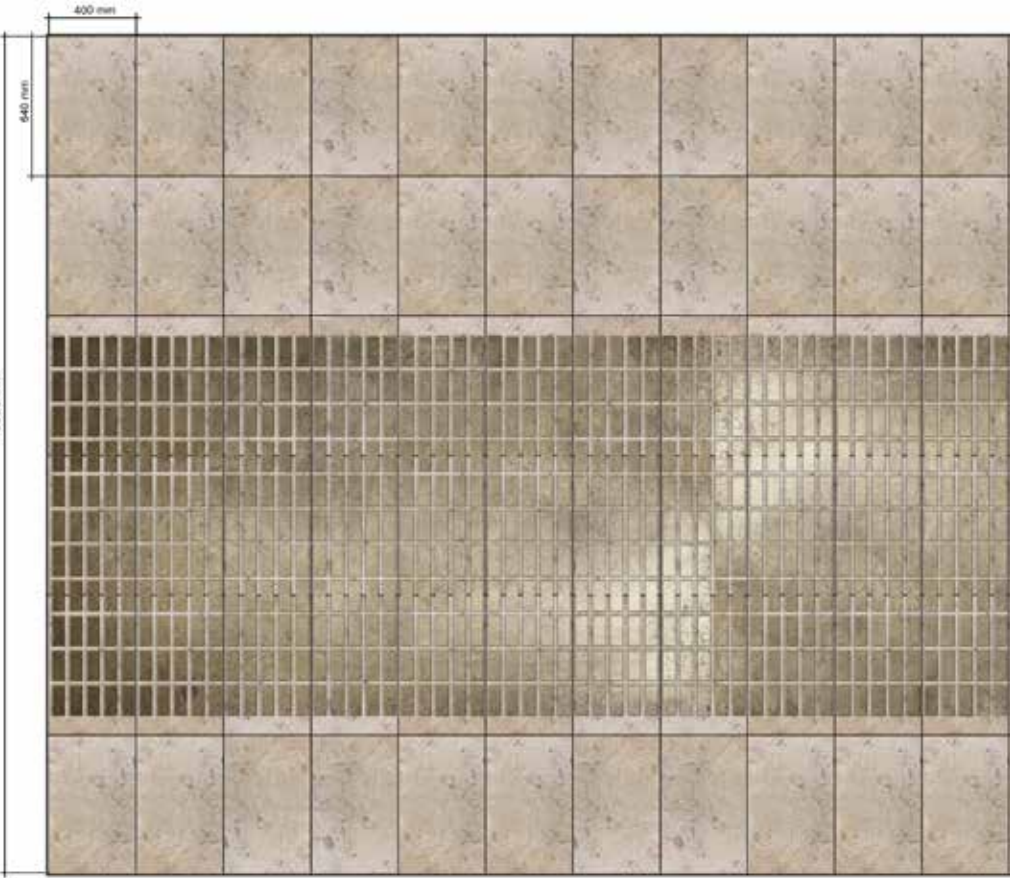
klassiska cypressen. Med ängens artrikedom och intressanta årstidsvariation bidrar den till ekologiska värden och attraherar pollinatörer samtidigt som den genom sina skiftningar blir en symbol för livets gång. Kalkstenens varma ton och matta yta tillsammans med ängens mjukhet och årstidsvariation skänker platsen värme och tydliggör naturens närvaro. Naturen som en påminnelse om livets kretslopp och stenen som det beständiga där minnet av den avlidne alltid kommer finnas kvar.

BÄNK. Skymning över S:t Sigfrids griftegård, där kvällsljuset letar sig in genom Ångskastellets västra fönster. Den generösa bänken ger möjlighet att sitta åt två håll och bänken föreslås ha integrerad värme för att göra den användbar året om.

MINNESBRICKOR. Minnesbrickorna görs mer personliga genom att text och symbol kan anpassas efter önskemål. Genom att brickorna ges samma format som dödsrunorna i dagstidningen kan dessa praktiskt samordnas.

VÄGGAR. Väggarna i innersta rummet består av gotländska kalkstensplattor i normalslipad Norrvange i stående format, 400x640 mm. På väggarna finns plats för över 4 500 stycken minnesbrickor à 30x70 mm.

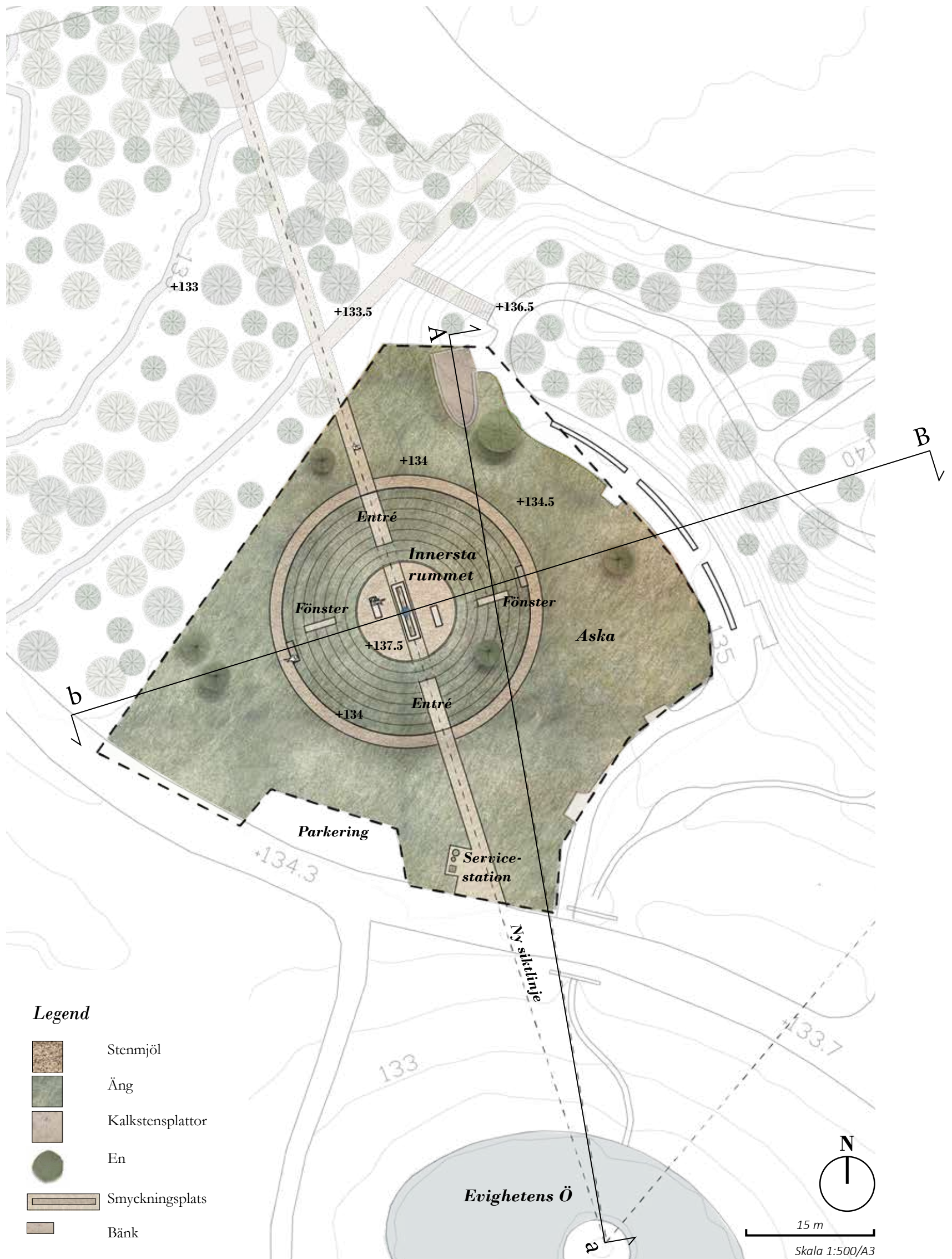
Växtlista

Ängslandskapet skapar en harmonisk och intressant årstidsvariation, där årstidsväxlingarna kan ses symbolisera livets gång. Ängen har en variationsrik blomning och pågår mellan april till oktober. Tiden därefter spelar gräsen huvudrollen med sina intressanta färgväxlingar. Att anlägga ängsmark har även flera positiva effekter. Den artrika miljön, attraherar flera olika pollinatörer där ett ökat antal insekter i sin tur leder till ett rikare fågelliv. Ett rikt fågelliv med fågelsång kan också ge upplevelser av fridfullhet och harmoni. Ängens ringa skötselanspråk gör den också till en lättskött anläggning även ur kyrkogårdsförvaltningens perspektiv. Ängen kräver cirka tre skötesleinsater om året, fagning på våren, slåtter och höbärgning under sommarmånaderna (Linde, Jägerhök, Arvidsson, Wijkmark & Bernmark 2017). Genom att askan sänks ned i ängen blir marken också en fredad zon då de höga ängsgräset gör den svår att enkelt beträda. Ängen blir i sig en signal om att man inte ska beträda den.

Växtlistan togs fram utifrån de rådande förutsättningarna på S:t Sigfrids griftegård, där markbeskaffenheten beskrivits som sandig. Tävlingsområdet är dessutom öppet och mycket vind- och solexponerat. En dialog fördes även med bland annat Inger Runesson¹ som driver Pratensis, vilket är ett ledande företag inom frö- och ängsväxter.

Växtlista		
Backnejlika	<i>Dianthus deltoides</i>	(juni-aug)
Backsippa	<i>Pulsatilla vulgaris</i>	(april-maj)
Backtimjan	<i>Thymus serpyllum</i>	(juni-augusti)
Gulmåra	<i>Galium verum</i>	(juli-augusti)
Kattfot	<i>Antennaria dioica</i>	(maj-juni)
Liten blåklocka	<i>Campanula rotundifolia</i>	(juli-september)
Mandelblom	<i>Saxifraga granulata</i>	(maj-juni)
Prästkrage	<i>Leucanthemum vulgare</i>	(juni-augusti)
Rödklint	<i>Centaurea jacea</i>	(juli-september)
Solvända	<i>Helianthemum nummularium</i>	(juni-juli)
Strandtrift	<i>Armeria maritima</i>	(maj-september)
Styvmorsviol	<i>Viola tricolor</i>	(april-oktober)
Tjärblomster	<i>Viscaria vulgaris</i>	(maj-juli)
Åkervädd	<i>Knautia arvensis</i>	(juni-augusti)
Äkta johannesört	<i>Hypericum perforatum</i>	(juli-september)
Ängsviol	<i>Viola canina</i>	(maj-juni)
Gräs		
Rödven	<i>Agrostis capillaris</i>	
Vårbrodd	<i>Anthoxanthum odoratum</i>	
Luddlost	<i>Bromus hordeaceus</i>	
Krustätel	<i>Deschampsia flexuosa</i>	
Färsvingel	<i>Festuca ovina</i>	
Rödsvingel	<i>Festuca rubra</i>	
Knippfryle	<i>Luzula campestris</i>	

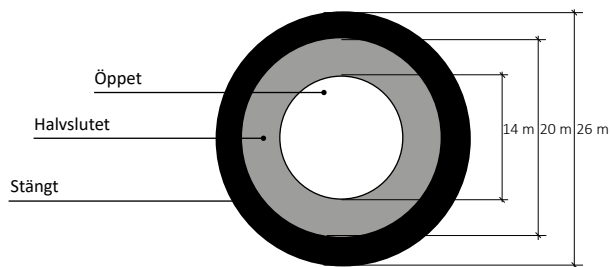
¹ Inger Runesson, Pratensis, mailkonversation den 9 mars 2020.

ILLUSTRATIONSPLAN ANGSKASTELLET. Då tävlingen var begränsad till inlämningskravet på tre sidor, väljer vi här att lyfta ut planen och redovisa den i större skala för att tydliggöra gestaltningen. I området erbjuds olika typer av sittplatser, både nära centralplatsen i innersta rummet och utanför för utblick. Runt kastellet löper en mindre stig. Askan sänks ned i den omkringliggande ängen och en servicestation finns i nära anslutning till parkeringsplatsen.

Förstudie

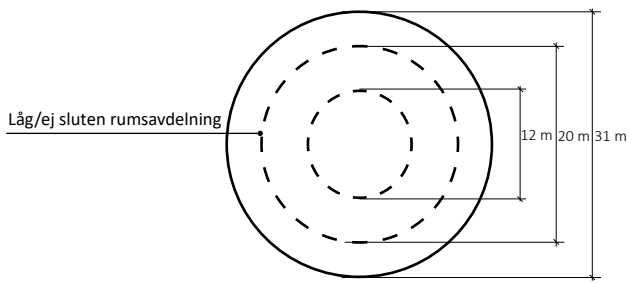
Gestaltningen av tävlingsförslaget föregicks av en förstudie. I förstudien undersöktes aspekter som vi funnit viktiga genom litteraturen, platsbesök och referensprojekt. Förstudien gjordes först efter det att en skiss och en övergripande idé kring förslaget fanns. I förstudien studerades utformningen mer i detalj och med hjälp av den togs de slutgiltiga besluten gällande gestaltningen. I förstudien undersöks följande aspekter kring askgravlunden: skala, innermått och höjd, vallens utseende, markbeläggningens organisering och utbredning, bänkarnas placering och entréernas antal och placering samt utformning. Förstudien presenteras med hjälp av enkla diagram som tydliggör principerna i de olika gestaltungslosningarna. Det vi i studien har valt att gå vidare med har gråmarkerats. Förstudien har varit en del av skissprocessen. Diagrammen ska därför ses som en metodisk redovisning av förslagets olika idélager som legat till grund för de slutgiltiga gestaltungsbesluten. För mer översiktlig genomgång av skissprocessen se *Bilaga 3*.

HÖGALIDSKYRKAN KOLUMBARIUM, STOCKHOLM. Gränser utgörs av tegelväggar. Den halvslutna delen har tak men bara vägg åt ett håll.

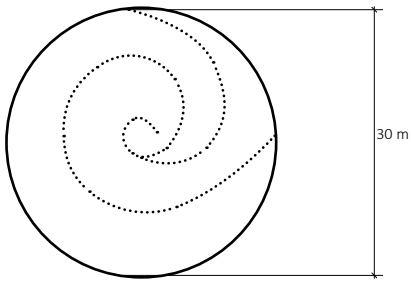
Ortofoto © Lantmäteriet

SKOGSNÄVAN, S:T SIGFRIDS GRIFTEGÅRD, BORÅS. Gränserna består av gravstenar och i ytterkant av vegetation.

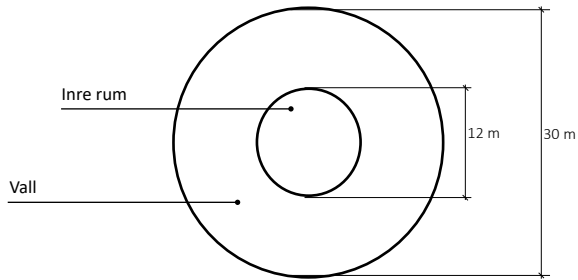
Ortofoto © Lantmäteriet

JYSKE ÅS, DANMARK. En spiralformation skapar rumsindelningar.

Ortofoto © Lantmäteriet

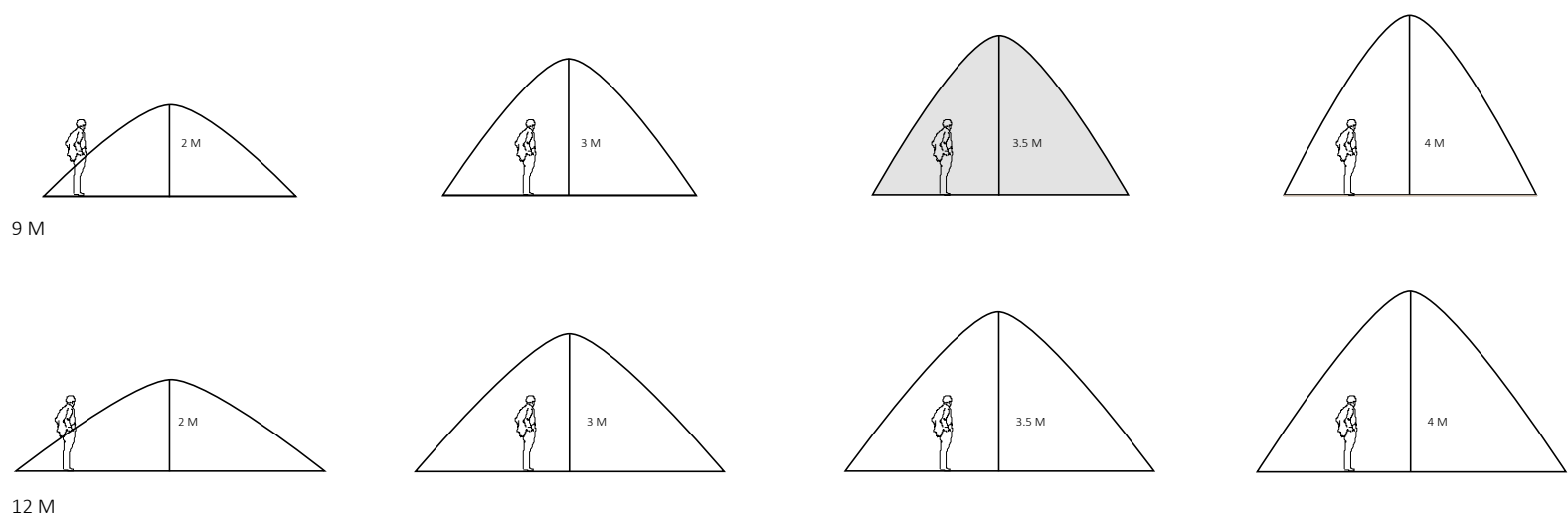

FÖRESLAGEN ASKGRAVLUND, S:T SIGFRIDS GRIFTEGÅRD, BORÅS.

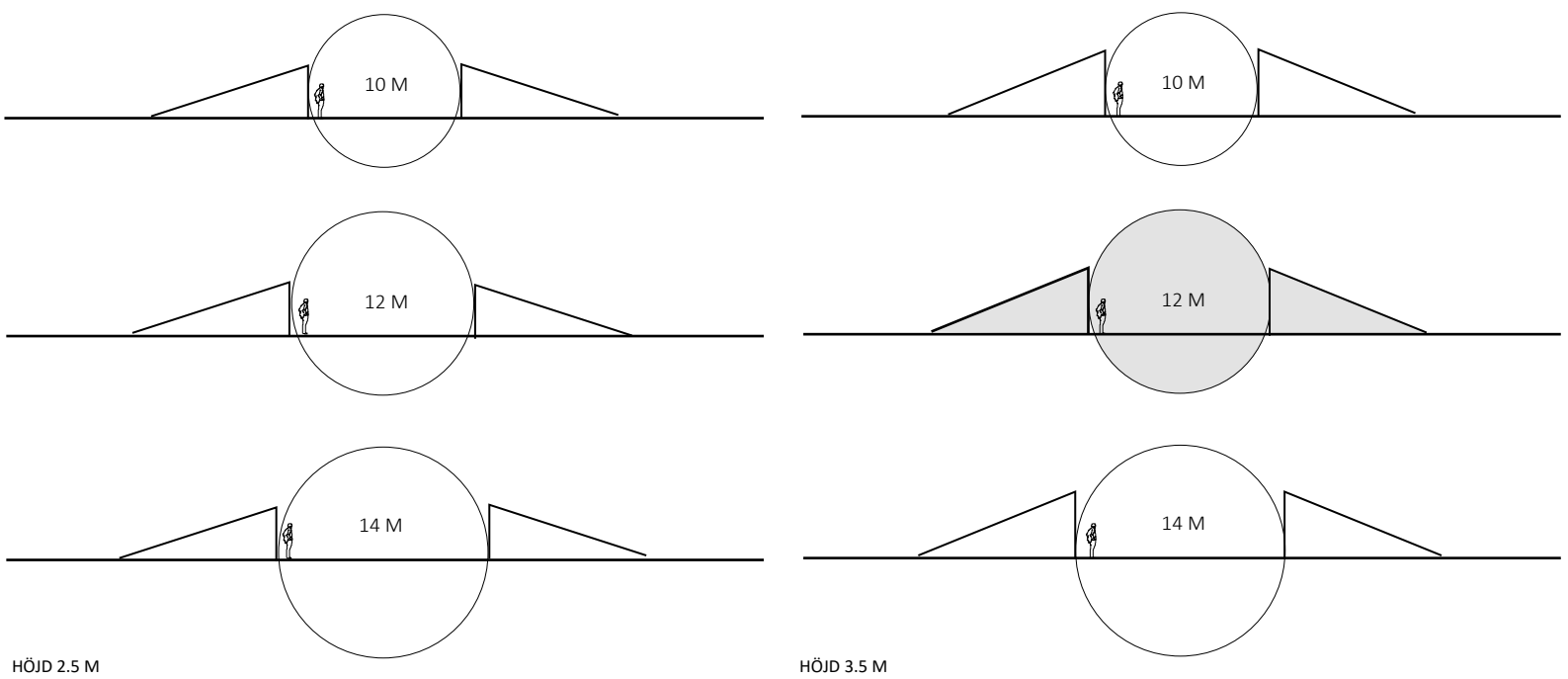

Ortofoto © Lantmäteriet

SKALJÄMFÖRELSE. Genom att jämföra skalor från olika platser var det enklare att få en uppfattning om vad som var stort och vad som var smått. Upplevelsen av skalan påverkas också av rummets materialitet och av vad det avgränsas rumsligt. Det inre öppna rummet i Högalidskyrkans kolumbarium tyckte vi mycket om och av de gjorda jämförelserna är det det rum som i proportion, höjd och bredd, mest liknar förslaget. Dock har alla exempel i skaljämförelsen inspirerat de slutgiltiga måtten.

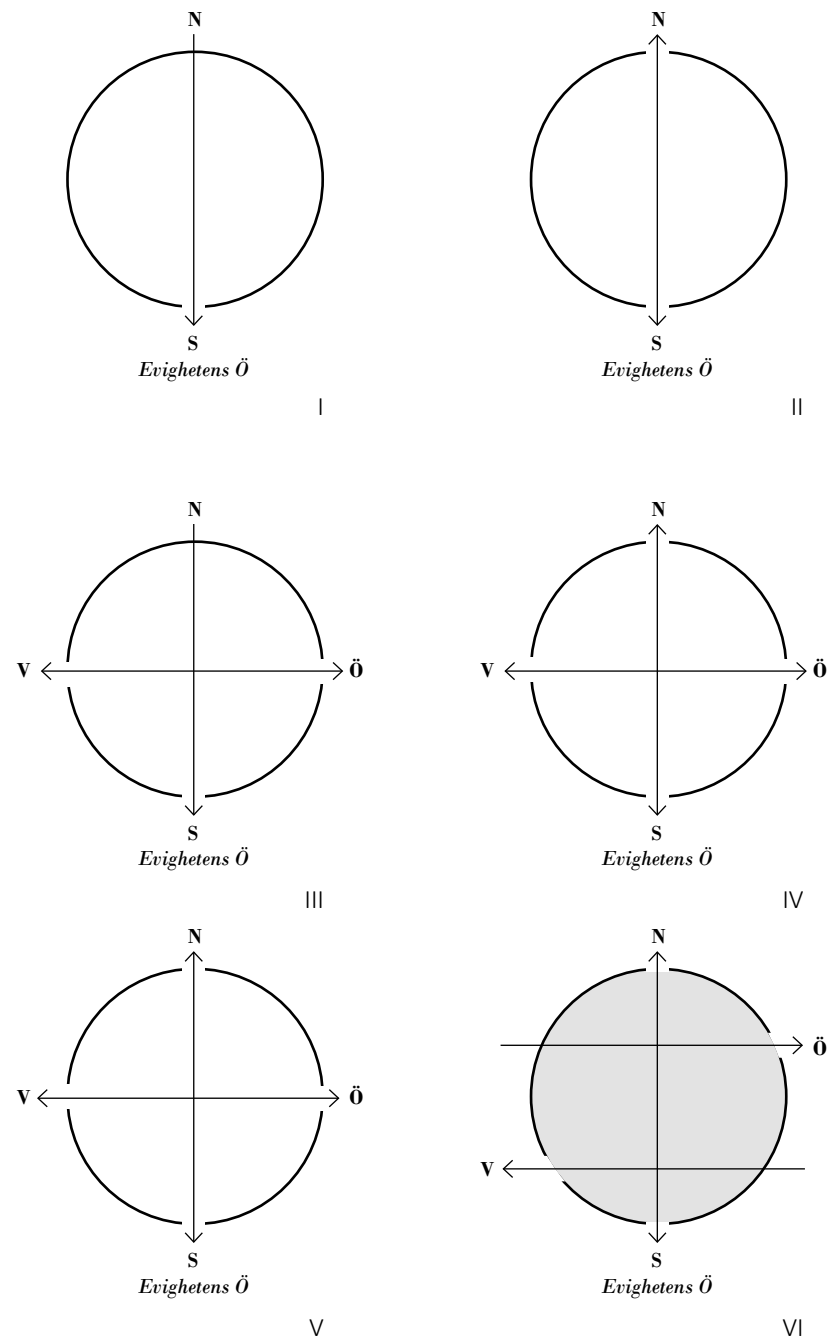
BREDDxHÖJD. Här har vi tittat på höjden på vällen i förhållande till dess bredd. Vi utgick från 2 meter då vi inte ville att man skulle kunna blicka över vällen, som sörjande skulle man kunna sitta ostört. Efter 4 meter upplevdes vällen bli för hög. Vi testade med två olika bredder för vällen, dessa utgick från att entrén skulle bli tillräckligt lång för att upplevas lite mörk och på så sätt skapa en tydlig gräns mellan innanför och utanför. Vi landade i B9xH3,5 meter då höjden gjorde att entrén kunde vara slutet upptill men utan att kännas för trång. Med den smalare basen upplevdes vällen högre.

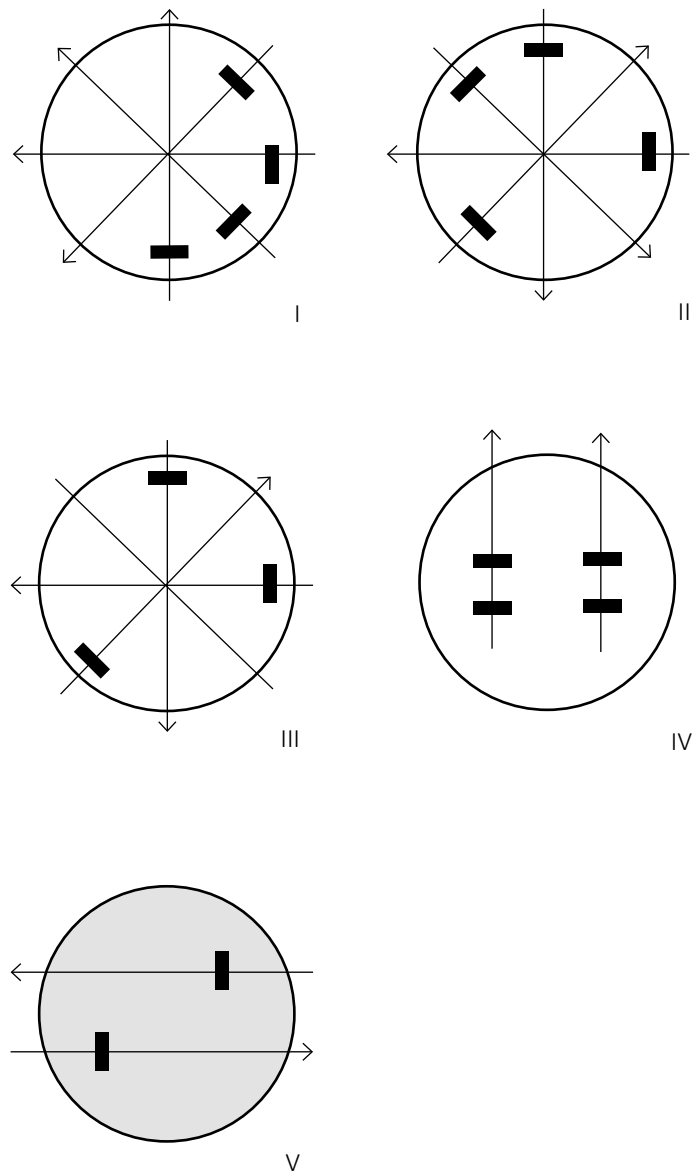
VOLYMJÄMFÖRELSE. I denna studie undersökte vi förhållandet mellan rummets innermått och höjd. Vi utgick från några kända rumsvolymer från referensplatser vi besökt eller inspirerats av. Utifrån dessa volymer testades sedan två olika höjder, som tidigare undersökts enskilt.

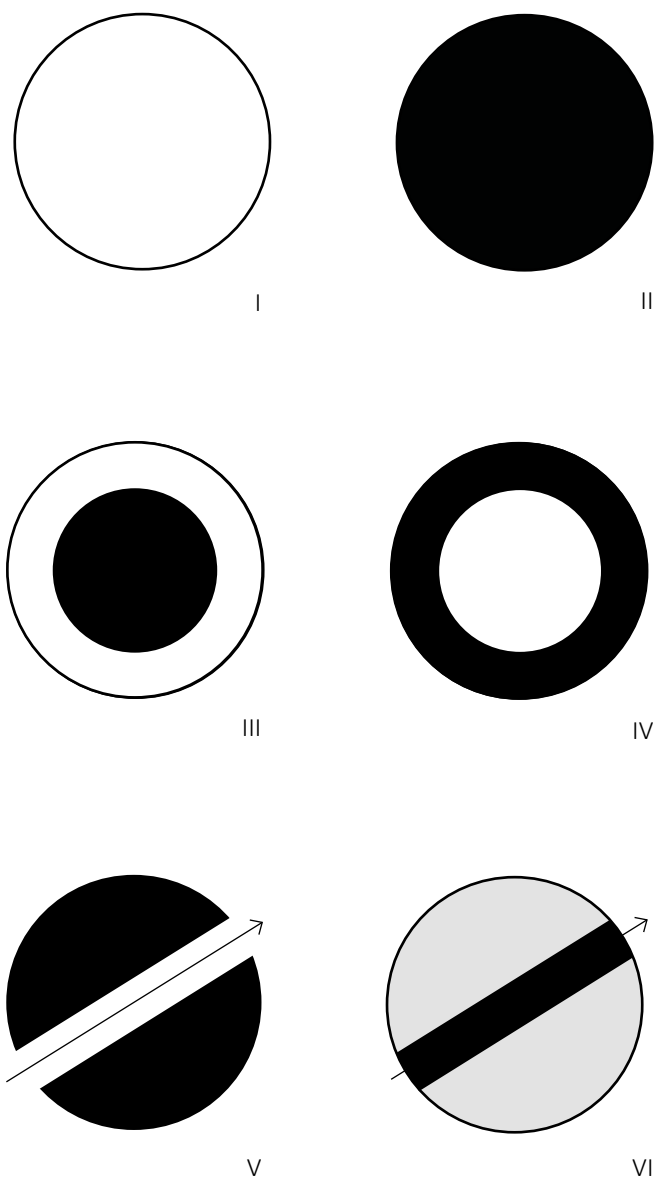
VALL - FORM. Skissen utgick från att vällen skulle ha en jämn lutning på båda sidor, det vill säga en lutande insida och utsida. Genom en lutande insida upplevs det inre rummet möjligen mer mjukt, men fördelarna med en rak kant övervägde. Genom en rak vägg på insidan av rummet kan minnesbrickor enklare fästas, dessutom skapas fler möjligheter att "klä" insidan. Den raka väggen ger också ett mer definierat rum, där höjden av väggarna upplevs högre, dessutom hjälper de vertikala väggarna till att rama in himlen ovanför, likt det vi upplevde vid vårt besök på Högalidskyrkans kolumbarium. De vertikala väggarna skapar också en tydligare kontrast vilket förstärker skillnaden mellan innanför och utanför. Också konstruktionsmässigt känns den vertikala kanten fördelaktig, ett L-stöd kan hjälpa till att hålla jordmassorna och på så sätt skapa en stabil konstruktion.

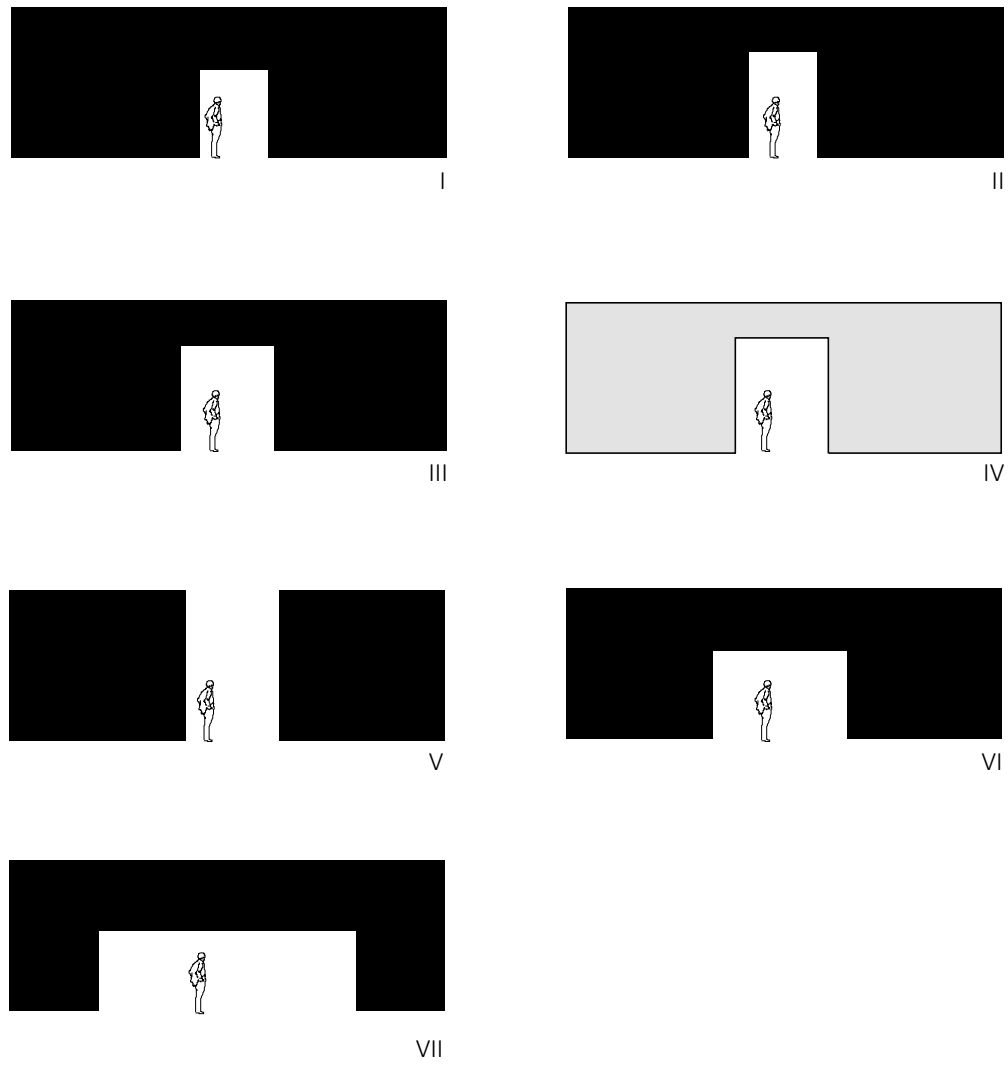
ENTRÉER OCH FÖNSTER - PLACERING OCH ANTAL. *Utgångspunkten var en entré som skulle rikta sig mot Evighetens Ö för att förstärka siktlinjen hit och rama in den genom entrén. I första diagrammet (I) testades en enda entré, rummet behåller sin intimitet men riskerar att bli för slutet och otryggt. Istället undersöktes en genomgående entré (II) som hjälper till att öppna upp rummet. Denna extra entré bidrar dessutom till att förlänga siktlinjen och tillgängligheten till centralplatsen ökar. Potential finns nu också att koppla samman gångvägen i norr med den i söder och på så sätt stärka kopplingen mellan den äldre och nyare delen av S:t Sigfrids griftegård. I de två mittersta diagrammen (III, IV) lades fönstergluggar till för att undersöka om rummet kunde öppnas upp ytterligare, utan att förlora sin intimitet. Detta ansågs fördelaktigt då andra utblickar skapades som är frånkopplade Evighetens Ö. Dessutom förstärks kontakten mellan innanför och utanför, där blicken lättare kan vila genom fönstergluggen utan att den störs av att någon träder in i rummet genom entréerna. I de två nedersta diagrammen (V, VI) undersöktes både en centralplacering (V) av fönstergluggarna och en placering där gluggarna förskjöts i höjdlängd (VI). Den senare placeringen uppkom som en konsekvens av bänkarnas placering som undersöktes parallellt.*

BÄNKPLACERING. I dessa diagram undersöktes framförallt bänkarnas placering, men också antal. Utgångspunkten var att den sörjande inte skulle behöva blicka direkt på en annan person som satt i rummet. I de första diagrammen (I, II, IV) undersöktes hur många bänkar som kan fylla rummet utan att blickar behöver mötas. I första diagrammet (I) blir placeringen mer samlad och ordnad, det kan upplevas att man kommer för nära. Den oregelbundna placeringen (II) är bättre ur den synpunkten, men antalet känns ändå för stort. I det tredje diagrammet (III) minskas antalet bänkar, men placeringen behålls utmed väggarna. Denna möblering upplevs något utsatt. I fjärde alternativet (IV) flyttas därför bänkarna utåt i rummet och placeringen påminner om den i en kyrka. Denna placering lämnar en öppen mitt som lämnar siktlinjen mot Evighetens Ö fri, dock blickar man in i sidan av entrén. I sista alternativet (V) minskas antal bänkar, nu finns möjlighet att både blicka mot väggen där minnesbrickorna sitter alternativt blicka ut mot ängen, och möjlighet att blicka inåt i rummet mot smykningsplatsen. Denna placering möjliggör att den sörjande kan blicka åt två håll men utan att behöva möta en annan persons blick. Dessutom upplevs ytan i rummet bättre utnyttjad och en mittremsa skapas där smykningsplats kan placeras samtidigt som siktlinjen bevaras.

STEN/PLATTLÄGGNING. Svarta och vita fält markerar avvikande markbeläggning. Genom att undersöka hur markbeläggningen fördelas bestäms också hur rummet möbleras och upplevs. Utan markmaterial (I) finns inget som styr upp rummet, dessutom riskeras gräset (befintligt material) att snabbt slitas, detta ansågs därför inte som ett alternativ. Genom att enbart använda ett markmaterial (II) blir rummet större, men saknar uppdelning. De två andra alternativen (III, IV) är inventerade versioner av varandra, där rummets form behålls och en centralpunkt skapas. I de två sista diagrammen (V, VI) frångås cirkelns form, istället bidrar markbeläggningen till att förstärka riktningen mot Evighetens Ö. De två sista alternativen framkom i förstudien som mest intressanta, då de bidrar till att förstärka riktningen in i rummet genom entrén och utan att konkurrera med redan inarbetat siktlinje.

ENTRÉER - UTFORMNING. I diagrammen undersöktes olika entréer mer schematiskt, som underlag har platsbesöken och referensprojekt varit viktiga. Målet har varit att hitta en höjd och bredd som tydliggör passagen in i och ut ur det innersta rummet men utan att det upplevs för trång och klaustrofobisk. Entrén ska också rama in viktiga utblickar och ge besökaren ledning. Entrén har undersökts med hänsyn till vallens höjd och bredd, B9xH3,5 meter. I första diagrammet (I) undersöktes en entré nära standardmåttet för en vanlig dörr, cirka B1,5xH2 meter. Utomhus upplevdes denna passage trång och underdimensionerad. I nästa diagram (II) ökade vi entréns höjd, för att ge mer rymd till passagen, och i tredje diagrammet (III) även bredden. För att öka känslan av rymd, höjdes entrén ytterligare, nu till 3 meter med en bredd på 2,5 meter (IV). Med dessa dimensioner upplevdes entrén få en tydlig ram men utan att entrén kändes för trång. I femte (V) diagrammet testades en genomgående entré, men den upplevdes då förlora sin tydlighet och mörkerskapande effekt. I de två sista diagrammen (VI, VII) undersöktes en bredare portal, likt den på Uppsala gamla kyrkogård, men denna ansågs för bred i sammanhanget då den blottar rummet innanför i en för hög utsträckning.

Del VI

Reflektion och diskussion

I denna avslutande del ges en reflektion och diskussion av arbetet och processen. Delen inleds med en reflektionen av askgravlunden i en större kontext, som följs av en diskussion kring frågeställningarna och de valda metoderna. En mer specifik reflektion görs över hur tävlingen påverkat gestaltningen. Avslutningsvis ges förslag på vidare forsknings- och utvecklingsarbete samt arbetets relevans för oss som landskapsarkitekter.

Reflektion

I det här arbetet har vi bland annat undersökt varför behovet av en mindre anonym minnesplats uppkommit. Mycket tyder på att detta behov inte är något nytt utan något som alltid funnits och som är något djupt allmänmänskligt. I bearbetningen av sorg verkar både platsen och riten vara av betydelse. Riten som ett sätt att hantera döden och platsen som ett sätt att minnas döden.

Platsen som något man tar sig tid att gå till och på så sätt ge sorgeprocessen tid och utrymme. Platsen som en förvaltare av minnet, där man kan träda in i sorg och sedan lämna den. Att veta platsen där den avlidne vilar. Att ha ett namn bakom den person som vilar här, både för sig själv och alla andra att se. Kanske går behovet av en askgravlund att konkretiseras med två enkla ord: plats och namn. En plats är en tydlig målpunkt för sorgen, ett namn en identitetsbärare.

Även om det är svårt att säga om det gestaltade uttrycket är tillräcklig för att svara på alla de behov som uppstår vid en förlust, verkar det åtminstone ha betydelse för bearbetningen av sorgen och hur man som samhälle representerar döden. Att formge en minnesplats är därför extra känsligt, att hitta balansen mellan landskapsarkitektens intention och den verkliga användaren är som vi läst svårt. Genom att försöka förstå innebörden av en grav och vad den kulturellt har betytt och betyder tror vi att man kan komma närmare det Wingren (2016) valt att kalla, det ideala landskapet. Kanske är det än viktigare att på en så känslig plats, som begravningsplatsen ändå är, att också använda sin intuition och lyssna på andras. Döden är allas angelägenhet och döden känns, känslan av att vilja ha en plats att gå till, känslan av att vilja ha ett namn är legitima anledningar till att också tro att det betyder något. Vad handlar en gravplats annars om, om inte känslor.

Diskussion

Det primära syftet med detta masterarbete var att formge en askgravlund på S:t Sigfrids griftegård i Borås. Vi utgick ifrån att skapa en askgravlund som både var en gemensam plats för sorg, samtidigt som det personliga bevakades.

Eftersom sorgearbetet är så komplext och individuellt så är det svårt att veta i vilken grad denna ambition når fram och hur den skulle fungera i realiteten. Genom att vi designade namnbrickor, där viss individuell prägel tilläts, var vår ambition att skapa en mer personligt präglad askgravlund. Huruvida det är tillräckligt för att verkligen bevaka det personliga är svårt att ge ett entydigt svar på. I förhållande till de flesta av dagens askgravlundar och minneslundar utgör förslaget ett betydligt mer personligt alternativ.

Samtidigt var vårt syfte att hålla oss inom ramen av att skapa just en askgravlund och inte skapa ett nytt gravskick. Att vi valde att inte gå längre, handlade delvis om att vi ville förhålla oss till tävlingen och ha en möjlighet att också vinna den. Genom litteraturen upptäckte vi att både plats och identitet verkar vara viktiga faktorer för sorgearbetet och vi är båda tveksamma till om gravskicket askgravlund är tillräckligt för att svara på de behov vi sett i litteraturen. Därför kan vårt sätt att så strikt förhålla oss till tävlingen och askgravlunden som form begränsat oss i gestaltningen, där vi inte ville riskera att utforma ett individuellt gravskick.

Utöver askgravlunden så gjorde vi även en ansats att gestalta den nyare delen av S:t Sigfrids griftegård. Ambitionen var att den bättre skulle införlivas i den befintliga griftegården men också förstärka vårt förslag för askgravlunden genom att ge den ett sammanhang. Genom att skapa nya minnesplatser fick vi möjlighet att utforska andra typer av sådana som var mindre religiöst bundna. Det går dock att ifrågasätta om det finns ett behov av icke-religiösa minnesplatser. Att en så stor andel av Sveriges befolkning begravs i Svenska kyrkans regi skulle ju också kunna tyda på att man vid döden snarare blir mer religiös. För att ta reda på det krävs mer ingående studier.

Denna andra frågeställning uppkom i en rädsla av att askgravlunden skulle bli för liten i omfattningen för ett masterarbete. Med facit i hand hade det nog inte blivit så, då det visade sig att askgravlunden

öppnade upp för nya frågor kring begravningsplatsen och gravriten, fullt tillräckliga för arbetets omfattning. Svagheten blir att dessa delar upplevs något separerade från varandra, där askgravlunden uppnår en högre grad av detaljering. Vi upplevde det svårt att få delen om helheten att framstå mer schematisk i relation till askgravlunden. Samtidigt tycker vi att det större greppet också tillförde arbetet någonting. Det stärkte vårt förslag för askgravlunden och utvecklade det genom att vi tittade på hela griftegården. Det gav oss även en bättre förståelse av platsen som helhet. Dessutom tillät denna utökning oss att tänka mer fritt och självständigt, där delar vi funnit intressanta i litteraturen kunde få utrymme.

Tävling

Masterarbetet tog sin utgångspunkt i studenttävlingen *Ge form åt Askgravlunden Linnéan i Borås*. Tävlingen var relativt fri i sin form, men skapade ändå ett ramverk och en tydlig riktning för arbetet. Vi fick bland annat genom tävlingen en fysisk plats och en omgivning att förhålla oss till. Utifrån viljan att följa tävlingens ramverk med målet att försöka vinna tävlingen, valde vi att inte äventyra begreppet askgravlund i någon större utsträckning. Tävlingen kan ibland upplevs separerad från övriga delar i arbetet. Särskilt vad gäller gestaltningen av den nyare delen av S:t Sigfrid griftegård som kanske sett annorlunda ut om inte askgravlunden varit en del av tävlingen. Samtidigt ansåg vi det också viktigt att lyfta ut tävlingsdelen separat, för att förstå vad som ingick i den. Tävlingen påverkade också arbetsprocessen, där mycket tid lades på gestaltningen av askgravlunden i början. Dock låg inlämningen av tävlingen bra i tiden för detta masterarbete, och fungerade snarare som styrning än som hinder för arbetsprocessen.

Från början var vår ansats att ha en religiöst inkluderande ingång, men då askgravlunden med sin kremering utesluter många religioner gick inte det. Därför styrdes vi istället åt en konfessionslös hållning. Men även det konfessionslösa blir såklart komplext när begravningsplatsen (i de flesta fall i Sverige) har en koppling till Svenska Kyrkan. Trots det var vår ambition att försöka skapa en så religiös neutral plats som är möjligt, vilket vi ändå tycker att vi har lyckats med.

Kriterierna för bedömningen av tävlingen var av en relativt diffus karaktär, såsom innovationsgrad, genomförbarhet, funktion, form och platsanpassning. Kriteriet innovationsgrad drev oss till att skapa ett formmässigt starkt uttryck. Även formen av en idé-tävling har i någon mån bjudit in till att det känts mer tillåtet att tänka fritt, och drev antagligen förslaget åt ett mer djärvt håll. Det faktum att förslaget ska röstas fram gjorde dock att det hela tiden blev en balansgång i utformningen mellan att vara smal och bred, vågad eller mer nedtonad. Vilket troligen också påverkat gestaltningen. Dessutom har vi hela tiden haft i åtanke att förslaget ska vara genomförbart.

Tävlingen har även fått oss att reflektera kring landskapsarkitektens roll. Genom att göra något som på sätt och vis är okänt som en tävling, finner man delvis nya vägar och andra gestaltningslösningar. Under utbildningens gång har vi övats i att utforma olika stadsrum, från mer privata (bostadsgårdar) till helt publika rum (torg). Vilket angreppssätt man ska ha på en askgravlund var inte lika given, och visar på komplexiteten i landskapsarkitektens yrkesroll. Olika platser kräver olika typer av utformning, men också olika grad av förståelse av plats.

Bedömningen av tävlingsförslaget har tyvärr inte tillkännagivits när detta skrivs (29 maj 2020), vi kan således inte föra någon vidare diskussion över beslutet. Det hade dock varit intressant att sätta vårt förslag i förhållande till andra inkomna bidrag, för att på så sätt tydligare se brister och fördelar i det egna förslaget.

Metod

Metoderna vi har använt har syftat till att stödja och utveckla gestaltningen. Här följer en diskussion kring de olika för- och nackdelarna med de valda metoderna.

Litteratur

Litteratur kring askgravlunden saknas i mångt om mycket, då den som gravskick är relativt ny. Här fann vi Berglunds bok mest användbar, samtidigt som den riskerar att ge oss en enahanda bild av gestaltningsprinciper. Det faktum att boken är utgiven 1994 och

mycket har förändrats i synen på minnes- och askgravlunder, är något vi är medvetna om. Dock kan de designråd som gavs anses vara tämligen tidlösa.

Då vi ville skapa ett så konfessionslöst förslag som möjligt, valde vi att inte fördjupa oss i litteratur rörande olika religiösa preferenser vad gäller begravning. Litteratur är dock inte neutralt och med vår egen bakgrund och förförståelse ledde det till att litteraturen fick en västerländsk orientering och en kristen prägel. Att läsa litteratur kring religiösa riter skulle gett detta arbete en annan inriktning, men kändes inte relevant då askgravlunden som gravskick redan utesluter många religioner.

Litteraturen hjälpte oss att bredda vår syn på och förståelse för gravar, vilket antagligen speglats i vår utformning. Genom historiskt och kulturellt inriktad litteratur gavs en fördjupad syn på begravningsplatsen, och hur den har utvecklats. Detta tror vi har varit viktigt för vi själva skulle kunna ta oss an denna komplexa plats. Samtidigt finns det en risk att delar av den teoretiska bakgrunden gjorde att vi hölls tillbaka och färgades av gamla traditioner, som vi kanske till viss del också beäste. Samtidigt tror vi det är viktigt att förstå historien för att skapa en plats för samtiden. Det finns flera teoretiskt intressanta ingångar man kan ha i denna typ av arbete, såsom psykologiska aspekter av sorgeprocessen, som hade kunnat bredda arbetet ytterligare eller gett det en annan inriktning.

Referensprojekt

Under arbetets gång ansåg vi det viktigt att besöka många begravningsplatser, detta för att få en känsla för bland annat material och skala, men även vilka känslor som väcktes när vi gjorde dessa besök. Vi hade kunnat besöka fler askgravlunder för att utöka vårt referensbibliotek. Det försvårades dock av att askgravlunden fortfarande är ett relativt nytt gravskick och att många av de begravningsplatser vi besökte saknade askgravlunder. Även om vi har försökt att ha en icke-konfessionell hållning, är det svårt att inte påverkas av de religiösa avtryck som finns på i princip alla de besökta begravningsplatserna.

Inventering och analys

Vi valde att förlägga vårt platsbesök på S:t Sigfrids griftegård relativt sent i arbetsprocessen, detta gjorde att vi lärde känna platsen innan och på så sätt bättre förstod vad vi skulle titta närmare på när vi väl var där. Detta var särskilt viktigt då platsen geografiskt sett gjorde den tidskrävande att återbesöka. Tyvärr hade vi bara möjlighet att besöka S:t Sigfrids griftegård en enda gång. Detta kan ses som en betydande felkälla, då yttre faktorer såsom väder och årstid spelar en stor roll för hur platsen upplevs.

Inventeringen och analysen gav oss en bra överblick av platsen, och hur den samverkar med dess närmaste omgivning. Genom att vi valde ut aspekter själva som vi funnit viktiga från litteraturen, i samtal med sakkunniga och referensprojekt blev analysen mer tillspetsad för just detta ändamål. Vi ansåg att analysmetoden fungerade bra, samtidigt som det finns en risk att vissa aspekter har glömts bort eller blivit åsidosatta. Även om de aspekter vi tittade på under platsbesöket var givande och användbara, hade analysmetoden vunnit på om vi hade haft en mer strukturerad dokumentation av dessa intryck, särskilt vad gäller de intuitiva aspekterna. Analysmetoden hade antagligen kunnat utvecklas och finjusterats om vi hade haft möjlighet att använda den på flera platser. Samtidigt ansågs analysen tillräcklig för att ta oss vidare i gestaltningen och få en bättre förståelse för platsen. De vedertagna analysmetoderna som finns inom landskapsarkitektur och som vi har använt oss av i andra kurser fann vi dock svåra att applicera på en begravningsplats, eftersom dessa metoder ofta är anpassade för stadsrum.

Samtal med sakkunniga

Under arbetets gång fördes samtal med sakkunniga, där vi kunde bolla våra tankar och idéer. Vi valde att ha mer fria samtal istället för en mer utarbetad intervjumetod, detta då arbetet aldrig syftade till att göra en intervjustudie över begravningsplatser. Samtalen har därför mer använts som komplement till litteraturen och våra egna observationer. Personer vi samtalade med hade en relativt stor bredd inom ämnet, vilket gav oss flera infallsvinklar. Genom att samtalen skedde parallellt med processen, och ibland rätt sent, styrde vi samtalet i den riktning vi själva gick åt i vår gestaltning, vilket gjorde samtalet delvis ledande. Hade samtalen skett tidigare i

arbetsprocessen, då vår uppfattning av askgravlunden inte var lika färgad av den litteratur vi läst, hade kanske samtalen haft en annan inriktning. Det första samtalet hade vi med David Grimbeck och Anna Jaderyd och var i jämförelse med de andra samtalen något mer spontant i sin karaktär. Kanske berodde detta också på att de var de vi enda vi träffade fysiskt och där vi faktiskt gick runt på den aktuella platsen, som i sig gav uppslag till samtalsämnena. På grund av Corona-epidemin fördes samtalen med både Stina Blomqvist och Helena Nordh per telefon, vilket gjorde att dessa samtal kanske mer drevs av oss och de frågor vi hade.

Gestaltning

När detta masterarbete tog sin början inledde vi en skissprocess som följde oss genom hela arbetet. En loggbok (Bilaga 3) fördes där vi beskrev processen i den ordning den genomfördes. Loggboken hjälpte oss att förstå vår egen process och gav oss också möjlighet att blicka tillbaka på den. Dessutom hjälpte den oss att strukturera upp våra egna tankar.

Genom hela skissprocessen tycks ett slags symboliskt element funnits med, och det faktum att förslaget rörde sig kring döden gjorde kanske också att en filosofisk ingång låg närmare till hands. Vissa element har i princip funnits med genom skissen från början, såsom utblickar, vägen och solen. I skisserna har det funnits en tydlig dragning åt det monumentala och storslagna. Minnesmonument, kyrkorummet och platsens befintliga landskap har varit tydliga inspirationskällor som delvis drivit skissen till att bli mer djärv.

I tidigt skede gjorde vi rumsstudier, genom att bygga enklare modeller av vanligt A4-papper. Detta ansåg vi vara en bra metod för att snabbt och enkelt förstå sig på olika volymer. Hade vi haft mer tid tror vi att gestaltningen hade vunnit på en mer omfattande och detaljerad modell över förslaget.

Under våra snart fem år på landskapsarkitektprogrammet har vi mer eller mindre uppmuntrats att använda pennan som skissverktyg. Många gånger har vi upplevt att tiden inte räcker till, och istället har stora delar av skissen gjorts med hjälp av digitala verktyg. I detta arbete hade vi en relativt lång skissprocess, där vi triggade varandra

att fortsätta arbeta med handen och pennan. Det var först när vi kände oss klara med designidén, som skissen flyttade in i datorn. Genom att testa och utveckla idéer med hjälp av pennan upplevde vi oss inte lika låsta. Skisserna höll sig därför ganska enkla för att mer fungera som test av idéer som sedan utvärderades. Detta arbetssätt är något som vi båda uppskattade och hoppas kunna ta med oss in i arbetslivet.

Genom hela arbetet har en parallell läsning skett, vilket även blev en viktig del i skissprocessen. Genom litteraturen fick vi en ökad förståelse för begravningsplatsen som också varit avgörande för hur vi tänkt kring gestaltningen och de beslut som tagits. Vi känner båda att utformningen blev fördjupad och kanske är det en metod som alltid behöver göras. Att ta sig tiden till att förstå en plats, den historia och de nutida behov som finns, tror vi kommer att generera i platser som är av betydelse för människor idag, och över tid. Hållbara platser där vårt, som landskapsarkitekter, intresse och omsorg för platsen avspeglas hos de som ska använda dem.

Vidare forsknings- och utvecklingsarbete

Under arbetets gång har ständigt nya frågor och funderingar uppkommit som vi på grund av tidsbegränsning och omfattning av detta masterarbete inte hunnit undersöka vidare. Dessa frågor och tankar vill vi förmedla som förslag till vidare forsknings- och utvecklingsarbete.

* Är askgravlunden tillräckligt personlig för att fylla det behov som har föranlett dess uppkomst? Hur skulle ett alternativt gravskick kunna se ut som tar hänsyn till dessa aspekter, det vill säga skötselfri och mindre anonym? Finns det aspekter som missats?

*

* Varför är platsen så viktig när det kommer till döden?

* Vad händer med begravningsplatserna när fler väljer individuella symboler på sin gravplats eller när de kollektiva gravskicken ökar? Hur påverkas uppfattningen av begravningsplatsen som heligt rum av denna förändring? Ger symbolerna en tyngd till platsen eller är begravningsplatsen så befäst att upplevelsen av den inte påverkas av dessa förändringar?

* Hur kan tomrummen som uppstår på allt fler begravningsplatser användas?

* Varför är minnesbrickan så viktig? Vad betyder det att ha ett namn på gravplatsen?

Avslutande tankar

När detta masterarbete påbörjades i slutet av januari 2020, såg världsläget helt annorlunda ut än idag den 29 maj 2020. En pandemi har vänt upp och ner på stora delar av världen. Nyhetsrapporteringar har de senaste månaderna helt kommit att handla om Coronaviruset och antal skördade liv. Detta arbete har haft stort fokus på döden, samtidigt har döden gjort sig alltmer påmind i vårt samhälle och det verkliga livet. Tankar och reflektioner kring döden har på så sätt varit än mer närvarande hos oss.

Innan vi, och världen i allmänhet, hade förstått omfattningen av denna pandemi, hade vi redan kommit långt i vår designprocess. Förslaget bör nog därför inte ses som alltför färgat av dess följder.

Hade vi påbörjat arbetet med askgravlunden senare, när pandemin var mer omfattande hade vårt förslag med största sannolikhet fått en annan utgång. Kanske hade social distansering stått i fokus, som också påverkat hur begravningarna nu sker. Huruvida det kommer att ske ett paradigmskifte inom kyrkogårdsarkitekturen, post-Corona, är i dagsläget svårt att spekulera i. Kanske kommer vi som landskapsarkitekter i framtiden behöva ta hänsyn till minskad smittspridning i framtida utformningar av publika rum, och då även på begravningsplatser. Vem vet, kanske är vårt arbete redan nu otidsenligt. ■

Källförteckning

Andersson, T. & J.O., Hägmark (2010). *Beskrivning av gestaltning*. Arkiverade på Caroli församlingshem, Borås.

Arelius, T., Hernek, R. & Ångeby, G. (1994). *Storhögen i järnålderslandskapet – social och religiös maktsymbol?* Stenskepp och Storhög 1994:5. Kungsbacka: Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar.

Ariès, Philippe (1976). *Western attitudes toward death: from the Middle Ages to the present*. London: Marion Boyar.

Ariès, Philippe (1978). *Döden: föreställningar och seder i västerlandet från medeltiden till våra dagar*. Stockholm: Tiden.

Berglund, Inger (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum: besöket, upplevelsen, gestaltningen*. Stockholm: Verbum.

Foucault, M. (1984). *Architecture /Mouvement/ Continuité*. Oktober, 1984; (“Des Espace Autres,” March 1967. Översatt från franska av Jay Miskowiec).

Francis, D. (2003). Cemeteries as cultural landscapes. *Mortality*, 8:2, ss. 222-227. doi: 1080/1357627031000087442

Grönwall, E. (2017). *Kyrkans begravningsplatser förr och nu*. Stockholm: Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation. <https://www.svenskakyrkan.se/filer/Begravningsplatser%20förr%20och%20nu%20av%20Eva%20Grönwall.pdf>

Historiska museet (u.å.). *Kvinnan från Barum*. <https://historiska.se/upptack-historien/artikel/kvinnan-fran-barum/> [2020.05.05]

Johansson, B. O. H. & Galli, F. (1996). *Tallum: Gunnar Asplunds & Sigurd Lewerentz skogskyrkogård i Stockholm*. Stockholm: Byggförl.

Klintborg Ahlklo, Å. (2001). *Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990*. Alnarp: Movium.

Linde, H., Jägerhök, T., Arvidsson V., Wijkmark J., & Bernmark, A. (2017). *Urbana ängsmarker*. WRL-rapport 2017.10.01. White arkitekter AB.

Lundin, A. (red.) (2018). *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Lukasiak, E. (2002). *Kulturbeskrivning av inventeringen över St Sigfrid 2002*. Arkiverad på Landsarkivetarkivet.

Nilsson, C. (2007). *Askegravlundar i Sverige*. Gröna fakta 2007:1. Alnarp: SLU. <http://www.movium.slu.se/system/files/news/7564/files/Fakta2007-1.pdf>

Nolin, C. (2006). Kyrkogårdsestetik och ceremonier. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 2006:52, ss. 80–96.

OBS (2014). Hans Ruin: *Om graven som minneskonst* [Radioprogram]. Producent: Olof Åkerlund. Sveriges Radio, P1 10 september. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=503&artikel=5960778>

Oljelund Kjellberg, R. (2015). *Brist på gravplatser för muslimer i norra länet*. Sveriges radio. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=103&artikel=6209414> [2020.04.16]

Oyster Urban Poetry (2019) [video]. Stockholm: Sveriges Arkitekter. <https://www.youtube.com/watch?v=MUYkUNhzWVQ> [2020.04.28]

Sahlgren, M., Ljungberg, E. & Sörensen, A. B. (2014). *Förtätning av kyrkogårdar*. Movium Fakta 2014:7. Alnarp: SLU. https://www.movium.slu.se/system/files/news/10682/files/movium_fakta_7_2014-fortotning_av_kyrkogardar-final-web.pdf

Miller, D. S., Rivera, J. D (2006). The Cemetery and the Creation of Place. *Space and culture* 9:4, ss. 334-350. doi: 10.1177/1206331206292450

Snickare Åhrén, E. (2002). *Döden, kroppen och moderniteten*. Linköping Studies in Arts and Science, 249. Stockholm: Carlsson.

SKKF (2019). *Kremationsstatistik 2018*. <https://skkf.se/wp-content/uploads/2020/01/Krematoriestatistik-2018.pdf> [2020.04.14]

Svenska kyrkan. (2020). *Döpta, konfirmerade, vigda och begravda enligt Svenska kyrkans ordning år 1970–2018*. <https://www.svenskakyrkan.se/statistik>. [2020.04.14]

Wingren, C. (2013). Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of ‘Östra kyrkogården’ in Malmö and Järva common. *Mortality*, 18:2, ss. 151-172. doi: 10.1080/13576275.2013.791265

Åkesson, L. (1997). *Mellan levande och döda: föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och kultur.

Åkesson, L. (red.) (2006). *Inför döden*. Höganäs: Edition Andersson.

Foto: David Grimbeck.

BILAGA 1

Inbjudan till designtävling för studenter 2020

Ge form åt askgrav- lunden Linnéan i Borås

Tankesmedjan Movium, Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF) och Stenindustriförbundet, bjuder i samarbete med SLU in studerande vid SLU:s program för landskapsarkitektur, landskapsingenjör och trädgårdsingenjör – design till designtävling om hur begravningsplatsen kan bli en värdefull mötesplats för oss som lever nu.

Årets tema för studentdesigntävlingen är:
Ge form åt Askgravlunden Linnéan i Borås.

2012 anlades askgravlunden Linnéan på S:t Sigfrids griftegård i Borås. Skulptören Pål Svensson har gjort konstverket Livets Källa som är placerad på en av smykningsplatserna där en bäck rinner ner till Evighetens Ö.

Ytan som är aktuell för tävlingen ligger precis nedanför de nya murarna och vetter mot dammen med Evighetens Ö. Denna yta kommer i framtiden att användas som en utökning av Linnéan.

Ha koll på tävlingen hemsida kontinuerligt, och hämta information och inspiration till ditt arbete på www.movium.slu.se.

BILAGA 1

Tävlingsperiod: 12 december 2019 – 2 april 2020.

Pris: 1:a pris 10 000 konor, 2:a och 3:e pris vardera 5 000 kronor.

Vem kan delta i tävlingen: studenter vid SLU:s program för landskapsarkitekt, trädgårdsingenjör – design, och landskapsingenjör både i Ultuna och Alnarp.

FAKTA OM TÄVLINGEN

- Idéförslag, där idén presenteras i ord och bild. Visuell presentation är av vikt.
- Tävlingen är anonym. Förslaget får ett nummer som är den identitet som juryn får. Inga namn lämnas till juryn. Namnen stannar hos tävlingssekreteraren tills nomineringarna är klara.
- Inkomna förslag bedöms av en jury varav tre förslag väljs ut. De förslag som väljs ut kommer att presenteras vid SKKF:s rikskonferens den 25–26 maj i Borås. Deltagarna vid rikskonferensen röstar fram det vinnande förslaget och andra respektive tredje pris.
- Kriterier för bedömning utgår från förslagets helhetsverkan och innovationsgrad i fråga om form (exempelvis komposition och anpassning till platsen), funktion (exempelvis möjligheter och kvaliteter i den valda idén) samt teknik (exempelvis genomförbarhet och resurseffektivitet).

Juryn består av: Anna Jaderyd, Borås församling, Caroline Dahl, Tankesmedjan Movium, Monica Sandberg, Landskapsgruppen AB, Jitka Svensson, SLU, Kurt Johansson, STEN Sveriges Stenindustriförbund och Ronny Holm, SKKF.

INLÄMNINGSKRAV

Förslag ska innehålla följande:

- Motto.
- Kortfattad text som behandlar såväl huvudidé som förslagets detaljer både funktionsmässigt och estetiskt.
- Illustration (handskiss, fotografi och/eller datorframställd) av idén/förslaget om platsen i närbild.
- Illustration av platsen i sin kontext.

Foto: David Grimbeck

BILAGA 1

Förslaget ska skickas in:

- I form av en PDF-fil på max 3 sidor.
- A3-format.
- Med PDF-filen döpt med ditt/ert ”motto”. Exempelvis: Designtävling – Motto.pdf
- Förslaget skickas in till tävlingssekreteraren, Parvin Mazandarani, parvin.mazandarani@slu.se.
- Skriv namn på tävlingsdeltagare i emaillet som skickas till tävlingssekreteraren, obs ej i PDF-filen!

Tips:

Det går bra att tävla själv eller i grupp och lämna mer än ett bidrag. Arbetet kan mycket väl ingå i examensarbete (men behöver inte), helt eller som del. Examensarbetet behöver inte vara klart för att man ska kunna delta i tävlingen.

VIKTIGA DATUM

Inlämning av förslag (genom email till tävlingssekreterare), senast 2 april 2020.

Besked om juriesbedömning för utvalda bidrag, 6 maj 2020.

Presentation och prisutdelning av årets tre vinnande förslag/Design vid SKKF Rikskonferensen i Borås, 25–26 maj 2020.

Presentation från de vinnande förslagen av förslagsställarna på Tankesmedjan Movium i Alnarp, 29 maj 2020.

VIDARE KONTAKTER

Till stöd för tävlingen finns kontaktpersoner vilka kan ställa upp för frågor på plats eller genom samtal. Listan på kontaktpersoner finns på tävlingens sida.

Frågor kring tävlingen kan ställas till tävlingssekreterare Parvin Mazandarani, parvin.mazandarani@slu.se.

Frågor & svar som är av allmänt intresse kommer att publiceras på tävlingens hemsida.

All information om tävlingen kommer att finnas på www.movium.slu.se och tävlingens sida uppdateras kontinuerligt!

VÄLKOMMEN ATT TÄVLA!

Design tävling 2020, Ge form åt askgravlunden Linnéan i Borås.

Foto: David Grimbeck.

S:t Sigfrids griftegård:

S:t Sigfrids griftegård är belägen söder om och 2km från stadens centrum, den är med sina 38ha Borås största begravningsplats. 1941 invigdes begravningsplatsen som är formgiven av stadsarkitekt Harald Ericson. Utgångspunkten för planering av begravningsplatsen var landskapet med sin befintliga vegetation, vattendrag, höjder och utsikter. 1941 började man också bygga krematoriet med sina tre begravningskapell, även detta efter en ritning av Harald Ericson.

Begravningsplatsen är på två sidor omgiven av en blockstensmur gränsande till Jössagatan och Gässlösavägen. Norra och västra gränsen bildas av ån Viskan. Söderut gränsar området idag till naturmark som i framtiden kommer att bebyggas. Under 2018 har det uppförts en evakueringskola i direkt anslutning till griftegårdens södra gräns.

Vegetationen på griftegården representerar landskapsstilen och vid anläggandet har stor hänsyn tagits till de naturliga förutsättningarna på platsen. Trädskiktet utgörs till största delen av björk, tall och ek.

Buskskiktet är varierande. I vissa delar utgörs det av naturligt förekommande arter så som bl.a. hassel. Inom de anlagda gravkvarteren förekommer en mängd olika arter allt från de mest vanligt förekommande så som olika former av idegran, rhododendron, häggmispel och kornell, till lite mer ovanliga arter så som trollhassel och buskrosling.

Askgravlunden Linnéan:

2012 anlades askgravlunden Linnéan på S:t Sigfrids griftegård. Skulptören Pål Svensson har gjort konstverken Livets Källa som är placerad på en av utsiktsborgarna, där en bäck rinner ner till Evighetens Ö. Ett stort block i svart diabas har huggits fram och polerats till formen av en båt som tar oss vidare från Livets källa till Evighetens Ö. På Evighetens Ö står ett stort 5m högt, lätt konkavt block av svart diabas flankerat av två vita marmorpelare.

Gravsättning sker i naturområdet (som förövrigt är bevuxet med tallar, vilket ej framgår av kartan.) eller genom spridning av askan i vattnet som rinner i Linnéans bäck.

Vad gäller vattnet i Linnéan och den tillhörande dammen så är det ett slutet system. Dammen och bäckfåran är gjutna. Vattnet pumpas från dammen upp till utsiktsborgen, härifrån rinner det tillbaka ner till dammen. Vid gravsättning i vattnet hamnar askan i en kasun varifrån den sedan anonymt gravsätts inom askminneslundens yta. Gravsättning i vattnet är således av rituellt slag.

En utökning av Linnéan skedde 2018 då mer plats för att montera namnplattor skapades genom att stenblock i form av murar sattes upp. Dessa stenblock är 1,50 meter höga, 1m breda och ca 20cm tjocka tillverkade i flammad granit. Tillsammans bildar blocken 3st murar av längderna 10m, 10m och 8m. Runt basen på murarna finns det en smal remsa av singel avgränsad mot den med stenmjöl belagda gången av cortenstål. Denna yta är tänkt som smyckningsplats för ljus och buketter.

Sofforna längs med gången förbi murarna är från Hags och av typen City Form. Papperskorgar är från Nola och av typen Frame. Vad gäller belysningen skickar vi en separat pdf med belysningsförslaget från Fagerhults.

Vad gäller markbeskaffenheten på platsen så är det sandigt som bara den! Läget är som framgår söder, en solig dag finns inget som skuggar och en blåsig dag inget som skyddar... Alltså; Sandigt, soligt och blåsig! Zonmässigt skulle man nog kunna säga att det är 4 just här.

Värt att veta är att vi under 2020 kommer att plantera resten av den allé som påbörjades 2018. Det skall planteras 70st *Betula pendula* 'Tristis'. Detta gäller vägen som löper från entrén till begravningsplatsen, mellan Linnéan och dammen, över stenbron, förbi parkeringen och vidare tillbaks in mot griftegården. Det kommer att vara en lucka i allén från korsningen och förbi parkeringen som ligger på området som är aktuellt för ert projekt. Träden är ej inritade i kartan ännu men i bifogat kartmaterial ser man den del av allén som är inritad fram till korsningen.

Referensprojekt

Följande referensprojekt besöktes:

- * Uppsala högar
- * Uppsala gamla kyrkogård
- * Berthåga, Uppsala
- * Skogskyrkogården, Stockholm
- * Görvälns griftegård, Järfälla
- * Högalidskyrkans kolumbarium, Stockholm
- * Engelbrektskyrkans kolumbarium, Stockholm

I. Kullarna skapar mjuka, böljande formationer i landskapet. Kyrkan bakom ger en uppfattning om skalan, och vittnar om hur höga kullarna i själva verket är. II. På håll är högarna inte lika märkbara, deras gräsbeklädnad gör att de nästan obemärkt smälter in i omgivningen, eller åtminstone tas för att vara en naturlig del av landskapet.

Uppsala högar

Uppsala högar, eller kungshögarna som de ofta benämns är daterade till järnåldern (cirka 500 år efter Kristus födelse). Kungshögarna med sin monumentala utformning i landskapet påtagliga uttryck. Högarna har genom historien omgärdats av en mystik, där man bland annat har trott att hedniska gudar legat begravda. Under mitten av 1800-talet påbörjades de första utgrävningarna av de tre högarna. Högarna i Uppsala konstaterades vara brandgravar, där benrester vilade tillsammans med gravgävor. Utifrån detta kunde man konstatera att gravarna tillhört upplyfta och prominenta personer från järnåldern (Riksantikvarieämbetet 2020).

Inträde/utträde: -

Rumsligheter: Rumsligheterna skapas av kullarna och ytorna där emellan. På kullarna blir utsikten och rymden det som karaktäriserar rummet. Nedanför kullarna utgör de istället väggar och genom dem avgränsningar som skapar en ny slags rumslighet. Här nere känner man sig liten men omsluten, där uppe stor och i kontakt med världen.

Skala: Stor skala, kullarna varierar i höjd mellan 7 och 10 meter, och är cirka 40 till 60 meter i diameter. Storleken kontrasterar till den omgivande öppna, lågbevuxna åkermarken.

Siktlinje: På håll blir de ett blickfång och i sig själva en målpunkt. Ståendes på en av högarna blir utblicken milsvid.

Material: Gräs och upptrampade gångar som bildats av människors rörelser. Gräset tonar ned kullarna, gör det bombastiska anslaget mindre påträngande. Gräset gör att man nästan förleds tro att de är av landskapet skapade.

Symbol: Det finns inga symboler i en religiös mening, men ur ett historiskt perspektiv symboliserar gravhögarna makt och rikedom.

Övrigt: -

Inspiration: Visar att något som är konstruerat kan vara storslaga och hur väl anpassad markmodellering kan bli i landskapet.

I. I kullen ligger minnesbrickor mjukt inbäddade till minne av offren för Estoniakatastrofen. II. En väl tilltagen smyckesplats i sten återfinns inne i minneslunden. Till höger skymtas minnesbrickorna som gör att minneslunden mer påminner om en askgravlund. Markmaterial i topphyvrad kalksten.

Tre olika typer av entréer till Uppsala gamla kyrkogård. I. Första bilden visar huvudentrén där hamlade träd förstärker riktningen in mot kyrkogården. II. I sidan av muren finns insmugna öppningar, som nästan upplevs skapade genom ett "veck" i muren. III. Längst till höger syns entrén in till Minneslunden, där en låg mur visuellt leder in besökaren.

Uppsala gamla kyrkogård

Uppsala gamla kyrkogård är belägen i de centrala delarna av staden. Begravningsplatsen tillkom under 1600-talet, och är cirka 18 hektar stor (Svenska kyrkan u.å, a). Kyrkogården präglas av sina många alléer som löper genom begravningsplatsen i olika riktningar. Gravstenar från olika tidsepoker utmärker även kyrkogården. Successivt har kyrkogården utvidgats och idag finns bland annat en minneslund och ett minnesmonument för de avlidna i Estoniakatastrofen. Till stora delar inhägnas hela kyrkogården av murar och träd, med mer eller mindre påtagliga entréer. Vid besöket låg huvudfokus på minneslunden och minnesmonumentet för Estoniakatastrofens offer.

Inträde/utträde: Kyrkogården i stort avskiljs med murar och buskage. Entréerna har olika utformning och är mer eller mindre påtagliga. Huvudentrén till den senare tillkomna delen av kyrkogården är arkitektonisk stark, och den utgör en tydlig avgränsning mellan det som ligger innanför kyrkogårdens murar och det som ligger utanför. Minneslunden har en tydlig entré, vilket uppmärksammar in- och utträdet.

Rumsligheter: Under perioden som träden är lövade skapas en tydlig rumslighet på kyrkogården i stort, men även vintertid bidrar växtligheten till rumsligheten, inte minst de hamlade träd som återfinns på kyrkogården. Minneslunden är sluten åt ena hållet men öppen mot jordningsytan. Den öppna ytan gör att man av misstag kan råka beträda ytan då gränsen är otydlig, men också att man som sörjande tenderar att känna sig exponerad. Minneslunden här påminner i mångt och mycket om en askgravlund, då det finns namnskyltar över de avlidna. Minneslundens rumsliga karaktär skiftar mellan relativt slutet vid smyckningsplatsen till öppet vid jordningsytan. Platsen för minnesmonumentet omgärdas av en böljande bokhäck i varierad höjd, ändå upplevdes inte rummet som tillräckligt avgränsat då häcken bara fanns på en utav sidorna.

Skala: Minneslunden var cirka 50x50 meter, vilket är jämförbart med

tävlingsområdet som är cirka 2800 kvadratmeter. Områdets öppna karaktär gjorde att det upplevdes större.

Platsen för minnesmonumentet uppskattades till cirka 15x30 meter.

Siktlinje: Strikta alléer skapar tydliga riktningar och långa siktlinjer.

Material: Överlag bestod gångarna av grus och asfalt. I minneslunden bestod markmaterial av smågatsten, kalksten och grus. Gruset ger dignitet till platsen, dels genom det ljud den avger och dels genom det motstånd som uppstår när man rör sig genom platsen vilket bidrar till känslan av allvar. Ett lågt granitblockskar utgjorde smyckningsplatsen, där blommor och ljus lades i grus. I platsen för minnesmonumentet är markmaterialet kalksten, gräs och grus. Minnesstenar med namn ligger fint inbäddade i en mossbäddad kulle. Stenarna påminde om små gravstenar.

Symbol: Kapellet ligger i direkt anslutning till minneslunden, vilket gör att den religiösa kopplingen blir tydlig. I övrigt saknade minneslunden utpräglad religiösa symboler.

Övrigt: -

Inspiration: Det vi tar med från detta studiebesök är de olika typerna av entréer. Det blir tydligt att man kliver in och ut. Entréer bidrar också till att definiera rummet och ger platsen dignitet. Vi inspirerades också av de små gravstenarna som låg inbäddade i kullen som utgjorde minnesmärket över Estoniakatastrofen. Smyckningsplatsens tydliga form och generösa storlek var inspirerande. Vi fick även stöd i våra tankar om att använda mer beständiga markmaterial som kalksten och grus, vilket signalerar en form av omtanke om hållbarhet och kvalitet till platsen, att den är värdefull.

I. Den höga järngrinden utgör en tydlig markör för inträdet till Trädkyrkan. II. Markmaterialet är av granit, kombinerat med stora ytor av smågatsten. Plattläggningen bidrar starkt till riktningen in mot Trädkyrkan, allén av lind förstärker den ytterligare. III. I minneslunden ligger en konstgjord damm nedsänkt. Ljuslyktor och blommor har placerats i anslutning till denna och signalerar att detta är en central del av minneslunden.

Berthåga, Uppsala

För att få en känsla och ökad förståelse för landskapskyrkogårdar, besökte vi Berthåga begravningsplats i Uppsalas västra utkanter. Begravningsplatsen är 54 hektar och ritades av landskapsarkitekten Ulla Bodorff (1913-1982) i början av 1960-talet. Bodorff introducerade begreppet *landskapskyrkogård* vilket sågs som ett parallellt begrepp till skogskyrkogård som hade blivit ett aktuellt stilgrepp några decennier tidigare. Den bärande idén för Berthåga var att bevara det omkringliggande kulturlandskapet med sin lantbrukskaraktär i största möjliga mån (Andersson m.fl. 2000, ss. 246-247; Svenska kyrkan u.å, b). Under början av 2000-talet färdigställdes en nyare del av begravningsplatsen, där ingick bland annat minneslunden och *Trädkyrkan*. *Trädkyrkan* ska liknas vid en spegelbild av Uppsala domkyrka. Trots namnet är Trädkyrkan fri från religiösa symboler och platsen är öppen för ceremonier för alla livsåskådningar (Svenska kyrkan u.å, c). De nyare delarna ritades av Monica Sandberg och Nils Odén. Flera av gravarna ligger fint inbäddade i landskapet. Det finns även en liten slinga i skogen där gravstenar ligger placerade subtilt i marken, mellan stenar och träd, där de anhöriga avgör skötselnivån själva. Vid besöket studerades främst Trädkyrkan och minneslunden

Inträde/utträde: Kring stora delar av begravningsplats löper en cirka 1 meter hög mur av natursten, som avskiljer utanför mot innanför. Entréerna är aningen modesta i sin utformning. Den höga järngrinden vid Trädkyrkans entré markerar tydligt gränsen mellan innanför och utanför, där ljudet av den när man öppnade den bidrog till en känsla av allvar och vördnad.

Rumslighet: Trädkyrkans rumslighet definieras av de väggar och i viss mån tak som lindarna och avenbokshäckarna skapar. Lindarna skapar en form av pelarsal. I Trädkyrkan, vet vi sedan tidigare besök, att det på sommaren brukar finnas utställda bänkar, uppradade likt sittningen i en

kyrka vilket förstärker denna koppling. Genom användandet av element eller en särskild placering av ting konnoterar de till känslor kopplade till kyrkorummet. Minneslunden är relativt liten och intim. Platsen saknar tydliga rumsindelade element. Minneslundens huvudelement, en damm, bidrar till att platsen upplevs fridfull. I de täta buskage som finns grupperade trivs fåglar och deras kvitter förstärker känslan av rofylldhet.

Skala: Trädkyrkan är cirka 80 meter lång och 35 meter bred. Det gör den till ytan jämförbar med tävlingsområdet på S:t Sigfrids griftegård. Minneslunden är cirka 7x7 meter.

Siktlinje: Granithällarnas längsgående plattläggning skapar en tydlig riktning in mot Trädkyrkan. Blicken styrs mot altaret och det bakom, där fruktträd är planterade.

Material: Gångar är överlag av grus och asfalt. Trädkyrkans markmaterial består av granithällar och smågatsten.

Symbol: Trädkyrkans spegling av Uppsala domkyrka skapar en tydlig symbol. Vid Trädkyrkans slut mot altaret finns även äppelträd planterade och kan förstås symbolisera paradiset..

Övrigt: -

Inspiration: Den främsta inspirationen var Trädkyrkan, vilket gjorde oss inspirerade att skapa ett begravningskapell utomhus. Vi gillade att begravningsceremonin kan ske utomhus och där frånvaron av symboler gör den religiös kopplingen mindre synlig. Dessutom gör dess placering utomhus den tillgänglig jämt. Det vi också tar med oss är de starka och tydliga riktningar som upplevdes i Trädkyrkan, som främst skapades genom tydliga markmaterial.

Foto: Matilda Weinstock

I. I förgrund ses markmaterial av kalksten. kullen med Almhöjden, ett exempel på hur landskapet kan blir ett starkt uttryck. II. Processionsvägen, sju brunnars stig, här ledds man som besökare från mörker till ljus, längst bort kan man skimra Uppståndelsekapellet. III. Gravstenarna är fint placerade mellan tallarna.

Skogskyrkogården, Stockholm

1994 blev Skogskyrkogården uppsatt på listan över världsarv, med motiveringen att man med "Skogskyrkogården etablerade en ny form av begravningsplats som på ett grundläggande sätt influerat gestaltningen av begravningsplatser runt om i världen. Skogskyrkogården blev tongivande inom kyrkogårdsutformningen i såväl Sverige som världen i stort, med dess sätt att låta den befintliga naturen stå i fokus. Utformningen av begravningsplatsen tillkom under en arkitekttävling 1914, där arkitekterna Gunnar Asplund (1885-1940) och Sigurd Lewerentz (1885-1975) vann med sitt förslag "Tallum". Gravplatserna placerades i kvarter inne i tallskogen. I förslaget arbetade arkitekterna med flera sinnesintryck, där de ville sätta besökarna i rätt stämning (Skogskyrkogården, 2015b). Detta yttrar sig bland annat genom processionsvägen, som genom vegetation skapar en gradient från mörkt till ljus. Ett annat exempel på den detaljrikedom som arkitekterna använde sig för att försätta besökarna i rätt stämning är trappan upp till meditationslunden Almhöjden. Ju högre man kommer desto längre steg får trappan, detta för att besökarna ska känna sig lugna när de kommer upp (Skogskyrkogården 2015a).

Inträde/utträde: Skogskyrkogården är omgärdat av en hög granitmur, som är särskilt framträdande i entrén, där den varierar från högt till lågt vilket gör att man visuellt dras in och att kyrkogården successivt avslöjas.

Rumsligheter: Övergripande upplevs Skogskyrkogården samtidigt naturlig och tuktad, vilket skapar en fin dynamik och i sig själv rumsligheter med olika karaktär och skala. De delar vi koncentrerade oss på var Almhöjden, Sju brunnars stig och entrédelen med den öppna, böljande gräsyta. Almhöjden är fint inramad med en låg mur och almar. Höjden som den ligger på hjälper till att definiera rummet.

Skala: De flesta rumsligheter vi tittat på här är betydligt större än vad som skulle få plats på vårt område. Trots det är förhållandet mellan bredd och höjd användbara, då det är lätt att skala ned. Sju brunnars stig är till exempel 888 meter lång.

Siktlinje: Tydliga siktlinjer från Almhöjden genom Sju brunnars stig som avslutas med Uppståndelsekapellet.

Material: Huvudstråk i asfalt, mindre gångar i stenmjöl och på sina håll förekommer plattor i kalksten.

Symbol: Paraplyalmarna, det stora korset som möter en vid inträdet. Processionsvägen som från Uppståndelsekapellet går från mörker (tätt, högt barrskikt) till ljus (glest planterade björkar).

Övrigt: På många ställen växtval som används för att medvetet skapa ett särskilt uttryck såsom almarna på almhöjden eller de höga tallarna längs processionsvägen.

Inspiration: Från besöken på skogskyrkogården tar vi med oss hur man har arbetat och modellerat med landskapet med bland annat kullar, vilket bidrar till en spänning. Därtill tar vi även med oss hur man har arbetat med processionsväg, hur besökaren leds från mörker, med mer omslutande, tät mörk vegetation, mot en mer öppen och ljus plats. Vi funderar vidare på hur denna känsla mellan ljus och mörker kan omsättas på en kortare sträcka. Siktlinjer och tydliga riktningar är även tongivande och något vi starkt inspirerats av. Inspirerande är också det så medvetna och symboliska sättet att arbeta med växtval och de små detaljerna, såsom trappstegens olika höjd och längd upp mot Almhöjden, eller öppningar i murar som medvetet ramar in omgivande landskap.

Källa: Skogskyrkogården (2015a). *Unesco's motivering*. <https://skogskyrkogarden.stockholm.se/varldsarvet/unescos--motivering/> [2020.04.05] : Skogskyrkogården (2015b). *Nytt tänk skapade en unik begravningsplats*. https://skogskyrkogarden.stockholm.se/om_platsen/historia/arkitekterna/ [2020.04.05]

I. Entrén till Pilgrimskapellet fungerar bra för att känna in skala och volym. Höjden på planket uppskattades till drygt 2,5 meter och bredden mellan dem till ungefär densamma. En känsla av omslutenhet utan att vara instängd upplevdes.

I. Långa siktlinjer där vattenrännan hjälper till att leda blicken. II. Trappans olika steglängd påverkar stegtakten och gör att inte hela trappan avslöjas på en gång. III. Vattentrappan sedd nedifrån.

Görvälns griftegård

Görvälns griftegård ritades av landskapsarkitekten Per Friberg (1920-2014) och anlades mellan 1966-1977. Griftegården ligger placerad på ett bergskrön och i en dal, där landskapet öppnar upp sig. Begravningsplatsen är enligt Per Friberg själv inspirerad av Skogskyrkogården i Stockholm, här liksom där, är naturen överordnad. Det är den befintliga naturen som skapar förutsättningar för begravningsplatsen (Klintborg Ahlklo 2001, s. 50). Griftegården präglas av en vattentrappa i betong som börjar på berget och fortsätter ned till dalen som utgör lågpunkten. Vattentrappan blir ett starkt arkitektoniskt inslag på platsen. I dalen, vid vattentrappans slut återfinns Pilgrimskapellet. På Görvälns griftegård studerade vi främst minneslunden och den nytilkomna askgravlunden som färdigställdes 2015 och är ritad av landskapsarkitekten Stina Blomqvist på Tengbom.

Inträde/utträde: Huvudentrén till platsen är tydligt annonserad med grind och en hög mur, men upplevs ligga något avsidet från själva begravningsplatsen, då både Pilgrimskapellet och vattentrappan ligger längre in på griftegården.

Rumsligheter: Kyrkogården har flera rumsligheter/karaktärer. På det stora hela går griftegården från öppet till mer slutet. Från en öppen dalgång till en allt tätare skog på höjden. Högst upp på höjden ligger en minneslund, rummet definieras av den omkringliggande skogen som öppnar upp sig, mot dalen och skapar utblickar över landskapet. Askgravlunden ligger öppet, utan några direkt rumsskapande element bortsett från höjden som fungerar som rygg åt ena hållet.

Skala: Överlag är rummen stora och vida. Samtidigt går det att finna några mindre rum, såsom exempelvis minnesplatsen som uppskattades till cirka 20 meter i diameter. Askgravlunden uppskattades till cirka 6 meter vid platsen för minnesbrickorna och bänken.

Siktlinje: Från toppen av berget, där minneslunden ligger, finns tydliga siktlinjer ut över landskapet, detta förstärks av den strikta vattentrappan. I askgravlunden har en damm skapats mot vilken man kan blicka.

Material: Griftegården har flertalet betongsegment. Trappor, vattentrappan och murar är gjutna i betong. Mindre gångar är av grus och stenmjöl. Askgravlundens markmaterial består av smågatsten, muren där minnesbrickorna är uppsatta är i formgiuten betong.

Symbol: Landskapet upplevs vara en stark symbolbärare. Vattentrappans placering som uppmärksammar landskapet genom att leda blicken bortom kyrkogården, mot det öppna åkerlandskapet utanför. Genom trappans olika steglängd som löper längs med vattentrappan blir man uppmärksam på sin takt och med det sin egen närvaro. Också placeringen av kapellet vid vattentrappans slut, vittnar om kapellets centrala roll på platsen. Vegetationen, som varierar från att vara tät på höjden till låg och gles i dalen bidrar också till att uppmärksamma och förstärka landskapet, och dynamiken mellan ljus och mörker.

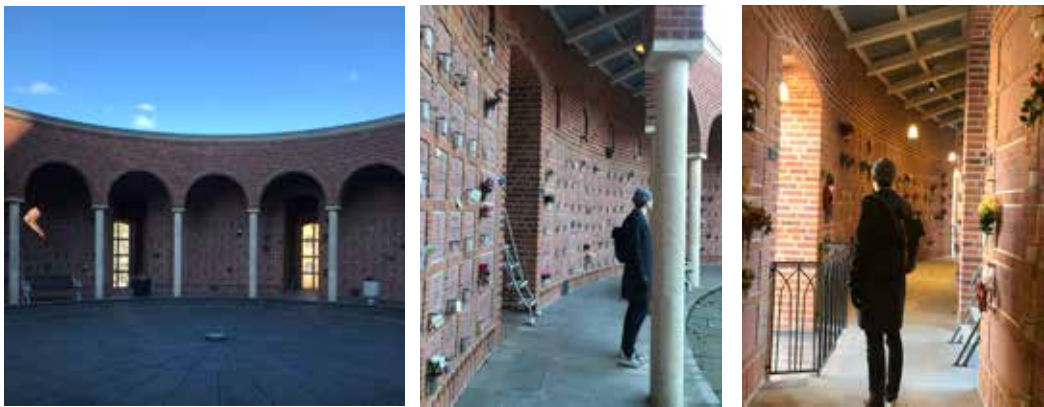
Övrigt: Terrängen tillåts ta stor plats i det att den styrt utformningen till stor grad. Utblicken för tankarna till något bortom denna plats och är platsens stora behållning. Skillnaden mellan den omslutande skogen till det öppna landskapet ger platsen dynamik och skapar kontraster mellan det mörka och ljusa och är i sig rumsskapande.

Inspiration: De tydliga siktlinjerna och kontrasten mellan betongen och det naturliga landskapet. Också användningen av betong, som i vanliga fall kan upplevas vardaglig, blir här en tillgång som ger platsen karaktär.

Källa: Klintborg Ahlklo, Å. (2001). *Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990*. Alnarp: Movium

I. Portarna bidrar till att skilja mellan ett innanför och ett utanför. Skillnaden mellan ljus och mörker blir också påtaglig genom dem. II. I den högra bilden återfinns gradienten mellan slutet, halvöppet och öppet, vilket hjälper till att skapa en övergång och en förberedelse för det som ska komma. Det blir en mjuk övergång från det öppna till det slutna och vice versa.

I. ÖPPET. Väggarna uppskattas till cirka 4,5 meter höga och den öppna ytan till cirka 14 meter i diameter. Detta skapar en rymd som inger allvar. De höga väggarna ramar in himmelen vilket gör den mer påtaglig. II. HALVSLUTET. Det halvslutna rummet är öppet åt mitten men slutet åt andra sidan av en vägg. Härifrån kan man blicka mot mitten och samtidigt känna sig skyddad av väggen och taket ovanför. III. SLUTET. Det innersta rummet är helt slutet av väggar åt båda håll samt tak. Ljusinsläpp genom fönster och öppningar ut mot atrium gör att det smala utrymmet inte känns trångt.

Högalidskyrkans kolumbarium

Högt belägen, ovanför Hornstulls tunnelbanestation ligger Högalidskyrkan. Den, liksom det tillhörande kolumbariet är ritade av Ivar Tengbom (1878-1968). Högalidskyrkans kolumbarium består av två delar, urngården med en gräsbeklädd yta där väggarna utgörs av urnfack, samt en cirkelformad byggnad med en innergård helt öppen mot himlen. Urngården tillkom 1939, den andra delen 20 år senare. Materialen och karaktären på de båda rummen skiljer sig åt, där urngraven med sitt gräs och oregelbundna form upplevs mjukare. Här består urnfacken av marmor. Den nyare delen upplevs mer strikt, den är mer hårdgjord med väggar i tegel och urnfack av sandsten, även marken är hårdgjord. Kolumbarium fanns redan under romarrikets tid och ordet kolumbarium kommer från ordet duvslag, eftersom de med sin runda form och sina nischer påminner om de byggnader där tamduvor hölls (Lundin 2018, ss. 103, 110).

Inträde/utträde: Högalidskyrkans kolumbarium är inhägnad av en tegelmur, vilket skapar en tydlig skillnad mellan innanför och utanför. Dessutom förtydligas entrén ytterligare genom järngrinden.

Rumsligheter: Det finns en konsekvent användning av olika rumsligheter, som varierar mellan öppet, halvöppet och slutet. Detta förstärker rumsligheterna då det också skapas en skillnad i ljus. Ljuset blir på så sätt också mer framträdande vilket förstärker den religiösa känslan. Båda

rummen upplevs intima. I urngården bidrar urnfacken till att skapa mindre rum i pelargången som löper utmed kanten av denna del.

Skala: Det stora hårdgjorda rummet uppskattas till cirka 14 meter i diameter med väggar som är cirka 4,5 meter höga. Förhållandet mellan golv och väggar gör himlen påtaglig och den cirkulära inramningen tydlig .

Siktlinje: Då rumsligheterna är uppbyggda kring cirkeln, riktas oftast blicken mot mitten eller uppåt mot himlen. Det saknas en entydig målpunkt.

Material: Marmor, gräs, tegel.

Symbol: Cirkeln förekommer på flera håll och i olika skalor. Kors och muralmålning med religiöst motiv. Också det utrymme solen och himlen ges genom de öppna “taken” hjälper till att synliggöra och förstärka dessa aspekter.

Övrigt: Bänkar i sten, blomvaser i genomskinlig plast, fästa i järnring.

Inspiration: De gedigna materialvalen och detaljrikedomen, samt skalan på kolumbariet.

I. Marmor i två nyanser skapar små intima rum i det stora rummet. Det ljusa taket ökar känslan av rymd i det annars grottlika rummet. II. En blygsam entré som leder till kolumbariumet under Engelbrektskyrkan är knappt märkbar från trotturen bredvid. III. Vaser i tenn med en speciell infästning gör det lätt att smycka gravfacket och göra det personligt samtidigt som den enhetliga utformningen ger ett rent och sammanhållet uttryck.

Engelbrektskyrkans kolumbarium

I ett bergrum, i ett tidigare skyddsrum, under Engelbrektskyrkan återfinns Engelbrektskyrkans kolumbarium. Trots att kolumbariet tillhör kyrkan som invigdes 1914, tillkom inte kolumbariet förrän 1961 då skyddsrummet inte längre behövdes användas. Det lilla kolumbariet som bara är 40 meter långt och 3 meter i takhöjd är ritat av arkitekten Åke Tengelin (1889-1963) och ligger i anslutning till Karlavägen (Lundin 2018, s. 114).

Inträde/utträde: Entrén in till kolumbariet är diskret, som när på ett enkelt guld kors som visar vägen in i bergrummet. Väl inne möts man först av en reception och det är först efter den man träder in i själva kolumbariet. Även om den yttre entrén tydligast markerar inträdet, gör det vitkalkade taket i kolumbariet ändå det tydligt att man nu kliver in i något annat. Receptionsdelen kan därtill upplevas som en slags sluss som förbereder en inför att kliva in i det så att säga “heliga rummet”.

Rumsligheter: Rummet markeras kanske tydligast med det vitkalkade taket, som drar associationer till himmel eller moln. Det är ett effektivt grepp som påverkar både ljuset och upplevelsen av rummet starkt. Det stora rummet delas in i mindre rum med hjälp av urnfacken, som fungerar som halvhöga väggar, vilket gör att små intimare platsbildningar skapas.

Skala: Rummet är ganska litet och takhöjden upplevs relativt låg. Det går att tänka sig att man som sörjande skulle känna sig något exponerad om man var mer än två här.

Siktlinje: Blicken riktas inåt i rummet, mot korset längst bort.

Material: Urnfack av marmor i två nyanser, golv i ljust terrasso-liknande material. Bergrummets material och struktur är i övrigt dominerande. Det är ett hårt rum, men där det oregelbundna mattvita taket bidrar med en viss mjukhet

Symbol: När man kliver in i det rum som utgör kolumbariet riktas blicken direkt mot det stora, men enkla kors som finns längst bort i rummet. Denna del är möblerad med enkla stolar som står i rader och är riktade mot något som påminner om ett altare.

Övrigt: Ljushållare i smide. Blomvaser i tenn med särskild infästning vilket signalerar omsorg om detaljer och ger ett rent, sammanhållet intryck.

Inspiration: Materialvalen och omsorgen om detaljerna. Den annorlunda placeringen i ett bergrum.

Referensprojekt

Följande referensprojekt studerades:

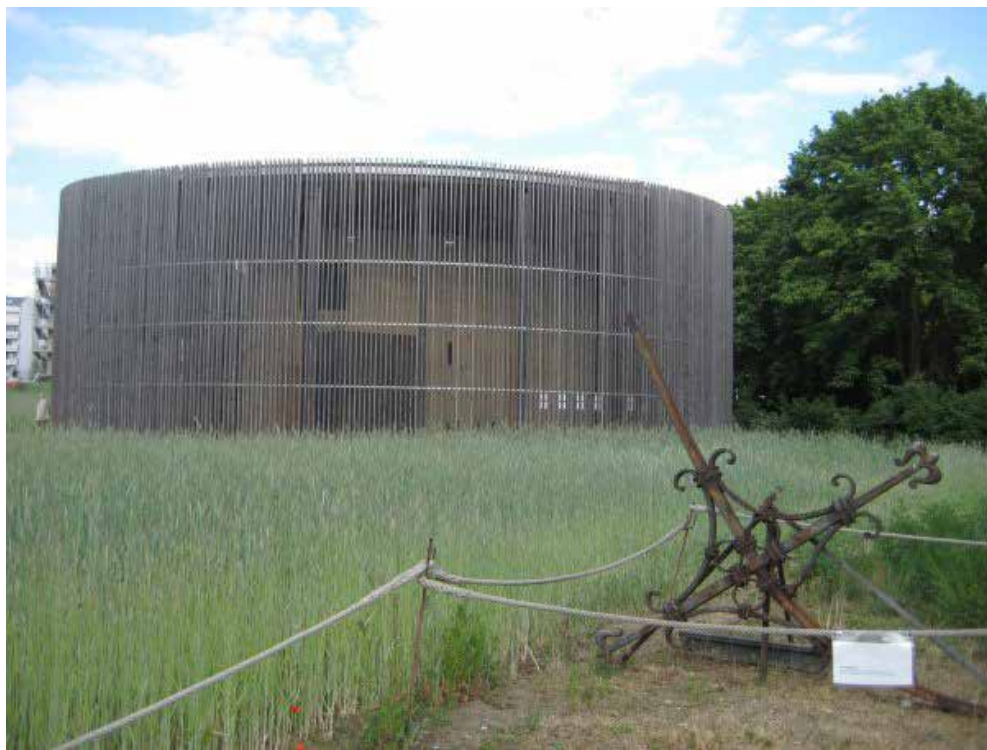
- * Hyunam House, IROJE Architects & Planners
- * Försoningskapellet, Peter Sassenroth (1963-) och Rudolf Reitermann (1965-)
- * Church on the Water, Tadao Ando (1941-)
- * Observatorium, Gunilla Bandolin (1954-)
- * Jyske Aas, Schønherr

Foto: Jong oh Kim

HYUNAM HOUSE, SYDKOREA. *Hyunam House är ett hus ritat av IROJE Architects & Planners, i Sydkorea. Huset ligger fint inbäddat på en sluttning med en tallskog som omsluter byggnaden. Platsen har sitt eget arboretum. Vid platsen har även en kulle byggts upp, genom en port i kullen leds besökarna ut till det storslagna omkringliggande landskapet. Området är tänkt som en plats för meditation och kontemplation, där huset och omgivningen harmoniera med naturen (IROJE u.å).*

Inspiration: *Striktheten i entréerna som ramar in och leder blicken till något bortom. Den strama entrén bryter av den annars mer mjuka och naturliga vällen och utgör en tydlig markör för in- och utträdet.*

FÖRSONINGSKYRKAN, BERLIN. Försoningskapellet färdigställdes 2001 och ritat av Peter Sassenroth (1963-) och Rudolf Reitermann (1965-). Kapellet delar namn och plats med den kyrka som tidigare stod på platsen, Försoningskyrkan. När muren byggdes hamnade Försoningskyrkan mellan de båda murarna och de enda som hade tillträde till den var gränsvakterna som använde som vaktorn. På beordran av DDR förstördes kyrkan 1985. När muren sedan föll beslutades att ett nytt kapell skulle byggas på platsen, som en symbol både för att minnas det som varit men också för att se framåt. Kapellet yttre väggar består av smala träribbor som silar in ljuset, innanför finns ett inre rum gjort av lera där rester från kyrkan, såsom sten och glas, är synligt i konstruktionen. Kapellet omgärdas av ett rågfält som en symbol för livet och står i kontrast till de ingenmansland mellan murarna som kallades dödsremsan som tidigare präglade platsen. Kapellet ska fungera som en symbol för fred och försoning mellan människor. (Visitberlin U.å)

Inspiration: Rågen tillsammans med träribborna ger en harmonisk färgskala. Genom ribborna kan solen stråla igenom och skapar ett fint skuggspel. Mäktigt och storslaget, samtidigt "lätt" och enkelt.

<https://flic.kr/p/95dV8A>

<https://flic.kr/p/95aRUz>

CHURCH ON THE WATER, JAPAN. *Church on the water* färdigställdes 1988 och är likt många av Tadao Andos projekt tätt kopplade till naturen. Intentionen var att skapa en helig plats som var avskild från hotellet bakom och där naturen blir en del av upplevelsen. I *Church on the water* flyter byggda element ihop med den omgivande naturen, det stora fönstret kopplar till den anlagda dammen som i sin tur leder ner till ett naturligt vattendrag på platsen. Trots att gränsen mellan innanför och utanför är flytande, uppvisar ändå delarna tydliga karaktärer. Ljuset och skuggan, rummet och utblickarna förekommer ofta i Andos verk, och han säger själv att "I do not believe architecture should speak too much. It should remain silent and let nature in the guise of sunlight and wind speak. (The Hyatt Foundation 1995, s. 5) (Megan Sveiven 2010).

Inspiration: Andos medvetna användning av det omkringliggande landskapet, ljuset och vinden. Placeringen av bänkarna ger ett slags stillsamt allvar. Den tydligt inramade utblicken ger en ledning och ett vilsamt motiv för besökaren.

CHURCH ON THE WATER

Källa: Megan Sveiven. (2010) *AD Classics: Church on the Water / Tadao Ando Architect & Associates*: ArchDaily. <https://www.archdaily.com/97455/ad-classics-church-on-the-water-tadao-ando/> ISSN 0719-8884 [2020.04.27] : The Hyatt Foundation (1995). *Tadao Ando, 1995 Laureate Biography. The Pritzker Architecture Prize*. https://web.archive.org/web/20170516182549/http://www.pritzkerprize.com/sites/default/files/file_fields/field_files_inline/1995_bio_0.pdf [2020.04.20]

Foto: Boberger. Bengt Oberger / CC BY-SA (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>).

OBSERVATORIUM, STOCKHOLM. *Observatorium är en skulptur av konstnären Gunilla Bandolin från 2002. Skulpturen är en form av interaktiv skulptur, där besökarna kan nyttja den som sittplats, badplats med mera. Tanken är att många människor skall använda platsen, därför finns det gott om sittplatser i flera nivåer. Observatorium är placerad i slutet av en siktlinje, som löper genom ett kvarter i Sickla udde, Stockholm (Bandolin 2002).*

Inspiration: *Den runda formen, som på ett fint sätt omsluter platsen. Siktlinjen som leder till/från platsen, och bryter av den runda formen, med sin strikthet. Även möjligheter till sittplatser åt olika håll, vilket gör att flera personer kan nyttja platsen samtidigt, men utan att behöva känna sig ivägen*

Foto: Søren Hykkelbjerg Poulsen

JYSKE AAS, DANMARK. Jyske Aas på Nordjylland är en form av kommunikationsplats, som vägleder in besökarna på Jyske Aas. Det är ett naturområde som sträcker sig över cirka 38 kilometer och har Nordjyllands högsta punkt (136 meter över havet). Projektet är ritat av det danska landskapsarkitektkontoret Schønherr och ämnar att lyfta fram Jyske Aas historia, där både natur och kultur står i fokus. Utformningen är en spiralformation, som skall iscensätta upplevelsen av naturen såväl geologiskt, geografiskt och kulturellt. Där leds besökarna upp från botten till toppen, där man kan blicka ut över landskapet (Schønherr u.å).

Inspiration: Genom att göra ingrepp som harmoniserar med det omkringliggande landskapet, blir de kraftfulla samtidigt som de upplevs som subtila. Tydliga entréer bryter genom sin strikthet av mot den annars så mjuka och naturliga omgivningen. Det vildvuxna gräset gör att platsen upplevs som mer naturlig och fri, samtidigt som det kontrasterar mot det hårda markmaterialet.

Skisser

Vi beskriver vår skissprocess genom den loggbok som fördes under tiden. Det som följer nedan är utdrag ur denna loggbok, där det som ansetts relevant tagits med. Skisserna beskrivs i den ordning det genomfördes, detta därför att den associativa delen varit en stor del av skissprocessen.

Generellt

Genom hela skissprocessen tycks ett slags symboliskt element funnits med, och det faktum att förslaget rörde sig kring döden gjorde kanske också att en filosofisk ingång låg närmare till hands. Skissprocessen har varit associativt och intuitivt driven, på det sättet att den ena skissen lett till den andra. Den har inte varit strukturell, utan mer flödande där intryck från litteratur, platsbesök och inspirationsprojekt hela tiden influerat skissen. Det var först i slutet av skissprocessen, som totalt sett varade cirka två månader, som vi enbart ägnade oss åt gestaltningen. Långt in i skissprocessen användes enbart penna och papper. Inte förrän efter en månad när vi hade en någorlunda satt idé gick skissen över till dator, och då främst CAD. Här upptäckte vi nya saker att ta hänsyn till, det var som att verktyget gav en ny blick på skissen vi hittills inte haft. Generellt rörde sig dessa nya upptäckter om detaljer, förmodligen för att verktyget är mer precist än handen. Genom att både skissa i plan och sektion när huvudidén var satt togs skissen vidare, den blev mer detaljerad och ”träffsäker”. I tidigt skede gjorde vi också rumsstudier, genom att bygga enklare modeller av vanligt A4-papper för att undersöka volymer. Dessa dokumenterades genom fotografi i ögonhöjd för skalfiguren för att förleda ögat att tro att det var skala 1:1. Vissa element har i princip funnits med genom skissen från början, såsom utblickar, vägen och solen, även om de kanske inte alltid framgår av skissen. I skisserna finns en tydlig dragning åt det monumentala och storslagna, då vi redan från början strävat efter att utmana askgravlunden snarare än att inrätta oss efter hur den ser ut idag. Minnesmonument, kyrkorummet och platsens befintliga landskap är tydliga inspirationskällor som delvis drivit skissen till att bli mer vågad.

28 januari

Utan någon tydlig idé men ändå tydligt påverkad av S:t Sigfrids griftegårds landskapsstil började skissen i ett slags naturtema. Parallellt med skissen hade vi läst en hel del om kyrkogårdar i allmänhet och om S:t Sigfrids griftegård i synnerhet och de första skisserna utgick därför mycket från platsens karaktär. I detta skede strukturerades också idéerna mycket genom tankekartor. Idéerna rörde sig mycket kring kretsloppstanken, att ingenting är för evigt och att livet är förgängligt. Naturen som tar över likt Highgate Cemetery i London, eller den judiska kyrkogården Weißensee i Berlin där träd sprängt igenom gravstenar och där slingrande murgröna dominerar inspirerade. Detta tankespar tycktes också mer religiöst obundet där olika livsåskådningar kunde mötas i sitt synsätt, detta att bli en del av något universellt. Den långsamma nedbrytningen sågs också som en spegling av sorgprocessen. I samma skede läste på om askgravlunden och vi började bland annat fundera kring att tiden för namnbrickorna var begränsad till 25 år, vad hände med minnet efter att de tagits bort? När vi fördjupade oss ytterligare i askgravlundens uppkomst, fastnade vi för att den delvis uppkommit för att minneslunden kändes för anonym. Något i den initiala idén tycktes då skava. Vi började istället fundera på betydelsen av riten för sorgearbetet och varför det mindre anonyma verkade vara så viktigt. När vi sedan kom över radioprogrammet OBS i P1, där filosofen Hans Ruin läste upp tankar kring döden och talade om platsen och riten som viktig för att ge en känsla av att ha kontroll över döden tog skissen en vändning. Särskilt fastnade vi för citatet ”Genom graven uppvisar livet en omsorg om det liv som inte längre är” (OBS 2014). Det blev ett slags uppvaknande och en ny riktning för skissen, istället för att låta döden fasas ut i ett naturens kretslopp ville vi att den skulle manifesteras, tillåta den att synas och sorgen att finnas. I skisserna studerades nu istället vad som definierade rummet, den Judiska kyrkogården återkom men nu istället studerad utifrån dess vegetation som rumskapande element, på samma sätt upplevdes tallriken i Malmö intressant,, Vi funderade vidare på byggda element, såsom pelare och valv och dess funktion av att snabbt skapa rum och markera en plats. Platsens vikt blev ledande för det fortsatta skissarbetet.

3 februari

I skisserna som följer blir därför det monumentala greppet mer

framträdande och vi började titta på mer arkitektoniska förslag där vi genom byggda element kunde få upp en volym på platsen direkt. Vi tittade bland annat närmare på Trädkyrkan i Berthåga och Tadao Andos Church on the water. I samma veva läser vi också Woodland Cemetery (Constant 1994) som sammanfattar Asplunds och Lewerentz verk och vi inspirerades starkt av hur de med vegetationen jobbade med ljus och mörker och också hur det jobbat med riktningar och utblickar. I skisserna börjar askgravlunden mer likna ett kapell och vi funderar på om dessa skulle gå att kombinera. Genom att skissen nu mer rörde sig mot volymer behövde vi få ett grepp om rumsligheter och skala och vi började därför att bygga enklare modeller. I dessa modeller testades dels storlek på ett kapell-liknande rum och enkla alléer byggdes upp där vi testade olika avstånd för att skapa gradienter mellan ljus och mörker. Från dessa skisser arbetade vi vidare med gradienten mellan ljus och mörker och hur rumsligheter kunde skapas med olika inramningar. Genom skissen fann vi också fördelar med att göra ett slutet rum eftersom det var skyddat mot såväl insyn som mot vind. Nu började vi också allt mer snegla på minnesmonument för dess ofta starka uttryck och de som en representant av ett kollektivt minne.

4 februari

Genom att nu ha en tydligare riktning blev skisserna mer fokuserade. Vi skissade med mer specifika aspekter i åtanke, såsom rumslighet och utblickar. Rumsligheter upplevdes generellt svåra att skissa på utan att ha besökt platsen, men att skapa intima rum kändes viktigt. Utblickar undersöktes både genom höjdskillnader och medvetna inramningar av landskapet. Vi fortsatte också att skissa på vägen till askgravlunden och funderade på processionsvägen som är ett klassiskt grepp samt dess roll att ”filtrera” en in till en plats (Wingren, Woodland cemetery). I detta skede var utblickar, vägen, det intima i förhållande till det kollektiva rummet viktiga aspekter som följde med i de fortsatta skissarbetet.

5 februari

Allt medan skissarbetet fortgick kändes platsen allt viktigare för att utveckla idéerna och vi började därför noggrannare titta på kartor över platsen med hjälp av Eniro och Google samt foton som tillhandahållits av tävlingsledningen. En enklare modell påbörjades också för att försöka förstå höjdskillnaderna på platsen.

6 februari

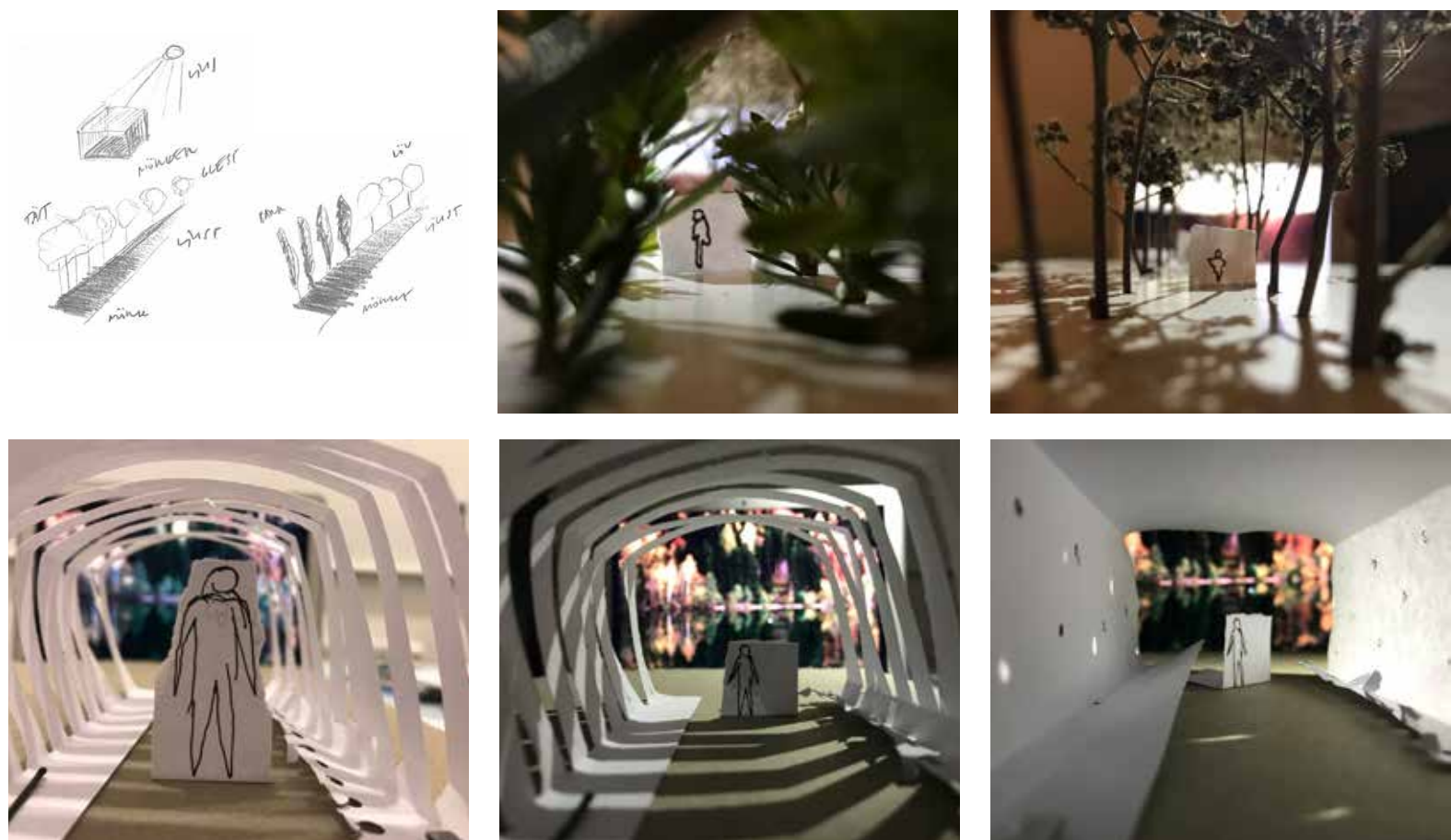
Genom att vi började förstå höjdskillnaderna i landskapet, letade denna kunskap sig också in i skissen. I skisserna modulerade vi marken, sänkte ned den, likt ett sår i landskapet där väggarna som bildades av höjdskillnaden kanske kunde beklädas med minnesbrickor. Jonas Dahlbergs förslag Memory Wound, till minne av offren för Utöya, inspirerade för sin starka form som skapats genom att låta landskapet dominera utformningen.

7 februari

En utvärdering gjordes nu där skisserna granskades mer grundligt. Förslagen ifrågasattes och kritiserades, allt för att kunna skapa ett så grundat förslag som möjligt med målet att varje del av gestaltningen i slutändan skulle fylla ett syfte. Vi slog fast att platsen skulle göras tydlig och att utblickar, vägen och ett intimt rum var viktiga delar att ta hänsyn till i utformningen. Vi fann också tre aspekter vi arbetade utifrån och som platsen borde uppfylla: hantera döden, medvetandegöra döden, föreviga minnet av den avlidna..

10 februari

Nu började skisserna allt mer närma sig den slutgiltiga varianten. En upphöjd cirkel täckt av gräs där cirkeln skapade ett skyddat rum och utgjorde en tydlig avgränsning mellan innanför och utanför. Vikten av entréerna började diskuteras som ett förtydligande av inträdet och utträdet. Inspirerade av platsbesök vid bland annat Gamla Uppsala kyrkogård och Hyunam house, där entrén skär genom en höjd samtidigt som det ramar in landskapet bakom utvecklades entréerna. Själva cirkeln varierade mellan att vara sluten och halvsluten. Halvcirkeln kändes inte lika klaustrofobisk men dess nackdel var att insynen blev total om hänsyn till utblicken mot Evighetens Ö skulle tas. Här testade vi olika former för att hitta en form som fungerade med det vi hittills lärt oss genom processen.

3 FEBRUARI. I skissen undersöks principer för ljus och mörker, med såväl vegetativa som byggda element. Med hjälp av enkla modeller undersökte vi sedan ljuset och även skalan. I den nedre, vänstra bilden upplevdes exempelvis utrymmet alldeles för trångt och modellen skalades då upp, resultatet blev ett behagligare rum. Genom att testa olika genomsläpplighet av ljus i modellen, undersöks hur skuggspelet påverkas, från stora fält till mer koncentrerade ljuspunkter.

Kapellet som hela tiden varit närvarande diskuterades nu, kanske skulle vi utöka området och göra kapellet till en egen del. Detta dels för att vi då kunde få till en processionsväg från kapellet till askgravlunden, dels för att askgravlunden fortfarande behövde behålla sin funktion eftersom den utgör själva uppgiften för tävlingen. Att blanda in ett kapell i askgravlunden ansågs kunna äventyra askgravlundens funktion och behovet av den i egen rätt, därför bestämde vi att göra dem som två separata delar.

12 februari

Genom detta beslut breder skissen ut sig och inbegriper nu hela den nya delen av kyrkogården. Detta för att få in det kapell vi pratat om, men också för lusten att ta ett större grepp och ge askgravlunden ett sammanhang. Denna utökning av området hjälpte också till i utformningen av själva askgravlunden då den sattes i ett mer bestämt sammanhang.

14 februari

I helheten följde aspekterna med som utblick, ljus/mörker, processionsvägen. Genom att mäta i kartverktyget från Eniro kunde vi göra skaljämförelser med andra platser, såsom Skogskyrkogårdens processionsväg för att få en uppfattning om vad som var långt eller kort, stort eller smått. Skisserna fokuserades nu mot kapellet, processionsvägen och stjärnkullen. I skissen av stjärnkullen inspirerades vi av gravkullar, och vi såg fördelar i att skapa en högre belägen plats där man kunde blicka ut. En plats att kunna besöka även i mörker var en tidig idé i skisstadiet, men som först nu utvecklades. Fördelarna, förutom en plats som man kunde vistas på över dygnet, var det astronomiska anslaget som kändes religiöst obundet på grund av sin universella prägel. Idén om stjärnkullen passade inte in i ramen för tävlingen, men då vi beslutat oss för att ta ett helhetsgrepp om kyrkogården hade vi nu gett oss mer fria tyglar att utveckla ändamålet av platsen och formen för en minnesplats i allmänhet.

18 februari

Efter att vi besökt platsen läggs nu ytterligare en dimension till skisserna, då vi nu besökt platsen. Två skisser hade före besöket valts ut för vidareutveckling, ett mer naturligt förslag som vi kallade ”Gravhögen” och ett mer arkitektoniskt som vi kallade ”Arkaden”. Dessa skisser gjordes mer renodlade en text formulerades för de båda idéerna som om de vore vårt förslag. Den gemensamma nämnaren för de båda var att de var storslagna där båda strävade efter att ge ett tydligt avtryck på platsen och utmana askgravlunden formmässigt i hur den brukar se ut. Efter att ha besökt platsen kändes det som att båda förslagen kunde fungera. De kunde också båda kompletteras med inhemskt växtmaterial som kändes som ett självklart val efter att både ha läst om griftegårdens ursprungliga gestaltningsidé och att ha sett platsen.

25 februari

Efter ungefär en månads skissande sammanställdes idéerna till två övergripande förslag, Gravhögen och Arkaden. Förslagen utvärderades och valet motiverades sedan genom att blicka tillbaka mot litteraturen. Förslaget med arbetsnamnet Gravhögen valdes delvis på grund av att Arkaden ansågs ligga för nära kapellet i sin utformning och att delar från det förslaget istället kunde användas där. Förslaget testades mot Berglunds (1994, s. 70-78) 10 råd för utformningen av kyrkogårdens meditativa rum: 1. Omsorg, värme, känsla: genom den omslutande runda formen kan den ge upplevelse av värme. Det mjuka och dynamiska ängen ger en känsla av livets gång och omfamning, medan kalkstenen inuti tillsammans med möblemanget ger tyngd. 2. Lugn, tystnad: genom det slutna inre rummet skapas skydd från ljud utifrån. Dessutom kan vinden i ängen utanför bidra med ett lugnande brus, likt havets. 3. Centralpunkt: förslaget har en tydlig centralpunkt i det inre rummet, samtidigt som både evighetens Ö och smyckningsplatsen skapar koncentrationspunkter. 4. Trygghet, ostördhet: det intima rummet tillåter ostördhet, där den naturliga vegetationen står för enkelheten och tillsammans med det runda rummet och den mjuka vallen för trygghet. Rummet innanför vallen skapar skydd från insyn och påverkan utifrån, såsom vind. 5. Utsikt, rymd: genom entréerna förstärks utblicken mot Evighetens Ö. Tillägget av fönster skapar också nya utblickar åt ängen i öst och västlig riktning. Entréerna och fönsterna hjälper till att rama in omgivningen, så kallad ”borrowed landscape” som är ett historiskt gestaltningsgrepp som hjälper till att förstärka landskapet (Wingren 2013). Samtidigt finns möjlighet att skapa ett generöst rum som med sparsam möblering kan ge en känsla av rymd. Vallens cirkelformade omslutning gör öppningen mot

himlen tydlig. Höga entréer och väggar ger rummet höjd.

6. Vinteraspekten: genom att askgravlunden skulpterats fram blir den en stark form även vintertid.

7. Frihet: religiöst obunden plats där den anhörige dessutom är fräntagen allt skötselansvar.

8. Träd: den uppvuxna tallen som finns på platsen behålls. De uppvuxna tallarna på höjden bidrar till att rama in platsen.

9. Marken: askan ligger i ängen, den är öppen, solbelyst och ger ett mjukt intryck.

10. Andlig tyngd: genom att föreslå ett intilliggande kapell ges visuell kontakt och en nära anslutning till ceremoniplats vilken kan förenkla och förstärka själva begravningsriten. Också processionsvägen från kapellet till askgravlunden bidrar till en allvarsam tyngd.

I samband med att en idé valts ut och testats mot Berglunds (1994) principer, kunde idén konkretiseras. Mer specifika skisser gjordes nu kring utformningen för att få vägledning i de beslut som rörde detaljerna. Dessa undersökande skisser redogörs det närmare för i *Förstudien*.

Sammanfattning

Tidigt styrdes skisserna mot det monumentala och storslagna, där vi framförallt fastnade för att askgravlunden delvis uppstått ur ett behov av något mindre anonymt än minneslunden. Drivna av frågan varför detta var viktigt, försökte vi genom skissen undersöka varför och hur, genom en gestaltning, askgravlunden kunde vara personlig utan att dess kollektiva roll gick förlorad och hur den kunde ta plats men ändå kännas intim. Tidigt började skisserna influeras av minnesmonument och olika kapell. Några av skisserna blev mer lika kyrkorummet med valv och bänkar i rader. Härifrån föddes idén om att utöka förslaget så att vi också kunde göra ett kapell, då kunde vi skapa såväl en processionsväg som en stark riktning och siktlinje dessutom gavs förslaget en kontext och gjorde det starkare. Därför frångick vi kyrkobänksittningen och arkaderna i skisserna för askgravlunden och började istället skissa på ett litet mjukare, intimare rum men som fortfarande skulle upplevas ta plats. Inspirerade av forntida gravkullar och platsens befintliga landskap blev gräskullen en representat för tanken - rumsskapande, omfamnande och mjuk. Naturlig och samtidigt storslagen i sin karaktär. Skissen vidareutvecklades sedan från en halvcirkel till en slutna cirkel, från sluttande väggar till vertikala väggar. Härifrån var idén satt och det fortsatta skissandet kom att handla om detaljer, såsom bredd och höjd, bänkars placering och entréers utformning. Dessa mer specifika skisser redovisas det för i detalj i *Förstudien*.

4 FEBRUARI. I skissen undersöks en askgravlund med fokus på utblickar. Ett kollektivt rum skapas i mitten, med mindre, flera intima rum.

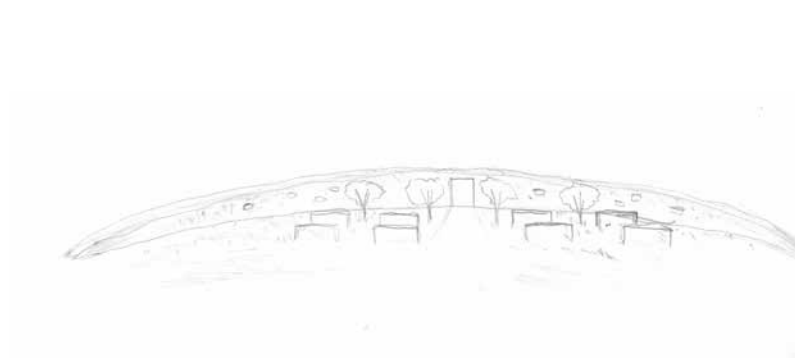
4 FEBRUARI. Skissen undersöker inramningar och möjligheterna till en processionsväg, där målet är att blicken ska ledas in mot Evighetens Ö.

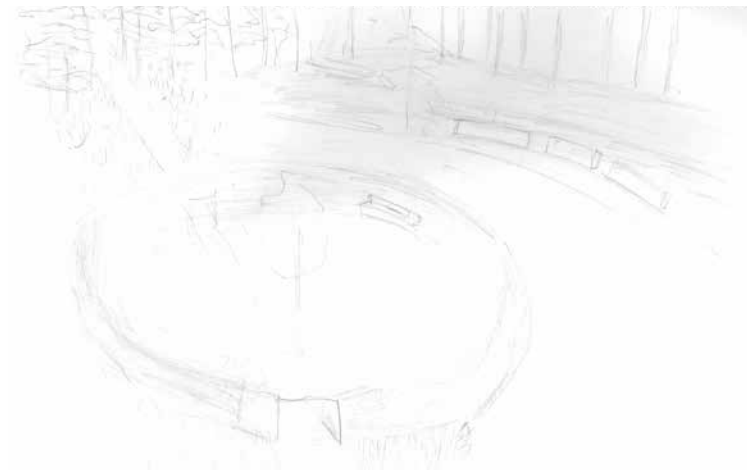
6 FEBRUARI. Genom att gräpa ur marken testas hur nya rum kan skapas. Rummet definieras genom urgröpningen.

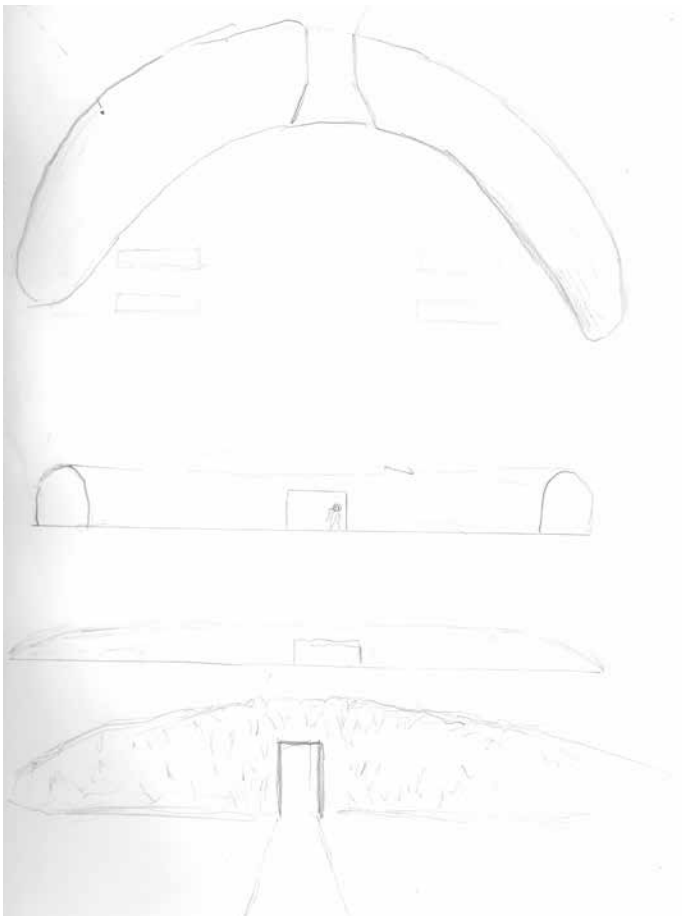
6 FEBRUARI. Marken kan också moduleras uppåt för att skapas höjder som ger vida utblickar.

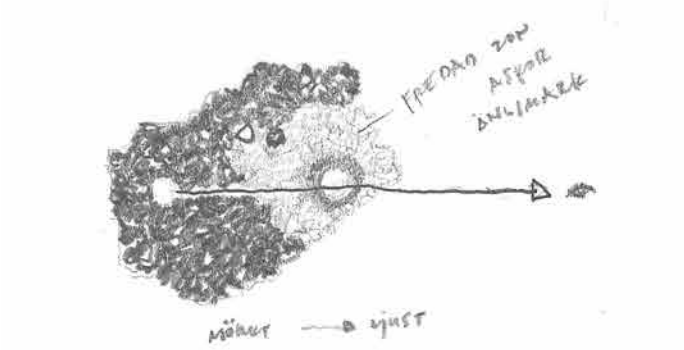
10 FEBRUARI. En förlaga till det som ska bli gravhögen. Här utgörs askgravlundens av endast en vall, där bänkarnas placering är inspirerade av kyrkorummets, dock upplevs denna utformning sakna en tydlig rumslighet.

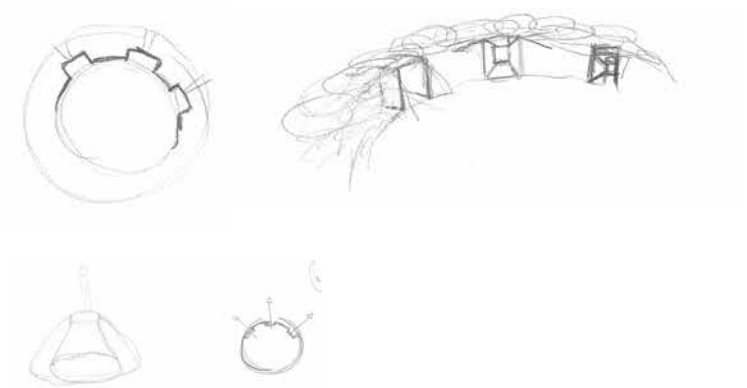
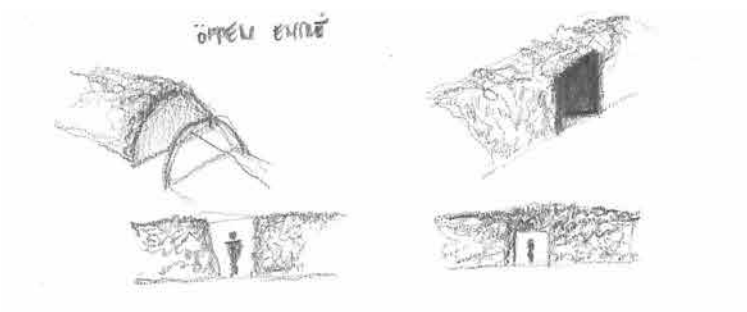
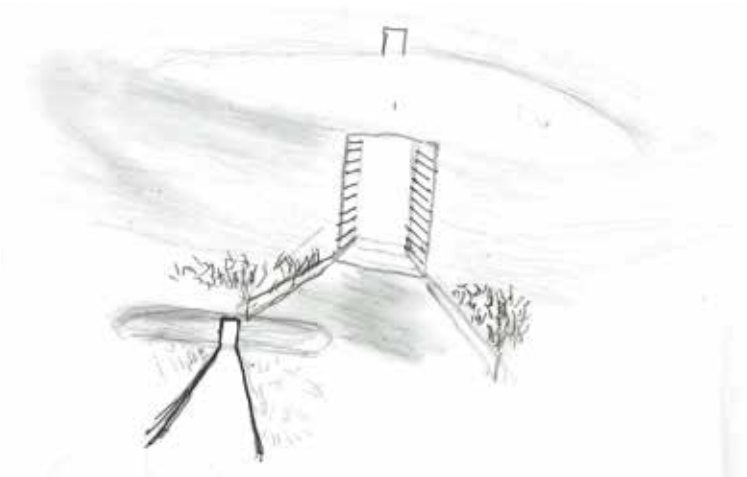
10 FEBRUARI. Istället provas en full cirkel som skapar en tydlig rumslighet genom dess omslutande form. Genom att skapa öppningar i vallen skapas ett tydligt in- och utträde, samtidigt som cirkelns slutenhet öppnas upp något.

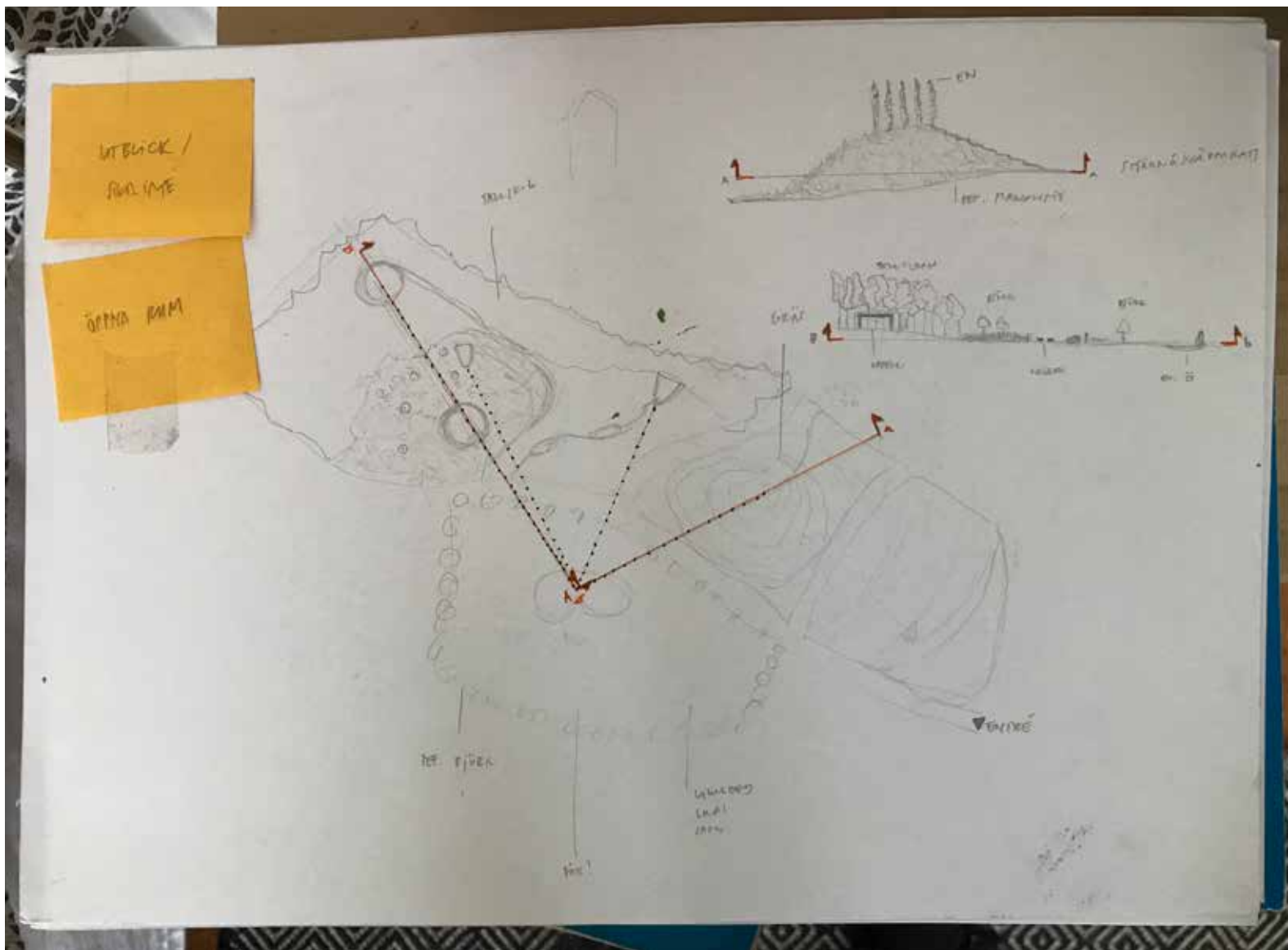
10 FEBRUARI. Halvcirkeln ger ett öppet samtidigt ett delvis omslutande rum. Dock riskerar besökarna att känna sig iakttagna från utsiktsplatsen, Linnéans västra borg.

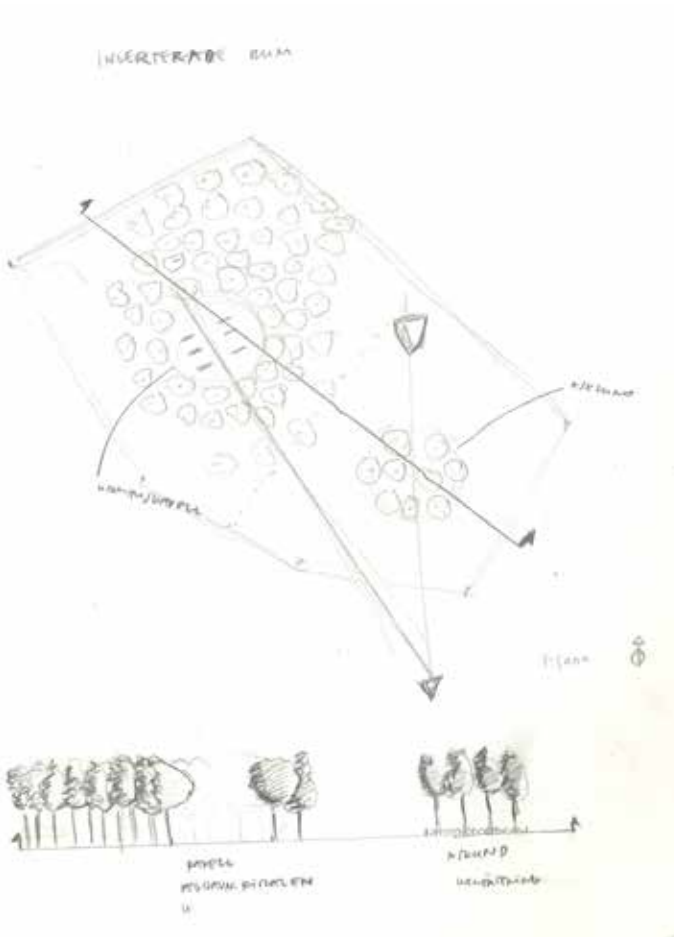
10 FEBRUARI. Processionsvgen studeras vidare och dynamiken mellan det mörka och ljusa undersöks med hjälp av vegetationen.

10 FEBRUARI. Olika typer av entréer och öppningar undersöks genom skissen. En öppen entré ger ljusinsläpp uppifrån medan den stängda skapar en tydligare kontrast mellan ljus och mörker, innanför och utanför. I skisserna undersöks också antalet entréer och dess riktning.

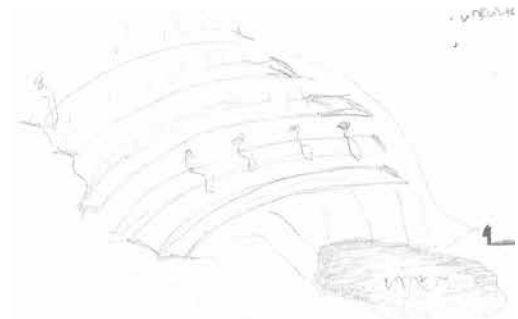
18 FEBRUARI. Skiss över helheten med sektioner. Kapellet syns i väst omgiven av tallskog, från kapellet går en rak siktlinje genom askgravlunden till Evighetens Ö. I sektionen (A) ses en skiss på stjärnskådarplats, med smala enar på toppen. I sektionen (B) ses hur vegetationen växlar mellan tät skog vid kapellet till öppen äng vid askgravlunden. I området där Evighetens Ö ligger föreslås får och ljungr eller gräsmark. Öppenheten och utblickarna tas fasta på.

10 FEBRUARI. Kapellet undersöks som en inventerad del av askgravlunden, där askgravlunden blir trädbevuxen och kapellet öppet. Idén förkastades då rumsligheten upplevdes svårdefinierad för askgravlunden och att idén var starkare tillsammans än enskilt vilket inte passade inom ramen för tävlingen.

12 FEBRUARI. Övergripande skiss på vegetationslager och hur det förhåller sig till delen där kapellet är.

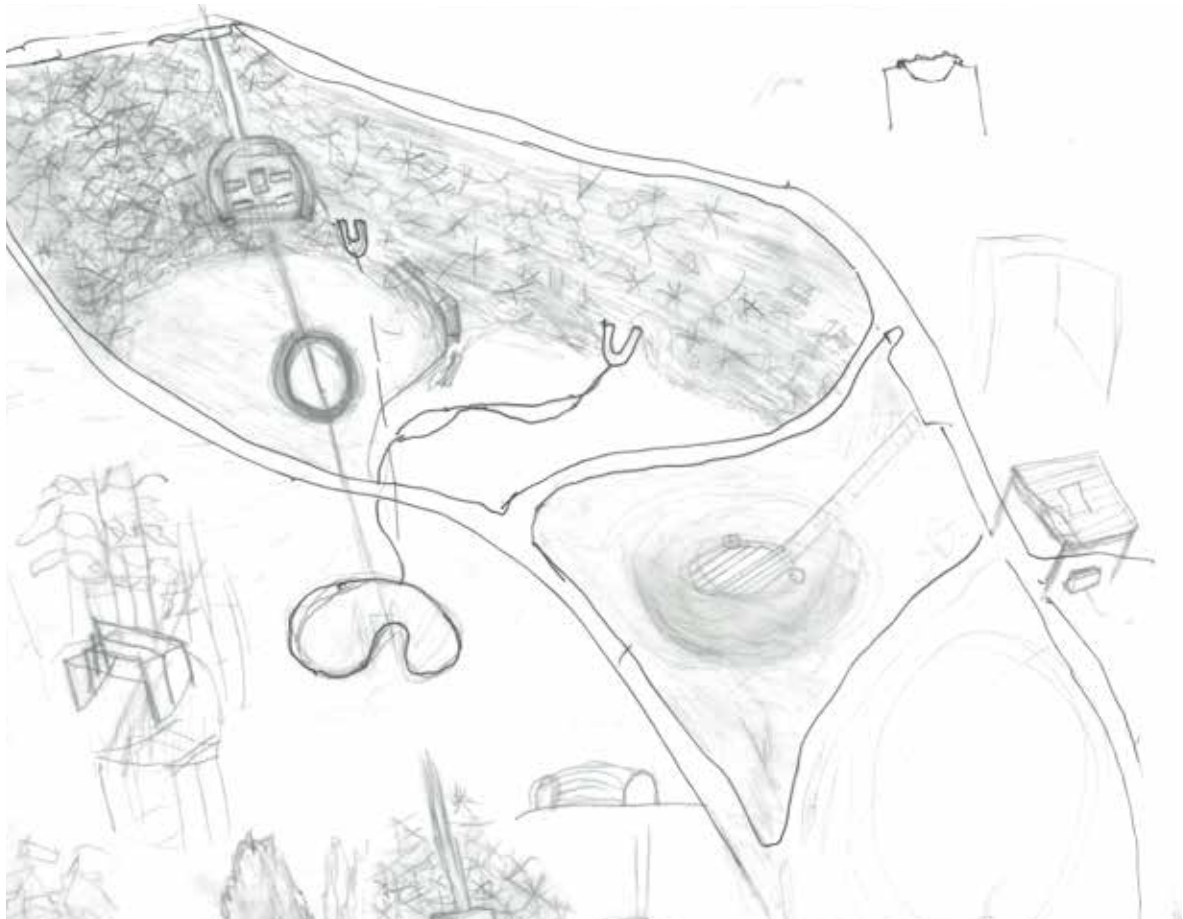

18 FEBRUARI. Skiss över sänkan, där en väl tilltagen gradäng ritats med utblick

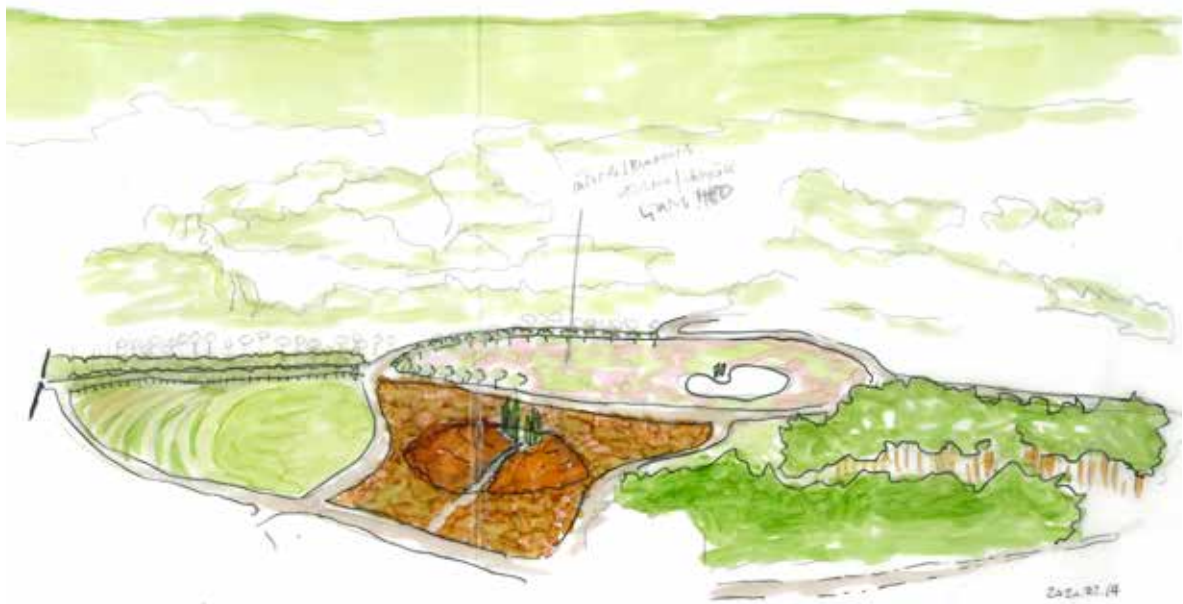

18 FEBRUARI. Sektion över helheten där förhållandet mellan sänkan, askgravlunden och Linnéan studeras.

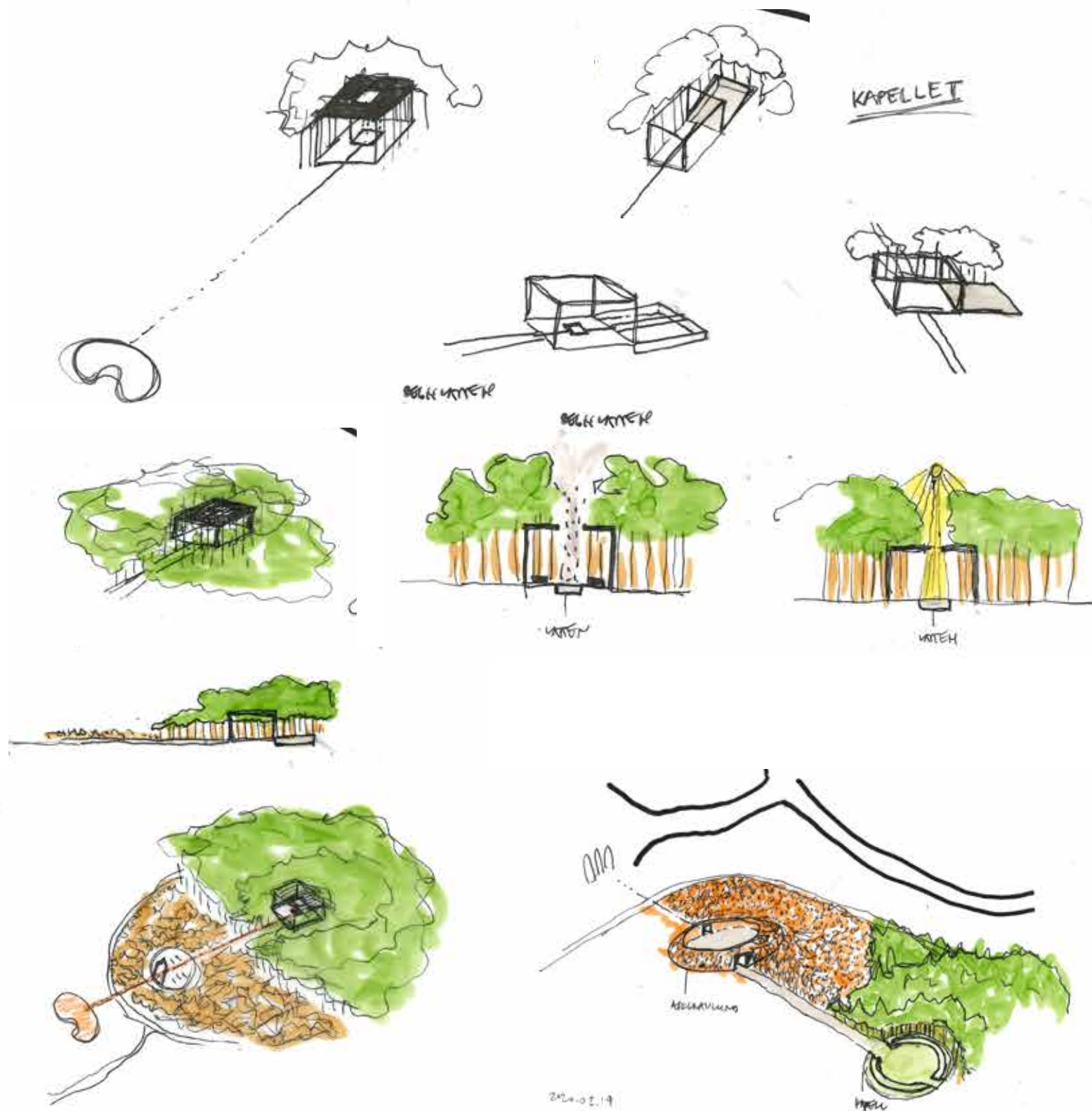
SKISSER ÖVER HELHETEN

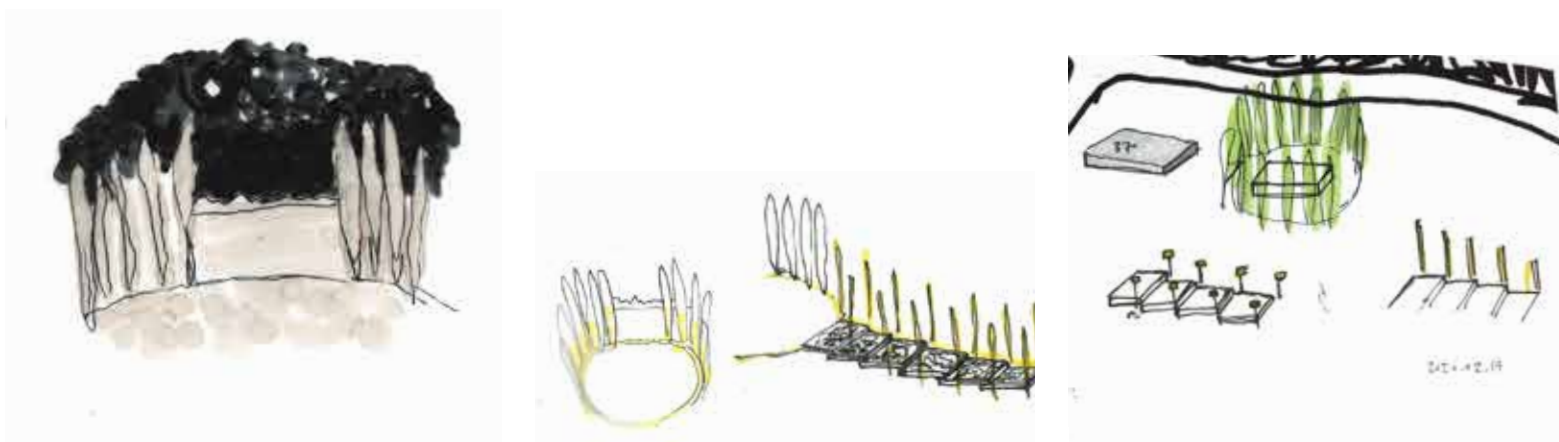
14 FEBRUARI. Skiss över helheten. På skissen syns kapellet, processionsvägen, askgravlunden samt stjärnkullen. Aspekter av mörker och ljus tas hänsyn till. Stort fokus ligger på att rikta blicken mot Evighetens Ö.

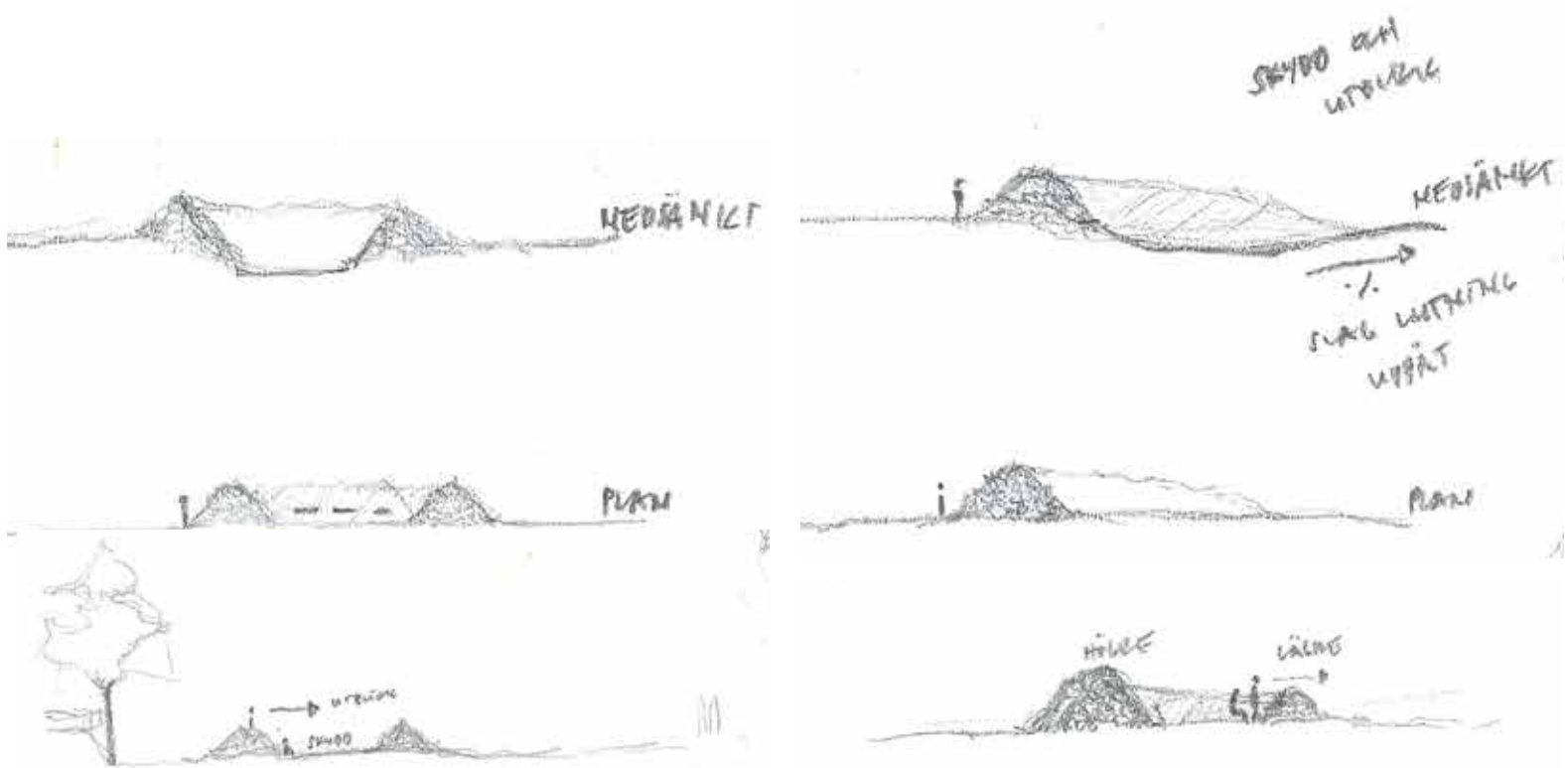
14 FEBRUARI. Axiometri över helheten som visar dynamiken i vegetationen. I fronten skymtas stjärnkullen med höstfärgat gräs, bortom den Evighetens Ö som i skissen är ljungbeklädd. I öster dominerar det täta trädskiktet och åt söder öppnar det utomliggande landskapet upp sig.

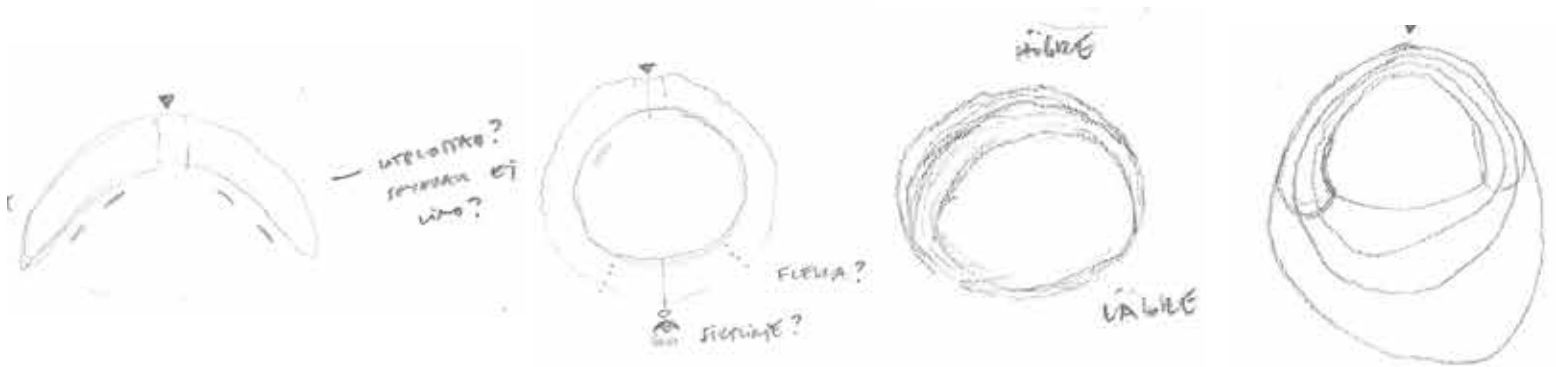
14 FEBRUARI. Skisser på kapellet. I skissen studeras bland annat formen och grad av slutenhet. Genom en öppning i taket kan både regn och sol tillåtas komma in på en begränsad yta, samtidigt som den ger skydd i resterande delar. I de två nedre skisserna undersöks kapellet i relation till askgravlunden. Till vänster syns kapellet tillsammans med förslaget "Arkaden", till höger med "Gravhögen".

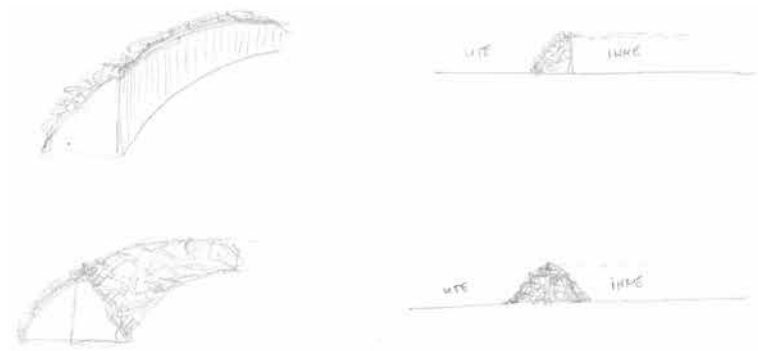
14 FEBRUARI. Skisser på stjärnkullen. Stjärnkulle ramas in av enar för att förstärka höjden och rama in platsen. Belysningsmöjligheter undersöks för att skapa en trevlig plats under dygnets mörka timmar. I den högra skissen syns en liggbänk som håller kroppstemperatur.

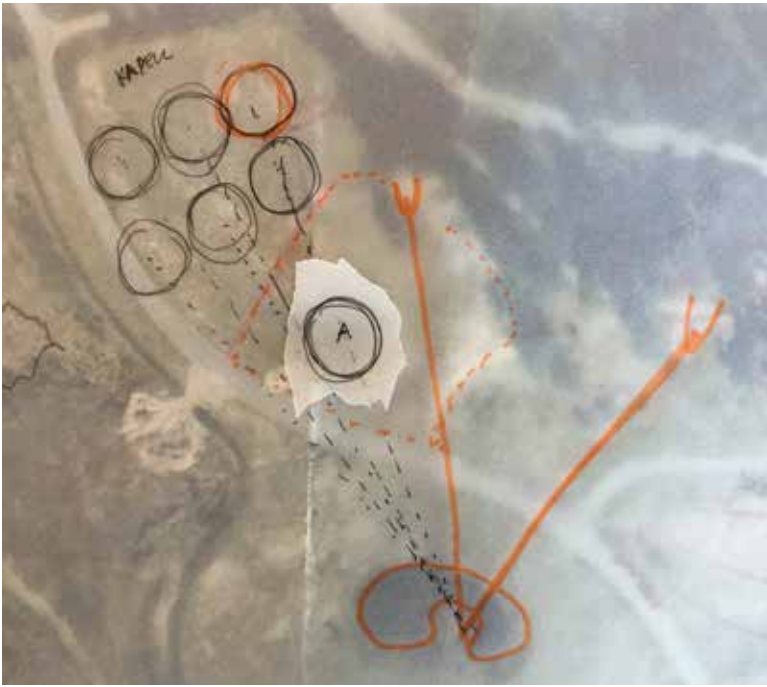
25 FEBRUARI. När vi kommit fram till Gravhögen som idé att arbeta vidare med, undersöks höjd och form på kullen i sektion.

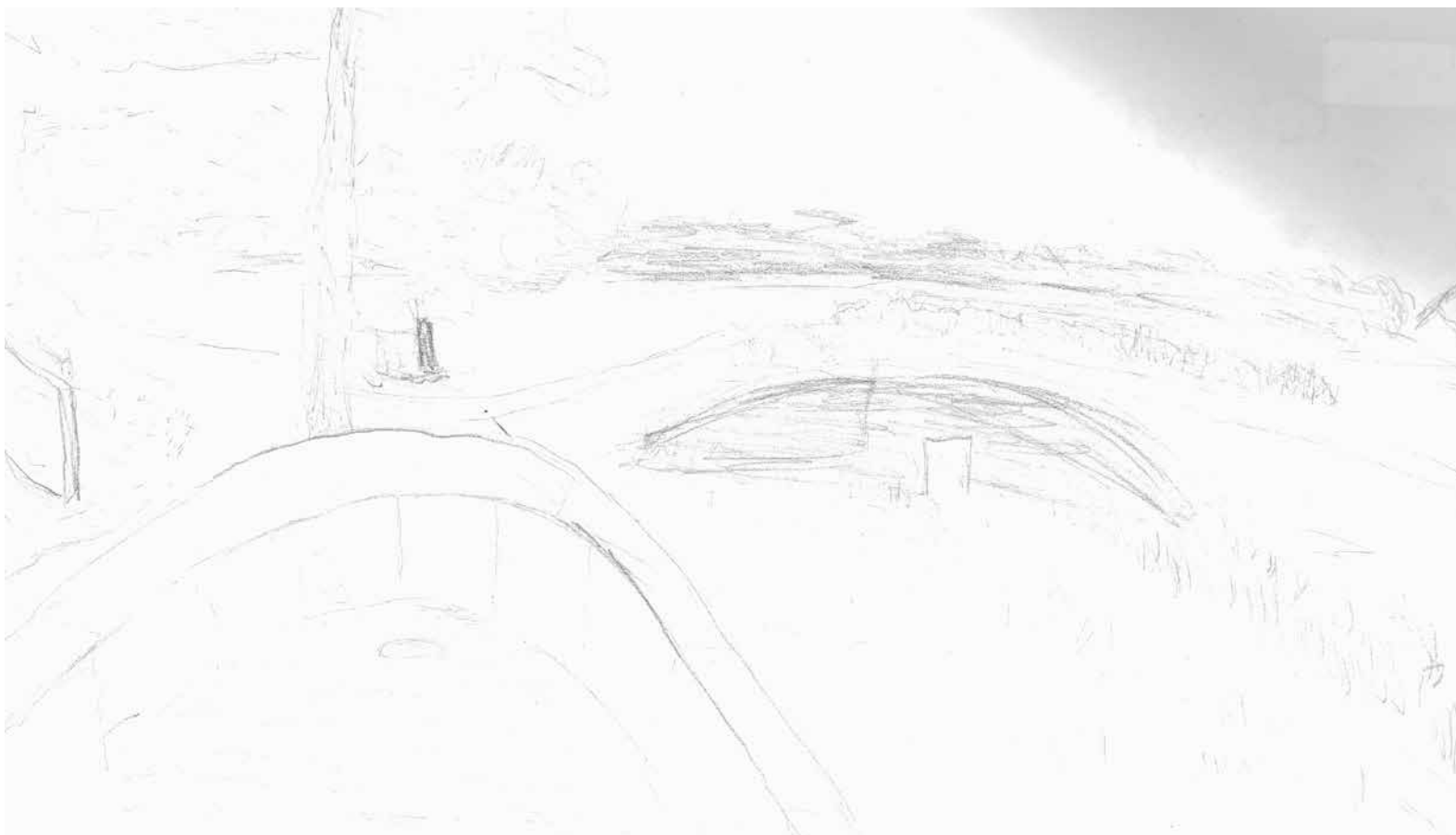
25 FEBRUARI. Form och höjd på askgravlunden undersöks även i plan.

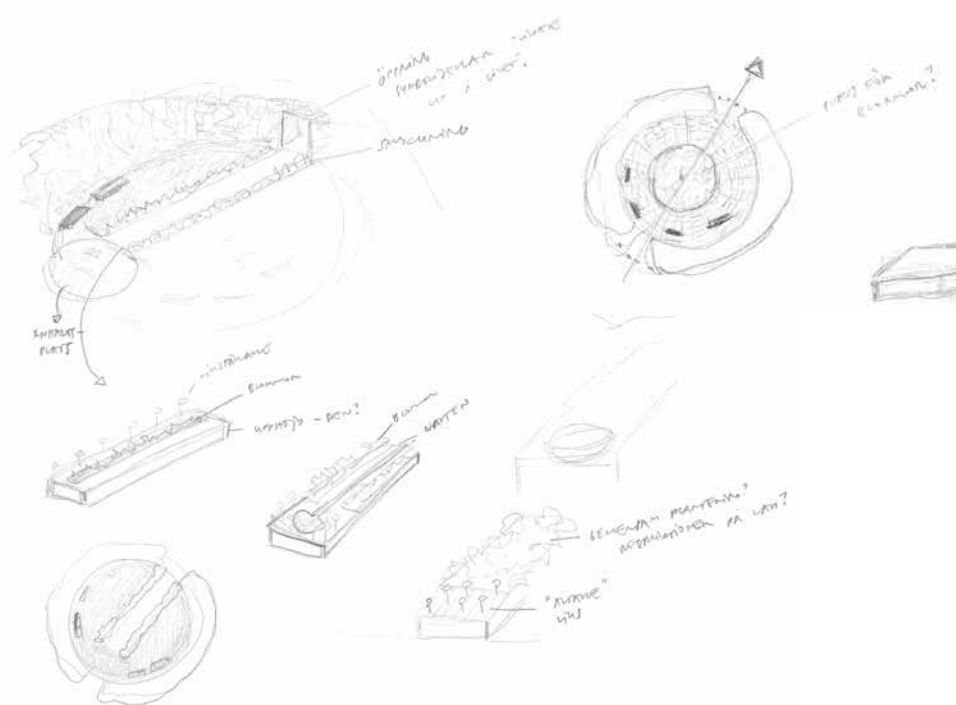
25 FEBRUARI. Genom skissen studeras vallens form.

25 FEBRUARI. Med hjälp av skisspapper och en lös pappersbit som ska föreställa askgravlunden (A) undersöks möjliga placeringar. Placeringsmöjligheterna är begränsade då hänsyn både ska tas till siktlinjen mot Evighetens Ö samt att siktlinjen från kapellet genom askgravlunden. Kappellets och askgravlundens placering tvingas på så sätt att förhålla sig till varandra.

25 FEBRUARI. I slutskedet av skissprocessen, innan vi övergår till att arbeta med mer digitala verktyg. Skissen undersöker hur gravhögen upplevs från Linnéans västra borg samt hur den påverkar siktlinjerna mot Evighetens Ö.

25 FEBRUARI. Detaljer studeras närmare, bland annat smyckningsplatsens utformning och placering i rummet.

25 FEBRUARI. I dessa skisser undersöks hur gravhögen förhåller sig till landskapet och dess höjdskillnader, samt hur den samspelar med den direkta omgivningen.